BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PROVINCIE DER MINDERBROEDERS IN DE NEDERLANDEN



ONDER REDAKTIE VAN
PATER CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.
PATER BERTILO DE BOER O.F.M.
PATER ALBERTUS FICK O.F.M.



DEEL 10
BUNDEL XXX

Veritatem facientes in charitate

1959

DRUK: N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING J. VAN POLL SUYKERBUYK
ROOSENDAAL

REDAKTIE:

P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M., LEUNSEWEG 2, VENRAY

P. BERTILO DE BOER O.F.M., BIEST 43, WEERT

P. ALBERTUS FICK O.F.M., AKERSTRAAT 97, HEERLEN

SEKRETARIAAT VAN DE REDAKTIE:

LEUNSEWEG 2, VENRAY.

ADMINISTRATIE:

N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING
J. VAN POLL SUYKERBUYK, ROOSENDAAL

De Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden verschijnen in bundels van ongeveer 160 blz. Drie bundels vormen één deel. Bij de derde bundel worden Inhoud en Register toegevoegd. Intekenaren op de delen betalen per bundel *f* 4.—, verhoogd met de frankeerkosten. De prijs voor afzonderlijke bundels - voor zover voorradig - bedraagt *f* 6.—.



Stukken ter plaatsing alsmede boeken ter recensie worden ingewacht bij het Sekretariaat van de Redaktie. Aan de medewerkers wordt de vrijheid gewaarborgd hun artikelen naar eigen wens en gewoonte te redigeren



Voor alle zaken, de uitgave betreffende, wende men zich tot de Administratie.

PLACET IMPRIMATUR:

P. CASTULUS VAN DEN EIJNDEN O.F.M.
Minister Provincialis

Werthae, in festo VII Dolorum B.M.V., 20 martii 1959.

NIHIL OBSTAT:

L. P. J. S. AERDEN. Pr.
Censor ad hoc deputatus

Roosendaal, 6 juni 1959.

INHOUD

seulement à la période de l'occupation française de 1792 à 1815. Il va sans dire qu'il y avait beaucoup de points de contact entre les deux ordres durant cette persécution. C'est pourquoi le P. Bertilo examine quelles nouveautés l'étude du père Colson apporte pour l'histoire des frères-mineurs à Venlo.

CONTENU: Le numéro de la Revue: „Sint Franciscus" dédié en hommage au R. P. Fidentius van den Borne O.F.M., contenait une étude pleine d'intérêt du R. P. Walter Geurts O.F.M. sur „Jan Neyen, tel qu'il vit dans la poésie et la peinture". P. Geurts cite un mot du P. Neyen où il aspirerait au siège épiscopal d'Utrecht, et puis il commente ce mot d'après la vision du professeur Rob. Fruin et du Père Ferrerius Companus O.F.M. Dans cette notice on soulève quelques doutes sur ce point.

CONTENU: Publication de données recueillies un peu par hasard, sur la vie des pauvres Clarisses d'Alkmaar.

CONTENU: L'auteur nous donne le texte des testaments, faits à Maestricht par des Frères Mineurs, les R.R. P.P. Petrus van Entbrouck, Ludovicus van Cauwegom et Antonius Franciscus Schuermans, avant d'émettre leurs voeux. Il donne en outre pour autant qu'il a pu les trouver des détails sur leur vie.

CONTENU: La publication en copies photographiques du post-incunable: Dit is een suverlijc boeckxen, a été l'occasion pour le R. P. Bertilo de traiter deux problèmes, soulevés par cet opuscule. D'abord le problème touchant l'auteur du livre. Hoffmann von Fallersleben l'attribuait à Thierry Coelde de Münster, bien que le titre ne dise pas plus qu'un seul des cantiques lui doit son origine. Les arguments énumérés par J. Mak par contre doivent rendre probable l'authenticité de Thierry mais ses arguments ne sont pas

Adressen van medewerkers met artikelen en/of boekbesprekingen in Bundel XXX.

DRS. F. ADRIAENS, Marie Theresialaan 9, Roermond.

P. MARTIALIS (C.G.M.) BAK O.F.M., Vermeerstraat 7, Nijmegen.

W. J. M. BOONEKAMP, Sint-Annalaan 5, Heerlen.

P. AUXENTIUS BOUR O.F.M., Gymnasium, Megen.

P. CHRYSOSTOMUS DUKKER O.F.M., Vermeerstraat 7, Nijmegen.

P. Dr. CLEMENS EPPING O.F.M., Theologicum, Graafseweg B 304, Alverna (Gld.).

P. Dr. SYBRAND GALAMA O.F.M., Lyceum I. C., Venray.

P. FERNANDEZ GORISSEN O.F.M., Robert Scottstraat 7, Amsterdam-West 2.

P. LAURENTIUS HOVENS O.F.M., Gymnasium, Megen.

J. C. B. HUIJZER, Bloemveldlaan 57, Overveen.

P. DOMINICUS DE JONG O.C.R., Achelse Kluis, Borkel en Schaft.

P. Dr. EWALD KUIJPER O.F.M., Theologicum, Biest 43, Weert.

P. PETRUS B. DE MEYER O.F.M., Steenweg op Elzele 299, Ronse, België.

Drs. H. TH. OOSTERDORP, Caudillo de España 59, Colonia de San Vincentio, Madrid, Spanje.

P. Dr. NICOMEDES SANDERS O.F.M., Open Deur, Gierstr. 14, Haarlem.

P. Dr. EPHREM SLOOTS O.F.M., Philosophicum, Leunseweg 1, Venray.

P. Drs. OTHO THOMAASSE O.F.M., Lyceum I.C., Venray.

J. J. M. H. VERZIJL, Abtstraat 2, Maastricht.

P. Drs. SERVAAS WIJSEN O.F.M., Lyceum I.C., Venray.

DE LATIJNSE SCHOOL EN HAAR BOEKERIJ TE HOOGSTRATEN

DOOR P. PETRUS B. DE MEYER O.F.M.

Alle kleine gemeenten die zich respecteerden, verlangden een zogezegde latijnse school. Deze immers werd als een dubbele weldaad voor de gemeente beschouwd.
Ten eerste omdat de scholieren alzo in de gelegenheid werden gesteld tot hogere studiën op te klimmen en bekwaam gemaakt om de hogescholen te volgen. Ten tweede omdat het verteer van de studenten en de vreemde bezoekers ten goede kwam aan de handelaars en aan de regeerders van de gemeente.
Waar een kollege van kanunniken werd opgericht, in de XVIe eeuw vooral, richtten deze doorgaans ook latijnse scholen op. Zo gebeurde het te Brecht, Arendonk, Dessel, Houtven, Kasterlee, Meer, Mol, Meerhout, Retie en Weelde.
De gemeenten bevorderden die scholen, droegen de kosten van het schoollokaal, hieven het schoolgeld en zorgden voor het herbergen van de vreemde studenten.
Later, wanneer het aantal kanunniken verminderde, en de gemeentekas was uitgeput, werden kloosterorden uitgenodigd om op eigen kosten de latijnse school over te nemen.
Zo geschiedde het te Hoogstraten.
Hoogstraten was in de XVe eeuw een centrum van een middelbaar onderwijs voor de hele Noorderkempen. Rond het jaar 1425 werd een latijnse school opgericht door heer Jan van Kuyk, heer van Hoogstraten. Deze benoemde vier kapelanen en gelastte hen met het onderwijs.[1]
De latijnse school stond op een deel van het kerkhof, achter het gemeentehuis. Maar wat al kosten aan dit *gebouw* besteed werden, leren ons de rekeningen van het gemeentearchief. Rond 1672 bleef de school een hele tijd gesloten, wegens het verval en de spaanse troebelen. Eindelijk in 1763 begint men aan de bouw van een nieuwe school, die voltooid werd in 1764.

De latijnse school, rond 1687, dreigt ten onder te gaan. Het kapittel van Hoogstraten telt 7 tot 8 kanunniken, meestal oude mensen en onbekwaam om aan de school nog te doceren. Weinig studenten volgen nog de studiën. Daarom besluiten de heren van het magistraat beroep te doen op de Paters Minderbroeders en vragen aan P. Provinciaal, P. Cornelius de Vroom, bekwame Paters-leraars. Ze beogen een dubbel voordeel: heropbloei van de school en de besparing van onkosten. De Paters immers doceren gratis!
Met zekerheid weten we dat reeds in 1617 een Minderbroeder, nl. de Pater van de Klarissen-Urbanisten, als leraar aan de latijnse school doceert.
In 1688 komen de eerste vaste 3 Paters-Leraars aan met tot eerste rektor P. Karel Begoden († 26 oktober 1708). Dit gaat niet zonder moeilijkheden, want de komst van de Paters te Hoogstraten brengt ernstige tegenstand mee van wege de geestelijkheid. Maar de Wethouders verdedigen hun Minderbroeders, die op hun beurt de bescherming genieten van gravin Maria Gabriella de Lalaing.
Ondanks dit verzet, dat weldra zal ophouden, groeit de latijnse school in aanzien bij de mensen en in aantal studenten. In 1689-1690 zijn reeds 36 studenten en de gemeente Hoogstraten ontvangt het mooie sommetje van 176 gls 7 stuivers en 3 oorden. Van 1690-1691 stijgt het getal tot 56 leerlingen. En voortaan zal dit getal schommelen tussen 40 tot 50 studenten. Gezien de omstandigheden van oorlog of ziekten komen jaren voor met minder aantal leerlingen.
Gegronde klachten worden bij het magistraat aangedragen, op 13 februari 1730. „De school floreert minder en het aantal studenten slinkt weg, en dit omdat hun meesters (de Paters) gedurig veranderen. De Minderbroeders immers gaan altijd de pastoors van de omliggende parochies bijstaan. De studenten zijn verplicht van de ene klas naar een andere over te gaan tot groot nadeel van het onderwijs." P. Provinciaal vindt de klachten ernstig en gegrond, en de volgende jaren verbetert de toestand. In 1766 telt de school 54 studenten: 38 van de buiten en 16 uit Hoogstraten.
De latijnse school van Hoogstraten bestaat in die tijd uit zes klassen. Daar zijn slechts 3 Paters: één voor twee klassen. Het „plac-

card" van keizerin Marie Teresia (23 september 1766) verplicht een partikuliere leraar aan te stellen afzonderlijk voor de „cours van de poesis en rhetorica". Daarom moet een vierde Pater-leraar benoemd worden. P. Provinciaal zendt een vierde Pater, op de voorwaarde dat het magistraat „pro labore instrinseco" een graanbede en een broodbede, eens per jaar, toestaat. Deze gunst wordt gegeven, vermits een vierde leraar in het akkoord van 1688 niet is voorzien.

Keizer Jozef II komt de zaak weer verbroddelen. Zijn plakkaat van 1781 besnoeit het aantal novicen in de kloosterorden. Ook te Hoogstraten zijn de Minderbroeders gedwongen de lessen aan de latijnse school te staken bij gebrek aan Pater-leraars. Op 25 juni 1788 zenden de burgers van de Vrijheid een brief, ondertekend door 35 handtekeningen, naar de heren van Hoogstraten. Ze vragen dat zij de Minderbroeders zouden aanzetten opnieuw zes leraars te geven om de studie vanaf de Rudimenten tot de latijnse filosofie te doceren.

Stilaan komt betering in de latijnse school en ze begint wederom te bloeien, in zo ver de politieke toestand het toelaat.

De overheid toont zich edelmoedig. Zij weet dat de Paters het niet te breed hebben. Het schoolgeld, dat de heren tot hiertoe zelf ontvangen, staan ze af aan P. Petrus de Meyer († 26 juni 1822), rektor van de school. Verder blijven ze ook de onkosten, besteed voor aankoop van de prijzen, jaarlijks aan de studenten uitgereikt, betalen.

Pater de Meyer drijft zijn ijver te ver. Op eigen houtje brengt hij een radikale verandering in de latijnse school. In 1795 zet hij op zijn leerprogramma ook *franse lessen.* Pater rektor ontvangt een vermanende brief van P. Jan Proost, vikaris provinciaal in 1795 († 1 september 1798) want hij vreest met recht dat dit ontijdig invoeren van franse lessen een ander leraar in de franse taal zal ontstemmen te Hoogstraten en elders.

We vinden drie *toneelstukken* door de studenten van Hoogstraten opgevoerd „in directie van de paters minderbroeders" en „onder de bestieringe en aenleydinge der Eerw. P.P. Minder broeders Recollecten". Ze worden opgevoerd in 1754, 1758 en 1762.

De *vreemde studenten* die de latijnse school volgden kwamen uit Amsterdam, Antwerpen, Baarle-Hertog, Balen, Bergereik, Breda,

Brecht, Brussel, Delft, Dongen, Eekeren, Emmerik, Essen, Gastel, Geertruidenberg, 's Gravenhage, Groot Zundert, 's Hertogenbosch, Hoorne, Izert, Leiden, Loenhout, Loon op 't Zand, Maassluis, Meer, Meerle, Meersel, Nispen, Oirs, Oostmalle, Oosterhout, Rotterdam, Roosendaal, Rijkevorsel, Schiedam, Suriname, Turnhout, Vorsselaar, Waalwijk, Warmond, Waver, Westerblikken, Westwezel, Wortel, Wouw, Zevenbergen en Zwijndrecht.

Deze namen vinden we terug in de lijsten van de opeenvolgende studieprefekten vanaf 1752 tot en met 1780.

Worden geen toneelstukken meer opgevoerd noch post voor prijzen ingeschreven, toch grijpt ieder jaar, in augustus, een *prijsuitdeling* plaats. Zo b.v. op 24 augustus 1792. Ter gelegenheid van de *distributio praemiorum* wordt door een van de studenten een dankbare hulde gebracht aan de PP. Minderbroeders en de wereldlijke overheid.

Verdwijning van de latijnse school. De fransen zijn het land komen overrompelen. Op 3 maart 1797 wordt de latijnse school als nationaal frans goed aangeslagen. De Paters moeten met geweld buitengezet worden. Dit is het einde van de latijnse school. Tegenwoordig dient het gebouw tot congregatiekapel.

BOEKERIJ VAN DE LATIJNSE SCHOOL.

Hier geef ik weer wat ik in het dekenaal archief van Hoogstraten heb gevonden over *boeken*, door de Paters Minderbroeders als leraars gebruikt in hun latijnse school. Een geschreven kataloog van de boekerij der latijnse school heb ik niet kunnen vinden. Heeft er een bestaan?

Z.E.H. Lauwerys, pastoor-deken van Hoogstraten, zei me dat een aantal boeken in het klein seminarie zijn bewaard. Hoe en door wie kwamen die boeken daar terecht? „Zeker is het, schrijft Z.E.H. Lauwereys in zijn werkje over Hoogstraten, dat een aanzienlijk getal boeken van de PP. Minderbroeders door de laatste overlevende kloosterling, E. P. de Hoef (naar wij menen) aan het nieuw seminarie werden toevertrouwd".[2]

Hieronder volgt de lijst, door mij samengesteld, van de boeken der latijnse school en wellicht ook van de residentie der Paters.

(I 20) - *Prodomus Sacer Rectam praeparans Semitam Ad varia*

Biblia Sacra Belgico idiomate impressa utiliter emendanda, atque de novo juxta mentem et Decretum Clementis VIII Tuto et Rite imprimenda, Omnibus S. Scripturae ac Studiosis, Theologis, Concionatoribus ac Controversistis utilissimus, door P. F. Herman JANSSENS, O.F.M.
Opera F. Hermanni Janssens Ordinis Fratrum Minorum Recoll. S. Theologiae Lectoris Jubilati, ac actualis S. Scripturae Collector. ... Antverpiae, apud Alexandrum Everaerts, DMDMCCXXII, in 4°.[3] Dit geleerd werk is een soort programma met talrijke voorbeelden tot verbetering van de vlaamse vertalingen van de Bijbel. Hij bekampt o.a. de vertaling van de Jansenist Egidius de Witte.[4]
(I 24) - *Liber geneseos ... 1753-1755,* door P. F. Willem SMITS, O.F.M.[5] Ibid. 3 delen.[6]
(I 35) - *Decas Scripturistica Brevem S. Scripturae Continens Recollectionem, Deductionem.* Collectore F. Jacobo A. KEMPIS, Ord. FF. Min. Recoll. Provin. Germaniae Inferioris, Sacrae Scripturae Lectore. Antverpiae, ap. Henricum et Cornelium Verdussen, Anno MDCXCIII, in 8°.[7] en [8].
(I 51) - *Paedagogus ad Sanctam Sanctorum sive Dux Fidelis Ingredi cupientibus S. Scripturae.* Lovanii, F Van de Velde. 1706, door P. Hendrik BUKENTOP O.F.M.[9] „Bibli. ff. min. Recoll. Hoogstratae".[10]
(I 79) - *Summa Theologica Scolastica et Moralis* (2de uitgave 1680), door P. G. HERINCX, O.F.M.[11] Typogr. Jacobus Woons, gedrukt op de kosten van Frans Vivien te Antwerpen.[12]
In het boek staat: „Ad usum F. Petri Rummereers m.i. 18 octobris; 1686; Carolus Begoden 1688; (dan een onleesbaar handteken); ad usum Patrum Residentiae Hooghstratani anno Domini ..."
(I 80) - *Summa Theologiae ...* door P. G. HERINCX, O.F.M. 3de uitgave. Antverpiae apud viduam Willemsens, 1704. „Ex libris Patris C. F. Kruger; P. Krul conciones 46", enz.[13]
(I 85) - *Triomph van de Christelycke Leere",* door P. Corn. HAZART, S.J. - T'Antwerpen. M. Knobbaert 1683. „Est bibliothecae ff. min. Recoll. Hoogstratae".
(I 91) - *Concilii Tridentini Canones.* Antverpiae. I Keerbergium, 1624. „Sum ex libris Petri Claes filii Aerschotani. P. W. van Hilst supprior ... 1658. f. Gaspar de Bie".

(I 93) - *Catechismus Concilii Tridentini.* Bruxellis. E. H. Fricx 1700. „Ad usum simplicem Fratris Francisci Claes, minoritae".
(I 95) - *Instructions sur le Catechisme romain.* Lyon. A. Molin 1685. „Bibliothecae ff. min. Recol. Hoogstratae". Door Cesar De Bus.
(I 104) - *Collectio quaestionum annui concursus* Mechl. ab anno 1745 ad 1782. Mechliniae. J. Hanicq 1783. „Ex libris P. Kruger, Rodaevallensis".
(I 125) - *Instructiones Juris Canonici.* door J. P. Lancelotte. Lugdun. G. Rovillii 1645. „Bibl. FF. Recoll. Hoogstratae. Fr. P. V. Beeck, O.F.M., 1712".
(I 140) - *Explanatio Rubricarum Missalis Romani Decretis Apostolicis, et SS. Rituum ac S. Concilii Tridentini Interpretam Congregationis usque hodiedum emanatis.* door F. Herman JANSSENS, O.F.M.[14] Antverpiae. Typis Joannis Grangé. Typographi in Foro Ovorum (d.i. Eiermarkt) 1757. In 8°. „Bibl ... Ord ... Recoll."[15]
(I 340) - *Sermones Eucharistici.* door A. HOFSTADII O.F.M. - Coloniae Agrippinae. J. Crithium 1614. „Bibl. Hooghstratanae FF. Minorum.
Premium Cathechisticum:

„Rhetoricae tibi prima dedit, dialectica adauxit
Sed pietas supplet praemia trina tua.
Te vocat ulterius pietas finire labores
non melius studii quam pietate potes".

(I 146) - *Den predickenden Jonas van desen tijdt, oft vervolg van den Spiegel der Sondaren.* door Fr. F. VAN DEN WERVE.[16] Mechelen, Jan Jaye: 1688.[17] „Bibl. ff. min. Recoll. Hooghstratae. Superiorum licentia me utitur F. Henricus Beris".
(I 372) - *Sermoenen voor alle Sondagen.* door Chevassu. Ipre F.F. Walwein 17 ... P. van Echelpoel, O.F.M.
(I 797) - *Statuta generalia Barchinonensia Ord. Seraph. S.P.N. Francisci.* Antverpiae. G. Wolsschatium 1624. „Maneat in cella Praesidis Residentiae Hooghstratanae".
(I 798) - *Viaticum Franciscanum* (zonder titelblad).
(I 799) - *Korte verklaringhe opden Reghel der Minderbroeders,* door P. F. Gaudentius VAN DEN KERCKHOVE, O.F.M.[18] Te Ghendt by de Hoirs van Jan vanden Kerckhove, 1680, in 8°

„Broeder Joan. Lommens minderbroeders onweerd. Desen boeck is tot gebruyck van Br. Jac. Wabbens minderbroeder onweerdigh met oorlof van syn overste".

(I 800) - *Statuta F.F. Minorum.* Lovanii. P. Zangrii 1655. *Statuta F.F. Minor.* Fr. Josephus Schellekens, A° 1678".

(I 801) - *Statuta F.F. Minorum Recollectorum.* Mechliniae G. Lintsii 1672. „Bibliothecae Hooghstratanae F.F. Min. Recoll. Pro Missione Delphensi".

(802) - *Expositio litteralis in regulam S. Francisci,* door E. P. MARCHANT, O.F.M.[19] . . . Antverpiae apud Guill. Lesteenium 1631 et 1648, in 12°. Item Coloniae apud Joan. Kirckium 1631.

(I 803) - *Processionale Romano-Franciscanum.* Leodii. P. Danthez 1684. „Pro Rectore chori".

(804) - *Processionale in usu Fratrum Minorum.* Antverpiae P. Jacobs 1707. „Bibl. FF. Min. Hooghstr. „Ad usum (F. P. socij Clariss.) Patris Abraham Jaspers".

(I 805) - *Methodus corrigendi regulares,* door F. G. VAN DEN KERCKHOVE, O.F.M. Brugis J. Van Pee 1701.

(111 82) - *Institutiones Grammaticae in usum scholarum Belgicae.* Bruxellis. Typis Regiae Academiae 1779 (14 stuyvers). „Ex libris P. Van Echelpoel".

(III 355b) - *Q. Oratii Flacci Poemata.* Amstelodami. J. Blaeu 1670. „Bibl. ff. M. Recoll. Hooghstratae. „De Superiorum Licentia ad usum Magistri rhetoricae. Hoogstratae 16 Junii a° 1697. Deservio magistro Poesëos F. A. Sengers O.F.M.".

(VI 13) - *Le grand Dictionnaire français-flamand* de Jean Loüis d'Arsy. Amsterdam, A. Wolfgang 1694. „Bibliothecae Residentiae Hoogstratanae ftrum min. Recollect.".

(X 80a) - *Kerckelycke Historie van de Gheheele Wereldt* door P. C. Hazart, S.J. Antwerpen, M. Cnobbaert 1668. „Desen Boeck hoort toe aen P. DE HOEFF O.F.M., Hoogstraten 1782".

(X 412) - *Generalis Temporum Notio,* door P. L. Danes. Lovanii. M. van Overbeke 1736. „De superiorum licentia me utitur Fr. Petrus Cols, minorita, 1754; Aegidius Schuppens O.F.M.[20]

(X 473) - *Histoire des Juifs et des peuples voisins* door P. Prideaux. Paris, G. Cavalier 1742. „Bibliothecae Fr. min. recoll. Turnhouti/ Sumus ex libris Caroli Diels O.F.M.".

(X 792) - *Le Hollandais ou Lettre sur la Hollande*, door M. A. de la Barre de Beaumarchais. A. Francfort Fr. Varrenrapp, 1738. „Fr. Francisci Buysmans S.T.L. 1753. Blbl. Fr. min. recoll. Hoogstratae 1775".

(I 374) - *Sermoenen*, door A. Hennequin. Brugge, J. B. Maque 1773. „Ex infima classe Grammatices ad medium Gradum facit probus ac ingenuus adolescens octavus inter 22 joannes Doms ex Eeckeren. Dabam in Gymnasio nostro Mevihoutano hac 21 Aug. 1823. Quod attestor C. Mangelschots, fig. professor, sac. Ora pro magistro tuo".

(426) - *De belydenisse van den H. Augustinus*. Mechelen, Hanicq 1791.[21]

(I 470) - *Godtvruchtighe Ecclesiastyke Theologie*, door J. Ooms. Ghendt, J. Eton. 1708.[22]

(I 481) - *Doctrine chretienne*, door M. Lhomond. Paris, F. Lemarié 1806.[23]

(I 486) - *Vanitas et Concupiscentiae*. door Fr. Bellegambe S.J. Duaci, M. Mairesse. 1694.[24]

(III 189) - *De elegantiori Latinitate*, door R. Ketelli. Wetstenios 1713.[25]

(III 1132) - *Opuscula* door D. Ruhnkenius. Lugduni Batavorum. J. Luchtman 1823.[26]

(III 1138) - *Hugonius Grotii Poemata*. Lugduni Batavorum. A. Clouquium, 1617.[27]

(III 1142) - *Jo. Baptistae Odarum Libri* XV. Duaci, B. Belleri 1634. „Coll. Soêtis Jesu Montibus. Ex libris Philippi Denis Rhetoris montibus 1660".

(IV 1) - *Thesaurus Graecae linguae ab Henrico Stephano constructus*. H. Stephani Oliva. z.d. „Ex libris pub. Colleg. Lugdun.-Colleg. Antverp. S.J.".

(IV 198) - *Odysseae Homericae Rhapsodiae VI*. Lovanii G. Ceulens 1829. „In lingua Graeca carta superiori tertio donatus est praemio C. M. L. Verbist, Gelensis. Gelae, 20 Aug. 1834. C. Bruynseels, prof".

(IX 115) - *De morbo scorbuto*. Hagae Comitis. Adr. Ulacq. 1658. door S. E. Documano.[28]

[1] *Oudheid en Kunst,* 1923, bll. 33-43. - In de *Geschiedenis der Stad en Lande van Breda,* door Van Goor, staat „dat zeker Jacobus Zovitius, bestuurder van de latijnse school te Hoogstraten, vóór 1500, als rektor van Hoogstraten naar Breda wordt overgeplaatst".

[2] *Geschiedenis van het Klein Seminarie van Hoogstraten,* door Z.E.H. Lauwerys, bl. 129. Wij kennen wel een broeder Antonius de Hoef, maar deze overleed reeds in 1783.

[3] P. Herman Janssens, geboren in 1685, sprak de plechtige Geloften uit in de Orde der Minderbroeders in 1703. Achtereenvolgens was hij Lektor van de H. Schrift te Antwerpen, Sekretaris van Pater Provinciaal, Kustos, Bezoeker van de Saksische Provincie van het H. Kruis, en in 1738 Minister-Provinciaal. Hij overleed te Antwerpen in 1762.

[4] Dirks, *Histoire Littéraire et Bibliographique....* bl. 381. In het boek staat: „Dono authoris bibliothecae ff. min. recoll. Hoogstraten".

[5] P. Willem Smits werd te Kevelaer geboren in 1704. Achttien jaar oud trad hij in de Orde der Minderbroeders. Hij onderscheidde zich van de eerste studiejaren af met een bijzondere begaafdheid voor de talen en een ongewone ijver voor de studie van de Heilige Boeken. In 1765 wordt hij benoemd tot Prefekt van het Kollege der *Philologia Sacra* in het klooster der Minderbroeders te Antwerpen. Op aanvraag van Kardinaal Thomas Philippus van Alsace, Aartsbisschop van Mechelen, begon hij de vertaling van de ganse Bijbel. Hij kon dit reuzewerk niet voleinden. Hij stierf op 1 december 1770, oud 66 jaar.

[6] Dirks, a.w. bl. 389. *Bibliothecae ff. Minorum Recoll.* Residentiae Hoogstratanae 1778.

[7] P. Jacobus a Kempis, geboren te Oosterhout, stierf 20 september 1705. Hij was vele jaren lektor.

[8] Dirks, a.w., bl. 328.

[9] Geboren te Antwerpen. Gardiaan in het klooster te Leuven. Definitor, Kustos, Bezoeker van de Provincie van het H. Kruis in Westfalen. Het grootste gedeelte van zijn leven besteedde hij als Lektor in de Scholastische Godgeleerdheid en vooral in de H. Schrift. Hij stierf te Leuven in 1716, oud 62 jaar. Over zijn leven en werken, zie C. Sloots O.F.M., *Pater Henricus de Bukentop* in Franciscaans Leven 26 (1943) bl. 147-159, 175-186.

[10] Dirks, a.w., bl. 350. Sloots, bl. 155-156.

[11] P. Herincx werd te Helmond geboren in 1621. Lektor in de Godgeleerdheid te Leuven in 1653. Hij muntte uit door zijn klare en gemakkelijke leerwijze. Tweemaal Provinciaal, Generaal Definitor en Kommissaris Generaal voor de Noorderlanden. Door Koning Karel II werd hij benoemd tot Bisschop van Ieperen in 1677 en ontving de bisschopswijding te Brussel op 24 oktober. Hij stierf op 17 augustus 1678, gedurende zijn eerste bezoek in zijn bisdom. Zie C. Sloots O.F.M., *Een Helmondse Bisschop, Mgr. Gulielmus Herincx O.F.M.* in Taxandria 1940 blz. 118-122.

[12] Dirks, a.w., bl. 256-260.

[13] Tijdschrift van de Hoogstraatse Oudheidkundige Kring (H.O.K.), bl. 130.

[14] Geboren in 1685. Geprofest in 1703. Lektor in de H. Schrift te Antwerpen. Sekretaris van P. Provinciaal. Bezoeker van de H. Kruisprovincie in Saksen en in 1738 Minister-Provinciaal. Hij stierf te Antwerpen in 1762.

[15] Dirks, a.w. bl. 381-383.

[16] P. Van den Werve werd te Antwerpen geboren in 1647. Bij zijn intreden in het klooster droeg men hem een gedicht op: „Aen den Edelen Joncker H(endrik) F(rans) Van den Werve sich begevende inde Seraphinsche Orde van den H. Franciscus. T'Antwerpen, by J. Jacobs". Statie-predikant in St Goedelekerk te Brussel.

[17] In Dirks, a.w., bl. 291-292 staat als uitgever „Tot Hasselt by Gillis Monsieur, Boeck-drucker, 1686, in 8°. „Avec frontispice de Maes gravé par Bouttats, et les armoiries du Baron Van Loë tot Wissen, par les mêmes".

[18] P. Gaudentius van den Kerckhove werd Definitor, Kustos en Provinciaal. Hij stierf te Brugge 1703. Behoorde tot de Provincie van St Jozef. (Dirks, a.w. bl. 323-324).

[19] P. Petrus Marchant, geboren te Couvin (Luik) 1585, nam het franciskaans habijt aan in 1601. Zijn oom was P. Jacobus Marchant, Provinciaal van de Observantie en Gardiaan te Luik. In 1629 benoemde de Paus hem tot eerste Minister-Provinciaal van de nieuw opgerichte Provincie St Jozef. Hij bezocht de Provincies van Engeland en Ierland en werd Generaal-Kommissaris van al de franciskaanse

Provincies van Duitsland, België en Groot Brittanië. Hij moedigde de eerbiedwaardige Zuster Joanna van Jezus aan bij de stichting van de hervorming der Penitenten, gezegd Rekollektinen. (Dirks, a.w. bll. 216-217. - P. Optatus O.F.M. Kap. „De geest van de Dienares Gods Moeder Joanna van Jezus († 1648). Tilburg. 1946). Hij overleed op 11 november 1661 in ons klooster te Gent.

20 De titel is: *„Expositio litteralis in Regulam....”* (Dirks, a.w. bl. 221).

21 Staat in dit prijsboek: „In rudimentis tertium obtinuit praemium probus ac ignenius adolescens Petrus Swinnen. Dabam in Baelen hac 16 Aug. 1838. Quod attestor P. F. Huysmans, figurarum professor”.

22 „Den eersten prys in de spelkonst is behaeld door den deugdzaemen en verstandigen jongeling Joannes L.... in het Tweede Orden ders schoole van... in Antwerpen, deezen 16 September 1777. Staat erbij:
„Joannes g'hebt dit jaer gaen ryplyk overwéegen
Wat nut in 't leeren steekt, en scherpte uw vroom verstand
op om het laetst van 't jaer te b'haelen d'overhand.
Dit heeft U moeyt gekost, gij deed wel dikwijl wijken
Uw maets, maer men zag u van tyd tot tyd ook strijken,
Gij vondt een zwaer Partij, doch gij hebt ze overhaeld,
Volherd, zoo g'hebt begonst, dat g'altyd zegepraeld”.

23 „In majori figura secundus Guillielmus van den broeck ex Willebroek. Dabam Mechl. 22 aug. 1816. G. N. Verlooy coll. praef.”

24 „Ex minori figura ad majorem gradum facit quintus probus et ingenius adolescens Carolus Ludovicus Josephus Hermans Diesthemiensis. Dabam Diesthemii hac 23 Augusti 1800. J. L. Van Roy.
N.B. Ingeplakt wapen met leuze: In virtute et justitia. Wapen doorsneden: in bovendeel, twee gekruiste degens; in onderdeel, drie palen van sinopel op goud.

25 „Ingenuo, modesto, ac bonae spei adolescenti Joanni F. N. Germanno ob egregia industria in studiis specimina, simul quo ultro ad altiora properanti calcar adderent praemium hac literarum decrevere quatuor viri scholae Harlemensis constituenda cum e secundo in primam promoveretur XIX Sept. A. 1724. V. Echten, J. Geelkerke, P. van Valkenburg, Arnold Speeckman, Gymn. conrector”.

26 N.B. Wapen op los blad stelt voor: St Michiel bevecht de draak.
„Athenaeum Regium Bruxellense / in schola Rhetorices / Primum praemium Graeco sermonis / in Gallicum conversi consecuta est / Petrus Jos. Slosser Bruxellensis / Hac 18 AUGusti 1824”. (Get.) Fr. Linrounart (?), professor / Bayard, Athenaei rector”.

27 „Ex classe syntaxeos ad classem humanitatis gradum faciens declaratur tertius probus ac ingenuus adolescens Adrianus Henegraef Hogestratanus.
„Vicisti quosdam melius ad vincere posses
Nam tibi dat deus hic magna talenta satis
sedulus ergo labor tibi post hac exstet, amice,
Verum et unus, absque labore nihil”.
Hoogstratae 28 aug. 1768. Fr. Petrus De Keyser, mag. Synt. min. ind. (d.i. minor indignus).

28 „In figura majore locum obtinet secundus probus ac ingenuus adolescens Paulus Franciscus Boeckx, Artschotanus. Dabam in Testelt hac 14 Aug. 1812”. (Schoutens a.w. 16 december).

DE H. THEODORICUS VAN AMERSFOORT O.F.M. EN ZIJN FAMILIE

DOOR P. DR. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M.

In het jaar 1925 ontvingen wij een brief van de Heer Baron van Wassenaar, waarin deze meedeelde, dat hij bloedverwant was van de heilige martelaar van Gorcum Theodoricus van der Eem, die in de familie altijd „Dirk-oom" genoemd werd. De baron voegde eraan toe, dat er in zijn familie oudtijds een schilderij van de Heilige bewaard werd; de oudste zoon moest het steeds zorgvuldig in stand houden, hetgeen tot 1925 gebeurd is, maar na dit jaar is het spoorloos verdwenen. Bovenvermelde brief heb ik niet meer; waarschijnlijk berust hij in het Archief der Provincie. Wel heb ik nog een schrijven van 26 november 1936 van P. Octavianus Gilissen O.F.M. destijds pastoor te Gorcum, die mij meermalen om inlichtingen had gevraagd en die ik ook over bedoeld schilderij had gesproken. Hij nu schrijft het volgende:
„Ge hebt me vroeger eens gezegd, dat er in de familie van baron van Wassenaar een schilderij was van de H. Theodoricus v. d. Eem en dat dit schilderij sinds 1925 verdwenen was.
Door toevallige omstandigheden ben ik dit schilderij op het spoor gekomen. De Douairière von Bonninghausen tot Herinckhave vertelde, dat bij een harer broers een geschilderd portret hing van de gemartelde monnik (sic) Van der Eem.
Ik schreef daarom die dame om inlichtingen en zo mogelijk een foto. Waarop zij antwoordde: „De bedoelde schilderij olieverf met gouden rand is wel degelijk in mijn ouders huis geweest, doch door weinig aan traditie hechtende schoondochter verloren geraakt. Zodra ik een mijner neven Baron Wittert van Hoogland ontmoet, zal ik hem uw verlangen voorleggen".
De bedoelde Douairière Jonkvrouw von Bonninghausen tot Herinckhave is een Jonkvr. de van der Schueren. Haar ouders waren J. B. J. N. ridder de van der Schueren en Maria Theresia van Ryckevorsel, haar grootouders Ludovicus ridder de van der Schueren en Theresia Adriana Wittert van Hoogland.

Hoe dit zaakje verder zit weet ik nog niet. De verschillende uitdrukkingen van de Douairière, broers en neven, maken de zaak eenigszins duister, als men aanneemt, dat in 1925 de schilderij verdwenen was. Doch dit komt wel tot oplossing".

Intussen is het paneel niet teruggevonden. Enige opheldering kunnen wij misschien geven. In 1720 was het schilderij in bezit van Dr. Cornelius Franciscus Krijs, geboren in 1668 te Amsterdam, later kanunnik van het z.g. Kapittel van Haarlem, steun der Oud-Bisschoppelijke Clerezij. Hij vermaakte aan een nicht Wittert het Amsterdamse huis, genaamd „het Fransche school". Zij moest daarvoor aan Christine Gerrits, het „Klopjen", dat hem 28 jaar gediend had, 2000 gulden uitkeren.

Het testament van Dr. Cornelius Krijs berust in het archief van de familie Wittert van Hoogland. Het dateert van 8 augustus 1720. Daarin komt de volgende „nota"[1] voor:

„De Reliquiën van de Martelaars Van Gorcum in een zilveren zonnetje gezet, die in 't kastje staan op 't kamertjen achter de kapel, moet aan de kerk van mijn Heer Broeder Jacob Krijs koomen, om daar eeuwig en erfelijk te blijven. Het origineel portret van zalige Dirk Oom van der Eem, moet aan mijn broeder Heer Jacob komen, zo lang hij leeft, naar zijn dood, aan d'oudste priester van des zalige martelaars familie; bij gebrek van priesters der familie, aan d'oudste klopjen van dezelve, en bij gebrek aan klopjens der familie aan d'oudste der wereldlijke van de familie en dit voor altijd".

Een andere nota vermeldt nicht Wittert, waardoor het schilderij dus blijkbaar in de familie Wittert van Hoogland is gekomen.

„Nota. Het huys genaamd het Fransche school, dat ik aan mijn broeder vooruit gemaakt heb, wil en begeer ik dat hij alleen het vrugt gebruyk van heeft, zijn leven gedurende: en dat het naar zijn dood kome aan nigt Wittert en hare wettige descendenten.... Ita est, Cornelius Franciscus Krijs".

Hoe kwam Franciscus Krijs aan dat schilderij? Het antwoord op deze vraag geeft ons zijn genealogie. Hij was de zoon van Arent of Aert Krijs (Crijts), die leefde van 1637 tot 1709. In 1662 was hij gehuwd met Belia Freys van Dolre. Deze was geboren in 1635 als dochter van Jan Freys van Dolre en Gerarda van Schadyck.

De vader van deze Jan was Jacob Freys van Dolre, gehuwd met Weympgen (Wimpje) van der Eem, een dochter van Hendrick van der Eem, de zoon van Andries van der Eem, de broer van de H. Theodoricus.

Ongetwijfeld is dit schilderij hetzelfde, waarover de heer H. M. Werner te Zutfen uit onuitgegeven Aanteekeningen aan W. F. N. van Rootselaar meedeelde, dat Dirk van der Eem in 1555 geschilderd is, toen hij 56 jaar oud was. Dit portret was in 1790 te Brussel bij E. B. Baron Wittert van Hoogland, heer van 't Hoogeland of Emmeclaer en bleef verder aan de Belgische tak der familie.[2]

In rekenkunde is de heer Werner echt niet voldoende, want even te voren zegt hij, dat de Heilige in 1504 geboren is en in de ouderdom van 73 jaren in 1570 „gemarteliseerd" werd.

Doch na deze mededelingen over de laatste familieleden mogen er nu enige volgen over de eerste en beginnen wij dan met de vader van de Heilige, Pouwel van der Eem, wiens vader Dirk heette en naar deze werd de zoon van Pouwel genoemd Dirk, in het Latijn Theodoricus of soms wel, doch ten onrechte Theodorus. Pouwel heeft enige tijd te Ter Eem gewoond. Het voormalige Huis ter Eem lag aan de Eem, die te Amersfoort ontstaat uit de samenloop van de Lunterse en de Barneveldse beek en dan, langs Eembrugge en genoemd huis, in de Zuiderzee uitmondde.[3] Pouwel was bode van de stad Amersfoort in de jaren 1534 tot 1536, zoals uit de Stadsrekeningen blijkt. In laatstgenoemd jaar kreeg hij de gevaarlijke opdracht om de „knechten" van de hertog van Gelre te „achtervolgen en zeker bescheid terug te brengen, werwaarts zij getogen waren", wijl men een aanval der Geldersen verwachtte. Pouwel had zes kinderen: Dirk, Cornelis, Peter, Andries, Anthonis en Odilia.

Dirc Pouwelsz, bierverkoper, die op de *Lijst der brandemmeren* van Amersfoort voorkomt in 1562, aangetekend voor drie stuiver, kon de grootvader van de martelaar zijn, die ook Dirk Pouwelsz. heette. Maar dit klopt niet met de jaartallen, doch er waren verschillende takken Van der Eem in Amersfoort. In ieder geval was deze bierverkoper geen broer van de Heilige, zoals Van Rootselaar[4] beweert, want Dirk was de martelaar zelf. Die andere Dirk

was bovendien gehuwd met een zekere Alijdt, 8 april 1560. Hij had vijf kinderen.

De broer van S. Theodoricus Heer Peter Pouwels werd in 1530 priester gewijd. Volgens genoemde heer Werner was Peter pastoor van de kerk Ter Eem in 1545 of 1549. Op de preekstoel stond zijn wapen tussen de woorden: Verbum Domini manet in aeternum, Isaias XL, 8-1566. Op de rechterzijde was schotwerk met zijn wapen en de woorden „Munus Petri Pauli Pastoris 1545" (of 1549). Het wapen der familie Van der Eem wordt in een verklaring van Burgemeesteren en Vroedschap van Utrecht van 4 sept. 1676 aldus beschreven: op een rood schild twee rijen witte of zilveren leliën (3 - 2), gevoerd door Joanna van der Eem, gehuwd met Willem Ploos van Amstel. Dit wapen wijkt af van de twee zegels, die te Amersfoort in het Gemeente-archief bewaard worden: sinopel, doorsneden met een dwarsbalk van zilver; in het rechterkwartier een zespuntige ster van zilver. Randschrift: Sigillum Dirc pouwelssoen".

Peter werd later kanunnik van de Sint Joris te Amersfoort.[5] Deze kerk was in die tijd de enige kerk van de stad. Er waren ongeveer 50 altaren in. Bisschop Jan van Diest verhief haar in 1337 tot Collegiale kerk. Twaalf kanunniken verrichtten er dagelijks de koorgebeden. Er waren aan dit officie verscheidene praebenden verbonden en toen Dirk van der Eem over priesterworden begon te spreken, dachten zijn ouders voor hem een plaats in de Sint Joris op de Hof te verkrijgen.

Een andere broer van de Heilige was Andries, geboren in 1510, in 1543 burgemeester, in 1545 schepen, ook nog (of weer) van 1551 tot 1553. Hij was gehuwd met een zekere Heyndrickgen, bij wie hij negen kinderen kreeg: Alijd, Maritgen, Hendrick, Willem, Frans, Goort, Clemens, Jan en Evert. Hendrick, Willem, Frans en Goort maakten deel uit van de vroedschap.[6] Dezen waren dus allen neven en nichten van S. Theodoricus.

Ook zijn broer Anthonis was lid van de raad van Amersfoort, zelfs nog in 1584. In 1566 was hij cameraar, schatbewaarder van de stad en meermalen schepen.

Van Pouwels zoon Cornelis is weinig bekend.[7] Iets meer van Odilia, de zuster van de heilige martelaar. Zij was gehuwd met Aert Buys

en had bij hem vijf kinderen: Petronella, die zuster werd in het klooster van Sint Aechten, waar van 1405 tot 1458 de Regel der Derde Orde van Sint Franciscus werd gevolgd. Haar broers waren Pauwel of Paulus, over wie straks meer, en Johan, die later meermalen schepen en burgemeester werd, verder Wouter en een zuster Weympgen, gehuwd met Henrick Rutgers.
Van de moeder van de Heilige is niets bekend. Genoemd worden een tante, de weduwe van Reyer Jans Slotemaker, en twee ooms, broers van Pouwel Dirksz., Heyman Dirksz. en Anthonis Dirksz. Voor verdere bloedverwanten verwijzen wij naar het artikel van W. E. N. van Rootselaar, dat men echter kritisch moet lezen, omdat hij behoort tot de „confundentes personas", zoals in het Quicumque te lezen staat.
Van historisch belang is van de neven van de Heilige vooral Mr. Paulus Buys, zoon van Odilia Pouwels (ofwel Van der Eem) en van Aert Buys. Over hem nu wat uitvoeriger.

MR. PAULUS BUYS

W. F. N. van Rootselaar, R.K. priester en archivaris van Amersfoort, afstammeling van een zuster van Paulus Buys, zegt [8] dat de laatste zijn oom Theodoricus te Gorcum in de gevangenis bezocht „met het doel om hem tot afval van het geloof te bewegen, en aldus zijn leven te redden". „Men vindt hieromtrent vermeld, dat Mr. Paulus Buys aan zijn oom, Pater Theodoricus, de vraag deed, of hij bevrijd wilde worden, of sterven voor den Paus. Pater Theodoricus had ten antwoord gegeven, dat hij niet slechts bereid was te sterven voor den Paus, maar voor het Katholieke geloof. Dit antwoord was te Amersfoort algemeen bekend".
Daar Van Rootselaar zijn bron niet noemt, kunnen wij dit getuigenis over de afval van Paulus Buys niet als bewijs laten gelden. Michael van Isselt,[9] die zowel S. Theodoricus als Paulus gekend heeft en met hen bevriend was, zegt, dat Buys zijn oom niet voor de galg kon bewaren, maar hij voegt er insinuerend aan toe: „Ik zeg niet, dat hij het niet gewild heeft, opdat ik zo'n groot man anders het brandmerk van liefdeloosheid zou opdrukken".
Franciscus Dusseldorpius [10] bevestigt implicite het feit van Paulus' afval, daar hij de bekering van Buys op zijn sterfbed vermeldt:

„Morti vicinus sacerdotem advocabat cum hoc elogio: den buys wil inde oude boot van lant steecken; facile ut possit lector conjicere et indicare, an non contra propriam conscientiam tanto tempore tot et tanta cum Auriaco peregerit".

Of Paulus Buys zich positief bij de Protestanten heeft aangesloten, blijft onzeker. Uit het proefschrift van W. van Everdingen, *Het Leven van Mr. Paulus Buys, Advocaat van den lande van Holland* [11] valt dit niet op te maken. In ieder geval was Buys zo weinig fanatiek-protestant, dat hij in 1584 Thomas Zoesius, „bekend als een vurig belijder van de Roomsche godsdienst", door Curatoren der Leidse Universiteit tot hoogleraar in de rechten wist te doen benoemen.[12]

Doch geven wij nu een korte schets van het leven van Paulus Buys. Hij werd in 1531 te Amersfoort geboren. Zijn vader Aert Buys was molenaar. Hij bezat althans in 1554 een molen buiten de Utrechtse poort. Na Paulus schonk Odilia Pouwelsz aan Aert Buys, haar echtgenoot, nog vier kinderen: Johan, Wouter en twee dochters Wendelmoet en (?)

De zwager van S. Theodoricus, Aert, stierf omstreeks 1564. Odilia heeft de martelie van haar broer nog beleefd. Zij overleed omstreeks 1579. Paulus studeerde Jura in Dôle (Fr.), later in Angers, waar hij in 1556 meester in de beide rechten werd. Hij vestigde zich in Den Haag en oefende van 1556 tot 1561 de Advokatuur bij het Hof van Holland uit. In 1561 werd Buys pensionaris van Leiden, rechtsgeleerd raadsman van de stadsregering.

Ook in de vergaderingen der Staten trad Buys op de voorgrond, hetgeen bleek, toen men na de beeldenstorm (1566) verlangde naar de overkomst van Filips II en daarom Buys en Van den Eynde naar Brussel afvaardigden om met Brabant en Vlaanderen te overleggen over een ambassade naar de koning. De laatste dag van 1566 werden zij naar de Prins van Oranje te Amsterdam gezonden, om met hem te beraadslagen, hoe de woelingen het best konden bedwongen worden. Buys was geheel op de hand van Oranje en tegen de opinie van enige leden der Leidse vroedschap, die tegen de ketters wilden optreden. Van Everdingen maakt hieruit te recht op, dat Buys in 1566 „niet meer tot de oprechte Roomschen" behoorde.

In 1569 verving Buys de landsadvocaat van den Eynde, die op last van Alva naar Brussel was gevoerd en gevangen genomen.
In november 1569 zien we Buys op de vergadering der Algemene Staten te Brussel als gedeputeerde van Holland, dat de 10e en 20ste penning door Alva voorgeschreven, afwees.
Een waagstuk was het van Buys om de reis naar Dillenburg te ondernemen en de Prins van Oranje op de hoogte te brengen van de toestand en vooral van de groeiende haat tegen Alva. Buys kwam met de kopstukken van de oppositie samen te Alfen en had een aandeel in de voorbereiding van de opstand.
Nadat van den Eynde in maart 1569 in de gevangenis gestorven was, moest er een nieuwe landsadvocaat benoemd worden, maar de Staten stelden telkens de benoeming uit.
In 1572 wist de pensionaris Buys te bewerken, dat Leiden een vendel van Oranje's troepen innam onder bevel van hopman Jan Eylof. Op 19 juli had de eerste zitting der staten van Holland te Dordrecht plaats, waar Leiden vertegenwoordigd was door burgemeester Jan van Brouckhoven en de pensionaris Buys. Toen was de moord op de Gorcumse geestelijken reeds voltrokken, te Brielle 9 juli 1572. De interventie van Buys voor zijn Heeroom was vergeefs geweest. Hoogstwaarschijnlijk werd Paulus Buys in het laatst van december 1572 tot landsadvocaat benoemd.
Holland en Zeeland onttrokken zich practisch aan het bewind van de landvoogd Alva en erkenden alleen Willem van Oranje als stadhouder van de Koning. De Prins benoemde Paulus als lid van de „Raade van Staaten", ook wel „Raad neffens syne Excellentie" geheten, ja Buys werd zelfs tot plaatsvervanger of gouverneur van Holland benoemd, toen de Prins naar het leger wilde trekken, dat de belegerde stad Haarlem moest ontzetten. Het is een bewijs van vertrouwen, dat Oranje in Buys koesterde, ofschoon de Prins van zijn plan afzag en Batenburg naar Haarlem zond. Op 26 juli 1581 volgde de afzwering van Filips II. Anjou was in 1580 tot souverein aangesteld, maar Holland en Zeeland wilden hem nauwelijks erkennen. Na een vergeefse poging om de hand van koningin Elisabeth te verwerven, keerde hij in februari 1582 terug, vergezeld o.a. door de graaf van Leicester. Buys was met Holland tegen Anjou, „den vreemden, Roomschen vorst" en wilde

Oranje tot Graaf van Holland doen kiezen.
Op 12 mei 1582 verschijnt Paulus Buys plotseling in het Sint-Agathaklooster te Amersfoort, vergezeld van de schouten van Amersfoort en Utrecht.

Het *Kroniekje*[13] van het klooster verhaalt, dat Buys, „Aart Buysen soon", de Zusters te samen riep en haar gebood „van Prinsen weegen" het geestelijk kleed „uyt te doen, jongen ende ouden, ende hun te kleden als vrouwen ende jonkvrouwen des stifts". De moeder-overste kwam tegen dit bevel op, maar Buys herhaalde het op smalende toon en gaf de pater last het convent te verlaten. Wij vermelden dit voorval, om de mentaliteit van Buys te doen kennen. Toch moet men hieruit niet opmaken, dat hij zich bij de Reformatie had aangesloten; hij was veeleer Libertijn, zoals later Leicester zou getuigen. De verhouding Buys-Leicester vereist enige toelichting.

Buys had beslist sympathie voor Engeland. Hij verlangde met zijn aanhangers een Engels protectoraat, liever dan de souvereiniteit van Hendrik III, koning van Frankrijk, door zo velen in Holland gewenst. Bor[14] beweert, dat Buys er sterk op aandrong Elisabeth te kiezen „een princesse, niet alleen de gereformeerde religie gunstich, maar daervan professie doende, en 't hoofd wesende". Hier ziet men, dat Buys de protestantse vorstin boven de katholieke koning verkoos. Maar Elisabeth was „bevreesd zich ter wille van Calvinistische rebellen (een dubbele gruwel in haar ogen!) in oorlog met den machtigen Koning te wikkelen". Buys leed de nederlaag en verzocht de Staten ontslag uit zijn ambt, dat hij twaalf jaren bekleed had.

Behalve zijn afkeer van onderhandelingen met Frankrijk kan ook een reden voor zijn aftreden geweest zijn, dat hij zich niet voldoende beloond achtte voor zijn dienst aan Holland bewezen. Men verwijt hem geldzucht. Daarbij kwam het wegvallen van de steun hem door de Prins verleend. Oranje immers was 10 juli 1584 te Delft vermoord. Eerst jaren na de dood van Buys betuigden de Staten aan de familie Buys hun dank voor de diensten door Mr. Paulus den lande bewezen.

De afgetreden landsadvocaat bleef te Leiden wonen en kon daar in maart 1585 vernemen, dat Koning Hendrik III de souvereiniteit

niet kon aanvaarden. Elisabeth bood nu haar protectie aan en vroeg de Staten Generaal gezanten te zenden om te onderhandelen. Tot dezen behoorde Buys, die zich in dienst had begeven van de Utrechtse Staten. Men kent het resultaat. Op 19 december 1585 betrad Robert Dudley, graaf van Leicester, de Nederlandse bodem als Gouverneur-Generaal der Engelse troepen in de Nederanden. Leicester was zeer ontstemd over de benoeming van Prins Maurits tot stadhouder van Holland, waarin hij een verkorting van zijn macht meende te zien, daar hij „de onbeperkte macht" wilde hebben, zoals in zijn opdracht vermeld stond. Buys, die het vertrouwen van de koningin bezat, werd de eerste raadsman van Leicester, die hem dan ook tot lid van de Raad van State benoemde. Doch de heerszucht van de Engelsman deed Mr. Paulus inzien, dat Robert Dudley niet de man was, die de Staten gedacht hadden te vinden. Het kwam dan ook weldra tot een botsing tussen Buys en Dudley, niet alleen om persoonlijke redenen, maar ook wegens de politiek van Holland. In dit licht moeten wij het oordeel over Buys zien, dat Leicester in een brief aan Walsingham gaf: [15] „Paule Buys ys a very vyllain, a dissembler, an atheist, an a practyser to make himself rych and great, and no body elles; but ye shall see, I will doe well inough with him, and that shortly. He ys the most hated man generally that ever I knew in any state".

Meer dan de politieke ontwikkeling interesseert ons het oordeel van Leicester over Buys' karakter en godsdienst. Van Everdingen zegt: „Leycester liet geen gelegenheid voorbijgaan om de streng Protestantsche koningin te verhalen van het atheisme van Paulus Buys".[16]

Hij beschuldigt hem zelfs „de slechtste papisten te begunstigen en „all honest protestants" uit te sluiten. Dit is een nieuw bewijs, dat Buys zich niet bij de Hervorming had aangesloten.

Leicester maakte gebruik van het verraad door Gebhard Truchsess, de afgevallen aartsbisschop van Keulen, aan Buys gepleegd, die hem als een vriend beschouwde, terwijl deze de vertrouwelijke mededelingen van Buys overbriefde aan Robert Dudley. Deze liet hem daarom 19 juli 1585 gevangen nemen en legde beslag op zijn documenten. Buys woonde enige tijd te Utrecht, waar hij dan ook in de stadsgevangenis werd ingesloten. Later kon hij we-

gens zijn slechte gezondheid tegen een borgstelling van 25000 gulden naar de woning van de onderschout in de Plompe Toren verhuizen. Onder de beschuldigingen tegen hem komt ook voor, dat hij „de Roomschen begunstigt". Was hij toen reeds op de terugweg? Hoe dit zij, men kan moeilijk aannemen, zoals een schrijver in *Het Centrum* van 2 juli 1954 beweert, dat Buys „was overgegaan naar de nieuwe leer".

De vrouw van Buys reisde met haar kinderen en vrienden en een zwager (Johan Buys?) naar Den Haag om de vrijlating van Mr. Paulus te bewerken. Leicester gaf hun een brief voor de hoplieden te Utrecht mee, waarin hun bevolen werd Buys uit de gevangenis te ontslaan, tenzij zij goede redenen hadden om het niet te doen. De steden Amsterdam, Gouda en Leiden drongen er bij de regering van Utrecht op aan, Buys vrij te laten, al was er overigens bij velen in den lande weinig medelijden met hem om zijn „ergherlijcken leven". De Staten van Holland drongen eveneens aan ondanks de geschillen, die zij met de gewezen advocaat hadden aangaande de gelden, die het zegelrecht hem had opgebracht.

Oldenbarneveldt had een goed woord voor Buys gedaan, maar Leicester voelde zich gekwetst door de bemoeienis van Holland. Eerst op aandringen van de Staten-Generaal werd Buys 24 januari 1587 ontslagen en zo kon hij via Woerden en Leiden Den Haag bereiken. Leicester verklaarde heftig, dat Buys de galg verdiend had. De oppositie tegen de Landvoogd werd er echter niet minder door; integendeel.

In december 1587 verliet Leicester voor goed de Nederlanden. „De treurige rol, die hij gespeeld had bij de gevangenneming van Buys en wat daarover te doen geweest was, hadden er niet weinig toe bijgedragen".[17] Ook Mr. Paulus had uitgespeeld. Bij de opvolger van Leicester was geen plaats voor hem.

Buys heeft dertig jaren te Leiden gewoond. Zijn huisgenoten waren zijn echtgenote Marie Cornelisdr. van der Marsch, hun dochter Oede of Odilia, zo geheten naar de zuster van de heilige Theodoricus. Deze achternicht van de Martelaar trouwde met Cornelis van der Nieuwstadt. Een zoon van Mr. Paulus heette ook Cornelis. Van andere kinderen is niets bekend. Verder woonde bij Paulus Joffroue Franchoise van der Marsch, blijkbaar een zuster van zijn

vrouw en dan nog twee dienstboden.
Behalve hoogheemraad van Rijnland was Buys sinds 1581 Curator van de Leidse Hogeschool. In 1584 wist hij Thomas Zoesius tot hoogleraar in de rechten te doen benoemen, zonder Burgemeesteren en de juridische faculteit daarin te erkennen, zoals toch voorgeschreven was. Deze benoeming tekent Buys weer als indifferent wat godsdienst betreft, daar Zoesius bekend was als „een vurig belijder van den Roomschen godsdienst".
Het autocratisch optreden van Buys maakte zijn positie te Leiden onhoudbaar. Hij kocht daarom een hofstede te Capelle ter Vliet, tussen Vianen en IJselstein, waarheen hij in 1592 verhuisde. De vierde mei 1594 trof hem daar de dood. Volgens Dusseldorp, zoals gezegd, zou hij een priester hebben ontboden en als katholiek gestorven zijn zeggende: „Den buys wil in de oude boot van lant steecken".
Memoria in benedictione.
Wij willen dit artikel besluiten met enige gegevens omtrent de nagedachtenis van de H. Theodoricus te Amersfoort.
Het geboortehuis van de H. Theodoricus is niet met zekerheid bekend. Oude Amersfoorters menen, dat het in de Langestraat stond, waar nu fotograaf Fortgens woont. Aldus de ongenoemde schrijver van het reeds aangehaalde artikel in *Het Centrum.*
De Heilige is hoogstwaarschijnlijk gedoopt in de kerk van Sint Joris.
Het Observantenklooster, waar Theodoricus intrad, lag tussen de Westsingel en de Stellingstraat. In 1495 door brand vernield, werd het spoedig weer hersteld. De beeldenstorm woedde hier later dan elders, in 1572. De Calvinisten namen kerk en klooster 10 mei 1578 in bezit, terwijl de twaalf nog aanwezige Minderbroeders de stad moesten verlaten. In 1587 werd de kerk afgebroken. Behalve Theodoricus werd het klooster vermaard door P. Arnoldus ab Ischa.
Dat onze Martelaar niet vergeten werd, blijkt uit enkele getuigenissen van de zeventiende eeuw, waarvan wij er twee uit *Het Centrum* overnemen.
In 1628 schreef een Amersfoortse Capucijn Gabriël van Langevelt, die later de eerste priester zou zijn van de statie van Maria-ten-

hemelopneming, aan de Congregatie van de Propaganda Fide te Rome, dat hij gaarne in Amersfoort zou willen werken en de plaats innemen van zijn oom Pastoor Johan van Langevelt van de statie in de Muurhuizen. Hij schrijft o.a.: „Uit mijn geboorteplaats is er steeds een fiere strijder voor het katholieke geloof geweest, onder wie Theodoricus van der Eem, een der Martelaren van Gorcum, die met zijn bloed voor het geloof getuigd heeft". Omstreeks 1660 schreef iemand, niet nader bekend, dat men toen nog algemeen sprak van de moed van Dirc van der Eem. Honderd jaar later rekent de stadsgeschiedschrijver Abraham van Bemmel de Heilige tot de grote mannen van de stad. Weer honderd jaar later wordt er een beeld van hem geplaatst in de kerk van S. Franciscus Xaverius op het Zand. Hier werd in 1867 de heiligverklaring der Gorcumse Martelaren met grote luister gevierd. Vijf jaar later werd door inwoners van de stad de inneming van Den Briel herdacht. Men had daarbij ook een wagen in de optocht willen inschakelen, waarop de Martelaren van Gorcum geboeid werden voorgesteld als triomf der Geuzen. Pastoor Blom deed zijn best de Katholieken van deze optocht verre te houden en gaf opdracht het beeld van de H. Theodoricus prachtig te versieren. Het kwam hier en daar tot opstootjes, maar de pastoor had toch het succes, dat de wagen werd afgelast.

Nog steeds wordt de verjaardag van de martelie van Sint Theodoricus in de kerk van het Zand bijzonder gevierd, voorafgegaan door een novene. Zijn beeld aan de Sint-Josefszijde achteraan bij de tribune trekt steeds vele kerkgangers.

Bijzonder werd de H. Theodoricus aangeroepen door hen, die aan een breuk lijden, „cui morbo Theodorum quoque Emdenum obnoxium fuisse testati sunt, qui eum familiarius noverunt".

Ten slotte zij nog vermeld, dat onze Martelaar de Patroonheilige werd van de Zalige Theodoricus Balat, die op dezelfde datum, 9 juli, in het jaar 1900 zijn leven gaf voor het geloof te Tai-yuanfu in China.

[1] *Bijdragen . . . Haarlem*, 30 (1906) 145 vv. Zie ook 15 (1888) 286.
[2] L.c. 275.
[3] L. Ph. C. van den Bergh, Handboek der Middelnederl. Geographie, 's-Gravenhage 1949, 34.
[4] *Bijdragen . . . Haarlem*, l.c. 329; cf. 267. Minder juist zegt J. van Meersbergen,

De H.H. Martelaren van Gorcum, Tongerloo 1928, 143: „De Heeren Buys ieverden voor hun broeder, den Kanunnik". Deze was echter hun oom, niet hun broer.

5 *Het Centrum,* 2 juli 1954.

6 Van Meersbergen, 86, nota 2.

7 *Bijdragen ... Haarlem,* 30 (1906) 152.

8 L.c. 15 (1888) 286.

9 *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum,* ab anno salutis M.D. usque in annum MD.LXXIII...., Coloniae 1586, 828.

10 *Annales* 1566-1616 (ed. Fruin, 's-Gravenhage 1894, 142; cf. 49: „Paulus Busius totus in Nassovii partes propenderet...."

11 Leiden 1895.

12 L.c. 166.

13 Van Bemmel, *Beschrijving der stad Amersfoort,* I, 279 bij Van Everdingen, 98.

14 XIX, 489; v. E. 111.

15 Van Ev. 136.

16 L.c. 141.

17 L.c. 159.

SINT HIERONYMUS VAN WEERT O.F.M. EN DE WILMA TE WEERT

DOOR P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

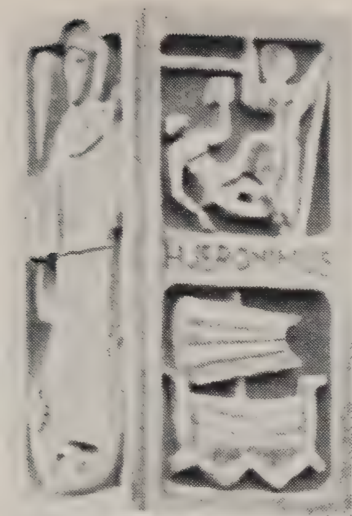
Mogen wij onze lezers - zo nodig - eerst kennis laten maken met de Wilma te Weert. Wij kunnen daarmede kort zijn. De Wilma is een aannemingsmaatschappij N.V. De oorsprong van deze maatschappij moet men zoeken in het jaar 1938, toen twee jonge, kranige kerels de Heren H. J. Willemsen (WIL) en H. P. C. Maas (MA) elkander vonden bij de uitbreiding van het Pensionaat „St. Louis" te Weert. Zij begonnen weldra voor zichzelf en het aannemersbedrijf WILMA was toen gesticht. Wat sindsdien bereikt werd, grenst bijna aan het ongelofelijke. Men kan dat uitgebreid lezen en zien in het kostbare, ons toegezonden, gedenkboek: *Samen Bouwen.* De tekst werd geleverd door Ad Bevers en het werk werd gedrukt bij Corns Wil Geleedts te Krimpen aan de IJsel. De Burgemeester van Weert Dr. H. A. C. M. van Grunsven schreef een *Ten Geleide* en Pater Jac. Schreurs M.S.C. schreef een gedicht: *Wij woonden...* Martien Coppens verzorgde het fotografische gedeelte.

Dit gedenkboek verscheen ter gelegenheid van de opening van de nieuwe kantoren te Weert op 8 november 1958 en ter herdenking van het 20-jarig bestaan.

Wat heeft nu deze WILMA te maken met Sint-Hieronymus, een van de Martelaren van Gorcum? Zoals bekend, werd deze Martelaar geboren te Weert en - volgens de mondelinge overlevering - stond het geboortehuis van deze Heilige op de plaats, waar nu de nieuwe kantoren van WILMA geopend werden.[1] En de N.V. heeft de fijngevoeligheid gehad om er een betonreliëf aan te brengen van de Heilige, naar het ontwerp van de Roermondenaar P. Schoenmakers.

Wat stelt dit reliëf voor?

Vooreerst ziet men er de Heilige zelf afgebeeld met de zegepalm van de victorie, die hij zich door zijn martelaarschap verwierf, misschien is deze ook de „Victorieuse Palmtack, het Heilig Riet



van Jerusalem".[2] Het Evangelieboek zal ongetwijfeld wijzen op zijn onvervaardheid om het Evangelie te preken, waardoor hij vooral als gardiaan van Bergen op Zoom zich grote bekendheid verwierf.[3]

Aan de andere zijde van het reliëf zijn twee feiten uit het leven van Sint Hieronymus in beeld gebracht.

Onderaan ziet men een schip. Dat schip herinnert ons wel aan de zware en moeilijke reis, die hij naar Jerusalem heeft gemaakt. Enige jaren heeft hij in het Heilig Land gearbeid en was in 1549 weer in het vaderland terug.[4]

De bovenste helft slaat op een voorval bij zijn marteldood. De smadelijke val voor de verleiding van de zeer jonge broeder Hendrik had Hieronymus sterk ontroerd en op harde wijze luchtte hij zijn verontwaardiging. Maar reeds de ladder beklommen hebbend op weg naar zijn marteldood, trachtte men ook hem nog over te halen tot een laf verraad. De maat was daarmede gevuld. Hij gaf de onverlaat een forse schop tegen zijn buik, zodat hij achterover plofte. Het was een heilige toorn.[5]

1 Hoek Langstraat-Van Berlostraat. Zie J. Van Meerbergen, *De HH. Martelaren van Gorcum* (Tongerloo 1928) 82.
2 J. van Meerbergen *a.w.* 84.
3 B.G.P.M.N. VI 100-101.
4 J. van Meerbergen *a.w.* 84.
5 J. van Meerbergen *a.w.* 183-184.

DE KLAASBROEDERS EN DE MINDERBROEDERS VAN VENLO KREGEN DE BONS IN 1797!

DOOR P. BERTILO DE BOER O.F.M.

De kloostergeschiedenis van Venlo is de laatste 50 jaren voortdurend het onderwerp geweest van uitmuntende studies. In deze bespreking vestigen wij voornamelijk de aandacht op 2 uitgaven, waarin een groep van artikelen gebundeld werden tot een vast geheel.

Allereerst noemen wij pater Gijsbertus Hesse O.F.M. van wiens hand in 1911 een boekje verscheen, getiteld: *Het voormalige Minderbroedersklooster te Venlo* (72 blz.). In deze uitgave werden de feuilletons gebundeld welke pater Hesse in 1911 schreef in de Nieuwe Venlosche Courant.

Het vroegere Minderbroedersklooster werd in 1612 gesticht en in 1797 opgeheven. Uiteraard behandelt p. Hesse dus alleen die tijd. Opvallend grote aandacht besteedt p. Hesse aan de eerste jaren van de zogenaamde Franse tijd (1794-1815), nl. blz. 34-62, bijna de helft dus van zijn studie. Hij steunt daarbij vooral op een uittreksel van het bekende dagboek, geschreven door de Witheer J. C. van Postel,[1] aanwezig in het Provinciaal Archief van de Minderbroeders te Weert.[2]

Over het verloop van de Franse Tijd te Venlo schreef pater Justinus Janssen O.F.M. een toneelstuk onder de titel *De Franschen te Venlo in 1794*, dat in februari 1923 te Venlo werd opgevoerd. Bij die opvoeringen werd een programmaboekje verkocht, waarin de schrijver zijn werk historisch verantwoordde.[3]

Het Minderbroedersklooster was echter niet de enige kloosterstichting te Venlo. Behalve de 3 kloosters voor vrouwen (Augustinessen in Mariaweide, Praemonstratenzerzusters in de H. Geest en Annuntiaten in Trans Cedron) vond men er nog een manlijk klooster, nl. het Sint-Nikolaasklooster en -kerk van de Kruisheren. Gewoonlijk sprak men van Klaasbroeders, Klaasklooster en Klaas-

kerk. Deze Klaasbroeders of Kruisheren hadden zelfs veel oudere papieren, want zij waren al in 1399 te Venlo komen wonen, terwijl de Minderbroeders eerst ruim 2 eeuwen later (in 1612) hun klooster aldaar gesticht hadden. Het is derhalve niet te verwonderen dat ook de Kruisheren begonnen te schrijven over het verleden van hun Venlose medebroeders. Zo deed sedert 1933 L. Heere O.S.C. in verschillende tijdschriften, dikwijls onder de pseudoniem *Chronista,* over de gehele geschiedenis van de Venlose Klaasbroeders; zo deed ook M. Colson O.S.C. in het tijdschrift van zijn orde *Clairlieu* (Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis der Kruisheren, 1955 en 1956), over de Franse Tijd te Venlo. De artikelen die pater M. Colson schreef in Clairlieu werden ongewijzigd gebundeld in een keurig verzorgde uitgave, getiteld *De Kruisheren van Venlo tijdens de Franse Tijd,*[4] een gezamenlijke uitgave van het Gemeentearchief van Venlo en het Kruisherenklooster Lichtland in Diest (België).

Het werk behandelt slechts de tijd van 1792 tot 1797, want in 1797 werd het Klaasklooster met de overige kloosters van Venlo opgeheven. Maar terwijl de paters Minderbroeders in 1911 terugkwamen te Venlo, zijn de Kruisheren er nooit meer weergekeerd. Het spreekt vanzelf dat pater Colson ook steunt op het dagboek van Van Postel, doch de zeer kundige schrijver voegde er zoveel archivalia aan toe, dat zijn boek met volle recht een nieuwe publikatie genoemd moet worden.

De inhoud geeft een goed overzicht van hetgeen het werk ons biedt. Het bevat twee hoofdstukken, elk met twee paragrafen, zoals hier volgt:

I. Het (Kruisheren-)klooster op 't eind der 18e eeuw.
1°. Het klooster en z'n bewoners (15-28).
2°. De eigendommen van 't klooster (28-33).

II. De ondergang van het klooster.
1°. Wel en wee vóór de opheffing (Eerste invasie 1792-1793; Tweede invasie 1794; Opeising van gebouwen; Krijgsbelastingen; Inventarissen; 't Leven gaat verder; 37-57).
2°. De opheffing en haar nasleep (De „opheffingswet" te Venlo; De inventarisatie; Het weigeren der bons; De uitdrijving; Aan-

vaarden en gebruik der bons; Verkoop van kloostergoederen; Rond „Verklaring” en „Eed”; 59-90).

Daarna volgen in een Aanhangsel enkele bijlagen (95-104), een uitvoerig register (105-112) en ten slotte (XIV) bladzijden met illustraties.

Gaarne erkennen wij dat pater Colson uitstekend geslaagd is in de lokale geschiedschrijving van het Kruisherenklooster. Een paar tekorten doen daaraan niets af. Zo is het jammer dat pater Colson tenminste geen lijst van de gebruikte literatuurafkortingen gegeven heeft. Daardoor zou de ouderwetse en zeer hinderlijke manier van verwijzen (*o.c., a.w. en t.a.p.*) overbodig geworden zijn. Wat *Venlo, 433* (blz. 20, n. 17) en *Venlo, 258* (blz. 22, n. 25) enz. betekent, laat zich nog wel raden, maar het kan toch ook niet zo moeilijk zijn, dit even te verklaren.

Te betreuren is ook, dat er geen aparte paragraaf gevonden wordt, waardoor de lokale gegevens in verband gebracht worden met het eeuwenoude proces van ontkerstening. Daardoor had het werk van pater Colson wellicht gewonnen aan aktuele waarde. Nu is men veel te gauw geneigd de Franse Tijd te beschouwen als een losstaande episode die afgesloten is, terwijl de Franse Tijd in werkelijkheid slechts een symptoom is van de ontkerstening die doorging en tegenwoordig weer akuut geworden is. In de zuidelijke Nederlanden trad die ontkerstening despotisch en josefistisch op, in de noordelijke Nederlanden liberaal. *Violenta non durant!* Het despotisme en josefisme hielden dan ook niet lang stand, doch het liberalisme werd slechts schijnbaar overwonnen door een betrekkelijk sterk katholiek réveil en heeft nu krachtige bondgenoten gekregen in de onkerkelijkheid en het humanisme. Heeft de christelijke bloei van 1840 tot 1930 niet te sterk gesteund op de herleving van de *traditionele* godsdienstbeleving? Stelt men zich tegenwoordig niet te veel in op allerlei vernieuwingen van randverschijnselen? Dit is zeker: evenals het oude despotisme, josefisme en liberalisme, gaan de onkerkelijkheid en het humanisme rechtstreeks in tegen het bovennatuurlijke karakter van de christelijke godsdienst. Het is hoognodig dat de katholieken zich bewust worden van de waarde van het bovennatuurlijke standpunt. Indien men dit vooropstelt, kan men gerust soepeler zijn tegenover de

vormen, waarin het bovennatuurlijke geloofsleven zich moet uiten.

Na deze kritische opmerkingen keren we terug naar de geschiedenis van de Franse Tijd te Venlo. Zoals te verwachten is, refereert pater Colson zich herhaaldelijk aan de overige kloosters van Venlo. In deze bespreking willen wij, rekening houdend met het karakter van dit tijdschrift, de referenties aan de Minderbroeders releveren. In de 6de voetnoot op blz. 15 vinden we een opgave van de grondmaten der kerken van Venlo, ontleend aan Keuller.[5] De maten van de Minderbroederskerk waren 130 bij 40 voet. Gezien de smalle breedte moet het wel een eenvoudig kloosterkerkje geweest zijn, waarvan een gedeelte voor de gelovigen bestemd was. In vergelijking met de lengte van de overige kerken van Venlo nam de Minderbroederskerk, toegewijd aan Sint Jozef,[6] de middelste plaats in.

Op blz. 40 wordt een fragment aangehaald uit een verordening van 26 februari 1793 door de bisschop van Roermond, waardoor alle kerken van Venlo om de twee weken een biddag moesten houden tegen het toen heersende oorlogsgevaar. De Minderbroeders moesten op 1 maart 1793 beginnen. Volgens Colson heeft dit slechts kort geduurd.

Op blz. 44, voetnoot 72, wordt gezegd dat de Minderbroeders op 23 maart 1795 verlof kregen om *in de Kruisherenkerk dagelijks een mis te lezen om elf uur, en 's zondags om negen en elf uur ... „in attentie neemende de tegenwoordige situatie van 't minderbroedersklooster alhier"*. Welke was die situatie dan? Uit het dagboek van Van Postel[7] horen we dat de Minderbroeders op 17 maart 1795 hun kerk moesten ontruimen, daar de Sint-Jozefskerk moest dienen als hospitaal.

Uit een later bericht van Van Postel blijkt dat een gedeelte van de brouwerij der Minderbroeders in beslag genomen was, want Van Postel[8] tekent op 22 juli 1795 aan dat de twee zolders boven de brouwerij het begeven hadden onder de zware last van de aldaar opgeslagen haver.

Intussen mochten de Minderbroeders nog steeds niet hun kerk gebruiken. Dit blijkt uit een brief van 5 september 1795, waarin aan de gardiaan werd medegedeeld, dat de paters niet meer in de

Kruisherenkerk de H. Mis konden opdragen, maar in de kerk van de Augustinessen van Mariaweide, *de eenigste welke nog onbezet was.*[9]

Spoedig daarna schijnen de Minderbroeders een andere oplossing gevonden te hebben voor het lezen van de H. Mis, want in het dagboek van Van Postel leest men op 29 en 30 juni 1796 deze vluchtige aantekeningen:

> 29. 's morgens werd den Minderbroeders aangezegd dat hun kapittelhuis moest dienen voor hospitaal, doch de Commandant heeft er zich tusschen gesteld; wat er van zal komen, zal volgen.
>
> Omtrent 5 uur namiddag arriveerden 18 karren met gewonden, 120 man; zij werden alle geplaatst in het hospitaal op 't Gouvernement. (Toen alles in het hospitaal bereid was, is er niets gekomen).
>
> 30. deden de paters weder hunnen dienst.
>
> (Van Postel, blz. 119).

Pater Hesse[10] leest hier in het excerpt dat hem ten dienste stond: *Den 30 (juni 1796) dede die paters wederom* daerin *hunnen dienst.* De Minderbroeders worden door Van Postel dikwijls zonder meer *de paters* genoemd. Na 5 september 1795 en vóór 29 juni 1796 hadden de Minderbroeders van Venlo dus blijkbaar hun kapittelhuis[11] ingericht tot kloosterkapel.

Over de hoge oorlogsbelastingen die de burgerij en de kloosters van Venlo sedert 1794 tot eind 1796 moesten opbrengen, kan men bij Colson (blz. 45-51) enige bladzijden vinden. En passant spreekt hij daar (Colson, blz. 47-48) ook over het vluchtige bezoek van Roberjot, *répresentant du peuple,* aan Venlo op 17 mei 1795. Bij die gelegenheid bood Van Postel (106-107) aan Roberjot een rekwest aan, waarin hij, vanwege de bijzondere, gepresteerde hulpverleningen minstens vermindering van de oorlogsschatting vroeg. Niet alleen zijn kerk, maar ook alle kloosters kregen een behoorlijke vermindering. De bedoeling hiervan was niet zozeer de geleden schade te vergoeden - zoals pater Hesse (blz. 34) vermoedt doch veeleer een gunstbewijs *ad captandam benevolentiam.*

De vermindering voor de Minderbroeders was in deze bijzondere termen vervat:

De Minderbroeders kregen vrijdom van de imposten, van alles wat zij als aalmoezen ontvangen zullen. (Van Postel, blz. 107).

Dit moet wellicht verklaard worden uit de bijzondere positie, waarin de Minderbroeders verkeerden ten opzichte van het geldgebruik. Zij hadden immers geen vaste inkomsten, maar leefden van de toevallige aalmoezen, vooral (of alleen?) in natura. Zij kregen dus ook geen afslag van de op te brengen belastingen, maar grootmoedig mochten zij alle aalmoezen behouden. Misschien kan er uit besloten worden, dat de Minderbroeders (en mogelijk ook de Annuntiaten) nooit belasting betaald hebben.

Alvorens de kloosters in te palmen, moest men eerst de inventaris inleveren van alle kloosterbezittingen. Hieronder viel vanzelf ook de boekenschat der kloosters. Op 24 november 1795 leverden de Kruisheren de kataloog in van hun boekerij. De lijst vermeldde slechts 682 nummers, waarvan sommige verschillende delen bevatte. Deze lijst is echter niet volledig, maar de niet vermelde boeken waren onbelangrijk, *soo wijl er veele sonder titulatuur, andere verscheurt of van de muysen verbeeten sijn, als ook wijl onse bibliotheek door het bombardement van den 3 Meert 1793 in disordre geraekt is.* (Colson, blz. 50, n. 93 en blz. 40).

In dezelfde voetnoot n. 93 van blz. 54 zegt pater Colson nog dat de bibliotheek van de Kruisheren samen met die van de Minderbroeders lange tijd te Venlo bewaard werd. In 1799 zijn beide bibliotheken vermoedelijk vervoerd naar Maastricht, waar ze waarschijnlijk op 23 oktober 1801, verkocht zijn.[12]

Petit, de Franse commissaris te Venlo, was van oordeel dat beide bibliotheken niet veel waard waren. Petit spreekt uitdrukkelijk over de bibliotheken van de Venlose Kruisheren èn Minderbroeders.[13] Zijn oordeel wordt dus niet gemotiveerd door het bombardement van 1793. Met pater Colson (blz. 66, n. 123) ben ik van oordeel dat men de mening van Petit moet verklaren uit zijn kulturele instelling: in de verlichte ogen van Petit moesten de theologische, filosofische en ascetische werken van een stelletje dompers wel beschouwd worden als waardeloze rommel. Aangaande de boekerij van de Minderbroeders van Venlo zegt pater Mathias Goossens in een recente publikatie, dat het een goede bibliotheek

was. De kataloog vermeldt c. 2500 boeken, waaronder werken uit de 16de eeuw. De verdere bespreking van deze kataloog bevestigt ten volle zijn oordeel.[14]

Op 28 september 1796 werd de wet tot de opheffing der kloosters te Venlo afgekondigd. Inderhaast verzamelden zich 8 adelborsten van Venlo om een smeekschrift op te stellen ten einde deze wet ongedaan te krijgen. In dit smeekschrift lezen wij o.a. het volgende:

> ... zo willen wij Ul. alleenlijk onder het oog brengen het verval van instructie voor onse jonkheyt, aan welkers goede opvoeding nogtans den staat en maatschappij seer veel gelegen is. En nu vinden wij ten eersten bij de Cruysheeren de vijf eerste schoolen van de latijnse taal, waernaer bij de Minderbroeders de philosophie ... (Colson, blz. 59).

De Kruisheren van Venlo hadden dus een Latijnse school, die toen slechts 5 jaren bedroeg en de Minderbroeders gaven een filosofische kursus. Dat kwam zo. De Venlose Minderbroeders hadden reeds in het begin der 17de eeuw een filosofische kursus voor hun fraters. Nu vroeg het stadsbestuur van Venlo rond 1650, of de paters bereid waren ook de jeugd van Venlo toe te laten tot die interne filosofiekursus. Dit voorstel werd aanvaard. Bij pater Hesse kan men lezen, hoe die filosofische kursus functioneerde tot het eind der 18de eeuw (Hesse, blz. 19-21).

Kort vóór de afkondiging van de wet tot opheffing der kloosters was er in de Franse pers een lastercampagne gevoerd. Men stelde het zo voor, dat de *meeste* kloosterlingen toch al *graag* het klooster wilden verlaten. De stroom protesten van nagenoeg alle kloosters welke daarop volgde, werd in de doofpot gestopt (Colson, blz. 58). Deze lasterpraat maakte begrijpelijkerwijze vele kloosterlingen afkerig van de bons. Wat waren deze bons dan?
Oorspronkelijk was *bon*, meervoud *bons*, een Frans woordje, dat *goed* betekent. Aldus schreven vroegere schoolmeesters onder het huiswerk *bon* als een goedkeuring. In een afgeleide betekenis is bon geworden een schriftelijk bewijs, waarvoor men gedistribueerde goederen kan krijgen, een geldswaardig papier, dat *goed was*

om zoveel guldens te ontvangen, zoals men dat nog altijd leest op de bankbiljetten.[15]

Welnu, bij de opheffing van de kloosters schreef de Franse staat bons uit, waarop de kloosterlingen een bepaald bedrag konden ontvangen. De Franse politiek is nu duidelijk. Om de opheffing van de kloosters nog een schijn van rechtvaardigheid te geven, bood de Franse staat de kloosterlingen de bons aan. Daardoor werd aanvaarding aantrekkelijk gemaakt, met het gevolg dat de kloosterling die de bon aannam, de opheffing scheen goed te keuren. *Ze aanvaarden of kregen de bons* wilde dus volgens de Franse bedoeling zeggen: ze zijn goedschiks en graag uit het klooster weggegaan!

Het is nu ook begrijpelijk, waarom vele kloosterlingen huiverig bleven tegenover het aannemen van de bons, zelfs toen de H. Stoel langs de Keulse nuntiatuur verklaard had, dat men de bons mocht aanvaarden mits men daarmee de kerkelijke of kloosterlijke goederen zocht terug te kopen (Colson, blz. 73, Hesse, blz. 36).

De paragraaf, waar pater Colson de kwesties rond de weigering en het aanvaarden van de bons (Colson, blz. 67-68 en 73-84) beschrijft, is wel een van de beste. Bijna geheel laat hij het dagboek van Van Postel los. Dit is geen aaanvulling meer, het is een zelfstandige studie geworden.

Pas toen de kloosters en de kloosters metterdaad ter verkoop aankondigde, hebben verschillende Kruisheren de bons aangevraagd (Colson, blz. 79).

Wat Van Postel en later pater Hesse schreven over de houding van de Minderbroeders met betrekking tot de bons, is hoogstens een inleiding.

Er is echter één onderdeel wat beter bekend is. Hiermee mogen wij deze bespreking beeindigen. Dat is nl. het volgende. De verkoop van de kloosters had op 17 maart 1797 plaats, die van de kloostergoederen op 6 en 18 maart 1797.[16] Het klooster en de kloostergoederen van de Minderbroeders vielen echter buiten deze verkoop! Waarom was dat? De Venlose Minderbroeders hadden vlijtig meegedaan aan de opkoop der kloostergoederen, hun eigen goederen werden niet verkocht! Waarom niet?

Ik vermoed dat de Minderbroeders van Venlo hun aparte situatie

uitgespeeld hadden: zij hadden immers alleen het gebruik van de kloosters en de kloostergoederen; het bezit er van viel terug op de paus of diens vertegenwoordiger, de geestelijke vader of syndicus. Of dit vermoeden juist is zal echter nog moeten nagegaan worden. Omdat het klooster van de Minderbroeders onverkocht bleef, hebben de Kruisheren later nog geprobeerd, of ze ten minste de kloosterkerk mochten gebruiken om er de H. Mis op te dragen. Zonder sukses. Ook hierin kregen ze de bons! Ze hadden nl. in hun aanvrage van 23 maart 1797 het woord (Minderbroeders) *Rekollekten* gebruikt[17] doch de Franse staat erkende geen Rekollekten meer: die waren immers opgeheven met de uitdrijving van eind februari 1797!

Zo bleek mettertijd dat alle moeite van de kloosterlingen vruchteloos geweest was, en óók, dat de bons niet meer waren dan een dooie mus. Kruisheren en Minderbroeders, ze verloren beiden alles!

Wij zijn pater Colson zeer dankbaar voor de nieuwe gegevens over onze Venlose medebroedeers.

Colson = M. Colson O.S.Cr., De Kruisheren van Venlo tijdens de Franse revolutie. 1956.
Hesse = Gijsbertus Hesse O.F.M., Het voormalige Minderbroedersklooster te Venlo. 1911.
Van Postel = J. C. van Postel O.Praem., Dagboek of kroniek (1781-1802).

1 Het zo juist genoemde dagboek van Van Postel wordt hier geciteerd naar de uitgave van H. H. Uyttenbroek als derde deel van zijn Bijdragen tot de geschiedenis van Venlo, verschenen in 1912. Het oorspronkelijke dagboek is verloren geraakt. Het werd gerekonstrueerd uit 2 excerpten en bewerkt in moderne spelling.

2 Hesse, blz. 25, n. 3: „Waar het dagboek thans berust, weet ik niet. Ik gebruik een klein uittreksel, hier (= Weert) aanwezig. De spelling blijft onveranderd; alleen wordt duidelijkheidshalve het gebruik van leestekens enigszins gewijzigd." In de inleiding (III) op het derde deel van Uyttenbroeck, zegt deze auteur: „In 1891 nog is een afschrift gegeven van alles wat het Minderbroedersklooster te Venlo betreft."

3 Op de titelbladzij van dit programmaboekje leest men het volgende: De Franschen te Venlo in 1794. Groot historisch tooneelspel in vijf bedrijven. Op te voeren in het concertgebouw „De Prins" op 7, 8 en 9 februari 1923 's avonds om 8 uur. (40 blz.).

4 112 en (XIV) blz., 247 mm,

5 L. J. E. Keuller, Geschiedenis en beschrijving van Venlo. 1843, blz. 355 v.

6 H. A. A. Otten, De oude Minderbroederskerk te Venlo, in deze Bijdragen 4. 1953. 378-385. - In dit artikel vindt men de pogingen van 1906-1915 beschreven om de Sint-Jozefskerk te behouden.

7 Van Postel, blz. 102. Hesse, blz. 34, ook te vinden in G. Hesse O.F.M., Een deportatie-decreet, in Limburg's Jaarboek 14. 1908. 81.

8 Van Postel, blz. 108. Hesse, blz. 35 en bij G. Hesse O.F.M. in Limburg's Jaarboek 14. 1908. 82.

9 De brief aan de gardiaan is te vinden in: Venlo, 255 (Reg. 53), aldus Colson, blz. 44, n. 72.

10 Hesse, blz. 35 of G. Hesse O.F.M. in Limburg's Jaarboek 14. 1908. 82.

[11] In oudere kloosters had men een lokaal, speciaal gereserveerd voor het schuldkapittel, het kapittelhuis genaamd.

[12] Wat Colson, blz. 54, n. 93 zegt, wordt volkomen bevestigd door pater Lambertus-M. Kortleven O.F.M., Onteigening (1797) en herstel (1847-) van het Minderbroedersklooster te Rekem, in deze Bijdragen 3. 1951. 46 en 62 (29.

[13] „... les tableaux et les *deux* bibliothèques (die van de Minderbroeders en van de Kruisheren) sont si mauvais et d'une si petite valeur que je suis persuadé que le transport couterait beaucoup plus qu'ils ne valent...", - aldus Petit, geciteerd bij Colson, blz. 66, n. 123.

[14] Mathias Goossens O.F.M., Enkele historische notities over de kloosterbibliotheken in de Germania Inferior, in deze Bijdragen 9. 1958. 342 en 343-344.

[15] De uitdrukking *de bons geven of krijgen* bestond al vóór de Franse Tijd. *Bons* is dan enkelvoud met de betekenis van *duw*. Over bon als meervoud in de uitdrukking *de bons weigeren, aanvaarden of gebruiken* spreken de woordenboeken niet. Zie Woordenboek der Nederlandsche taal, Derde deel, 1902, kolom 339-340 (Bon III) en kolom 365 (Bons II); en F. A. Stoett, Nederlandse spreekwoorden en gezegden, 7de druk, 1951, blz. 37, n. 198 (Bon) en n. 202 (Bons).

[16] Colson, blz. 75 en 84. Hesse, blz. 37.

[17] Colson, blz. 74, n. 148. Van Postel, blz. 141. Hesse, blz. 38: „Den 23 (maart 1797) is L. Becker van Maestricht wederom gecomen, maar het rapport was niet favorabel, mits in 't Directorium van geen Recollecten moeght gesproken worden."

EEN BISSCHOPSZETEL VOOR PATER JAN NEYEN?

DOOR P. DRS. ALBERTUS FICK O.F.M.

Ter gelegenheid van het gouden kloosterfeest van *Pater Dr. Fidentius van den Borne O.F.M.* verscheen er naast een huldenummer van *Die Franziskanischen Studien* ook een feestaflevering van *Sint-Franciscus*. In deze feestnummers wordt de grote franciscanoloog gehuldigd om zijn belangrijke verdiensten verworven op het gebied van de „Franziskusforschung" en het ontstaan van de Derde Orde.

Ook voor onze eigen provinciegeschiedenis heeft de sympathieke jubilaris door zijn, samen met *Pater Beda Verbeek O.F.M.* geschreven, artikel *Litteraire Bronnen voor de Geschiedenis der Provincia Germania Inferior* [1] baanbrekend werk verricht.

Hoewel er nog andere, interessante bijdragen in dit feestnummer over onze eigen Franciscaanse historie te vinden zijn, wil ik in dit artikeltje een paar kanttekeningen maken bij het boeiende opstel, dat *Pater Dr. Walter Geurts O.F.M.* bijdroeg, getiteld: *Pater Jan Neyen in vers en prent.* [2]

De auteur is als geen ander thuis in de pamfletliteratuur uit de Tachtigjarige oorlog, - ook van de tijd na 1584, al ging hij in zijn proefschrift [3] niet verder dan de dood van Willem de Zwijger. Bovendien ontving hij van Prof. L. C. Michels, hoogleraar te Nijmegen, nog materiaal over Pater Jan Neyen, zoals hij ons in de literatuur beschreven wordt. Hieraan herinnert Pater Geurts met erkentelijkheid. [4]

Rijk is de oogst die dit onderzoek heeft opgeleverd. Jammer dat de illustratie door het kleine formaat van het tijdschrift niet geworden is, hetgeen men graag zou gezien hebben.

De titel van het opstel is breder dan alleen: Pater Jan Neyen in de pamfletliteratuur: zo kon Vondels beroemde passage uit de Roskam, waarin ook de zinspeling Neyen-naaien gemaakt wordt, de rij openen. Ook P. C. Hooft kent onze vredestichter en prijst hem in een vers, geschreven bij een zinneprent op het Bestand, die wij ook bij het artikel afgedrukt zien. Neyen wordt als voerman afge-


Johannes de Ney Commiss

beeld, terwijl hij de leidsels in handen heeft om de paarden voor de wagen van de „Trefues"[5] te mennen.
Achtereenvolgens komen de voor- en tegenstanders van het Bestand aan bod. De tweede groep is groter dan de eerste. Het vredesaanbod van de „monnik' wordt door de laatste categorie als een list beschouwd, de pater krijgt vaak het epitheton „loos" en soms wordt hij met een schorpioenestaart afgebeeld.
Pater Geurts wijst er op, hoe goed de pamfletschrijvers op de hoogte waren van Neyens gedragingen, voorstellen, ja zelfs van zijn afkomst uit hervormde ouders en geeft deze passages uit de pamfletten reliëf door steeds de geschiedenis die de achtergrond ervan vormt, te verhalen. Zo geeft dit artikel ook inzicht in Neyens persoon en zending.
Met één interpretatie van de auteur kan ik mij echter niet verenigen en daarover wil ik nu enige opmerkingen maken.
Het betreft n.l. Neyens aspiraties bisschop te worden.
Als eerste citaat geeft de auteur een passage uit „*Het Testament ofte Wterste Wille vande Nederlandsche Oorloghe*"[6]

Item een bisschops staf oft eenen Rooden Hoet,
Op dat den arbeyt hem te deghen wert versoet
Die hy gheleden heeft in 't rotsen ende reysen
Tot t' Vredes vorderingh op zijn twee Spaensche reysen".

Het zou een zeer nuttige, ja noodzakelijke studie zijn, precies uit zoeken in welke kringen de vermelde pamfletten hun oorsprong hebben gevonden. Dit zou uiterst veel tijd vergen en dan nog zou het de vraag zijn, of men tot een bevredigend resultaat zou komen. Maar het zou van groot belang zijn te weten of de schrijvers strenge Calvinisten waren of rekkelijken, of misschien katholieken, Of het pamflet van Noord- of Zuidnederlandse zijde uitkwam, of het bijvoorbeeld door een Amsterdamse koopman geschreven werd of door iemand uit de kringen van de Prins. Wanneer we dat zouden kunnen achterhalen, hadden we prachtig materiaal om de opinies in den lande t.o.v. het sluiten van een wapenstilstand, die zeer uiteenliepen, te peilen.
Het onderhavige pamflet is zeker niet door een vriend van Neyen geschreven en verscheen, toen het Bestand op sluiten stond en

Neyen voor de tweede maal uit Spanje was teruggekeerd. De auteur van het pamflet stelt, min of meer sarcastisch, een mijter of kardinaalshoed als beloning voor, als compensatie van Neyens heen- en weer reizen tussen Madrid en Den Haag ten gevolge van de weigerachtigheid van het Spaanse hof, de voorwaarden voor de Trefues te tekenen.

Het citaat uit het tweede pamflet „*Dialogus ofte Tweespraec in rym ghestelt tusschen twee Personagien, ghenaemt Ghereformeert Patriot ende Roomsche Catholijck*[7] luidt als volgt:

„De Gereformeerde:
Dat heeft u eerwaerdige Pater Ian Neyen gewracht,
Die daer voor verwacht een Bisschoppelicke Mijter,
Die hem met recht toe-compt, als een getrou Arbijter,
Ja d'eerste Wrijter[8] die 't Wildt op ghedaen heeft
Soo de geluckige wtcoomste claer te verstaen, geeft
Met 't geen datter aen-cleeft, van een vaste Vrede"
Rooms Catholijck:
Wel heeft hy dat te weegh ghebracht door d'Hertoghs bede,
Soo ist oock wel rede, dat wij hem saluteren.
Gereformeert:
Jae dat mocht ghy wel doen uwen Bisschop ter eeren,
Hem Canoniseren als een nieuwen Sant,
Die u soo veel vrijheijdts heeft versocht int Landt
Alser oyt voor 't Bestandt inden Troubel was"[9]

Pater Geurts wijst als verklaring van deze passages op een uitlating van Pater Neyen, die Prof. R. Fruin en Pater Ferrerius Companus O.F.M. druk bediscussieerd hebben. Fruin schrijft:

„Toen in 1608 pater Neijen, de welbekende provinciaal (sic!) der Franciscanen ... op het punt stond naar Madrid te reizen, ... gaf hij aan Oldenbarneveldt en zijn medeafgevaardigden te verstaan, *„dat hij wenschte voor zijn moeite het bisdom Utrecht te mogen hebben"*. Die wensch is, dunkt mij, bij een zoo slim persoon als de Pater slechts te verklaren, indien wij veronderstellen, dat naar zijn inzicht de Staten na het sluiten van den vrede en het hierbij verkrijgen van een onbetwiste souvereiniteit, wel geneigd zouden wezen om een aartsbisschop van Utrecht en een onder dezen georganiseerde katholieke Kerk toe te laten, mits aan hen, als den

souverein, de keus der personen vergund werd. Oldenbarnevelt nam echter het verlangen van den pater niet ernstig op en antwoordde (glimlachend, stel ik me voor), „dat hetzelve al te machtig voor hem zoude wezen".[10]

Pater Ferrerius geeft een andere sententie:

„Ons wil het echter toeschijnen, dat die vraag van P. Neyen juist ten doel had, zich van die geneigdheid der Staten te vergewissen en bij Oldenbarnevlt eene verklaring uit te lokken omtrent de toekomst van den katholieken godsdienst in de Verenigden Provinciën. Immers indien thans door dezen bevestigd werd, wat hij eenmaal aan Jeannin had toegegeven, n.l. dat in vredestijd de Roomsche eredienst in eenige steden waar de Katholieken talrijk waren, Utrecht, Haarlem, Amsterdam en meer andere, hersteld zou behooren te worden, dan zou dit de pogingen van P. Neyen om van den Spaanschen koning absolute vrijheid voor de noordelijke Nederlanden te bekomen alsmede diens goedkeuring voor al hetgeen tusschen de Staten en de aartshertogen zou verhandeld worden, zeer vergemakkelijkt hebben. Vrijheid van godsdienst voor de Katholieken was immers met de afstand op de vrije vaart op Indië, ja meer nog dan deze hoofdvoorwaarde, waarop de koning zich tot het sluiten van den vrede zou laten vinden. Bevreesd, dat de onderhandelingen reeds in den begine op deze eisch zouden afstuiten hadden de Spaansche gevolmachtigden daarvan tot dan toe in hunne samenkomsten met de Staten nog niet durven gewagen en dit steeds tot het einde verschoven. De Pater, voor wien het van groot belang was, de gezindheid der Staten in deze zaak te kennen, zou door zijn vraag een indirecte verklaring daaromtrent uitlokken, hetgeen Oldenbarnevelt evenwel vermeed door te antwoorden: „dat 't zelve (het aartsbisdom van Utrecht) al te machtig voor hem soude wesen". P. Neyen werd er dus niets wijzer op".[11]

Ik geef hier in extenso de beide meningen weer, die Pater Geurts kort uiteenzet, zonder evenwel een keuze te doen.

Bij nadere bestudering van de tekst, blijken beide opinies op een verkeerde interpretatie te berusten, die ten dele door van Deventer [12] in de hand gewerkt is. Deze archivaris kon het abominabele handschrift van Oldenbarnevelt in veel gevallen niet ontcijferen. Zonder dit in noten aan te geven, sloeg hij vaak verschillende

regels over en fantaseerde dan zelf een soort tekst. Dr. Veenendaal, die *Het Verhaal der Onderhandelingen te 's Gravenhage tusschen de Nederlandsche en Spaansche gevolmachtigden over een vrede of Bestand 1 febr. 1604 - 4 maart 1609* opnieuw gaat uitgeven, liet me de tekst, zoals hij deze naar beste kunnen ontcijferd had, lezen. Dankbaar hiervoor geef ik het citaat volgens zijn lezing weer. Het gaat over de laatste dag van maart, de vooravond van Neyens vertrek naar het Spaanse hof. Uit de contekst blijkt dat er een buitengewoon amicale sfeer ontstaan is tussen de beiderzijdse afgevaardigden. Neyen gaat heel vertrouwelijk met Oldenbarnevelt en de andere gedeputeerden om, grapjes en plagerijtjes zijn niet van de lucht. De advocaat schrijft nu in dit voor privé-gebruik bedoelde werk: „Den Pater werdt de zaecke voerts ten beste gerecommandeert. Hy zeyde wel het beste te willen doen ende *wenschte voor zijn moyeten (moeiten) het bisdom Utrecht te mogen hebben, wij, dat tselve al te magher voer hem zoude wezen*". Na nog een recommandatie vervolgt de Advocaat: „Hierop scheyden wij ende wenschten den Pater goede reyse. Gescheyden zijnde quamen den Pater ende Verreycken, zeyden den Marquis ende zijluyden hen bedacht te hebben ende dat *het drooch scheyden gheen goet succes* ende zoude hebben".

Het geestige antwoord van Oldenbarnevelt, dat het bisdom van Utrecht een te „magere" compensatie voor Neyen zou wezen, maakt toch wel duidelijk, hetgeen de contekst trouwens ook suggereert, dat de vraag van de Minderbroeder evenals het rake antwoord van de Advocaat als uit scherts gezegd moeten worden opgevat. Het verzoek van de drie diplomaten om niet „droogh" van de vertrekkende pater afscheid te hoeven nemen met de opmerking dat anders zijn diplomatieke zending zou mislukken, werd maar wat graag ingewilligd. Alles tekent de gezellige sfeer die er heerste! De zwaarwichtige redeneringen van Prof. Fruin en Pater Companus doen in dit verband wat komisch aan en kunnen we met 'n gerust hart ter zijde schuiven, te meer omdat het op zichzelf al dubieus is, of deze uitlating van Neyen vóór van Deventer dit privé-handschrift van Oldenbarnevelt publiceerde, ooit bekend is geweest.

Nu we deze interpretaties onaanvaardbaar noemen, rijst de vraag,

hoe dan verklaard moet worden dat de pamfletschrijvers over een bisschopsbenoeming te spreken komen.
Het eerste citaat acht een bisschopsstaf of zelfs een rode hoed een passende compensatie voor Neyens onvermoeid heen en weer trekken tussen Den Haag en Madrid, een zwoegen dat toch het sluiten van het Bestand mogelijk maakte. Er wordt niet aan een bepaalde bisschopszetel gedacht, alleen aan een geestelijke waardigheid als beloning voor zijn succesvol diplomatiek optreden, hij zou ook in aanmerking kunnen komen voor de kardinaalshoed! In een tijd waarin de invloed der Spaanse koningen op de benoeming of promotie van de clerus doorslaggevend was, lag een dergelijke remuneratie voor de hand!
Op een dergelijke wijze kan ook het tweede citaat uit *De Dialogus* verklaard worden. De protestant acht een mijter een waardige beloning voor Pater Neyen die de eerste contacten gelegd heeft,[13] de katholiek beaamt dit! Daarna wordt de gereformeerde scherper en geeft een steek op de katholieke heiligenverering, zeggend: „Jae dat mocht ghy wel doen uwen Bisschop ter eeren, hem canoniseren als een nieuwen Sant". Neyen moet maar tot de eer der altaren verheven worden - er waren in deze jaren enige canonisaties [14] - hij heeft immers veel gedaan om voor de katholieken vrijheid van godsdienstuitoefenning te krijgen! Hier is de pamfletschrijver sarcastisch, hoewel men uit zijn woorden „getrouw Arbijter" en geluckige uutcoomste" mag afleiden dat hij waardering heeft voor hem die als „d'eerste Wrijter 't Wildt op ghedaen heeft". Hieruit concluderen dat Neyen op een bisschopszetel uit is geweest, is niet gerechtvaardigd; of hij het in zijn hart niet gehoopt heeft, wie zal het zeggen?
Pater Michael Landtman, allerminst een vriend van Neyen, beschuldigde hem al in 1606, toen zijn medebroeder nog maar gardiaan te Brussel en Custos ad Capitulum Generale [15] was als volgt: „Qui non solum dignitates in ordine sed etiam episcopatum . . .- ad quam episcopalem dignitatem, ut nobis relatum est, avide anhaelat, - tali thesauro comparare posse sibi persuasum habet".[16] Over de insinuaties van deze kant hoeven we ons verder niet druk te maken. Dat Pater Neyen bij langer leven, - hij werd maar 43 jaar oud, - evenals later die andere vredesbemiddelaar Bergaigne, ergens bis-

schop zou geworden zijn, valt met reden aan te nemen. Merkwaardig dat er verschillende berichten zijn, dat Neyen na de sluiting van het Bestand met een Bisschopszetel beloond is. Volgens mij, is dit alleen uit de gedachte te verklaren dat zo'n diplomaat uit de geestelijke stand een dergelijke remuneratie niet kon ontgaan. Zo schrijft de Venetiaanse gezant te Parijs en later nog die van Londen dat Neyen bisschop van Yperen is geworden.[17] Franciscus van Dusseldorp tekende in zijn Annales op, dat Neyen in 1610 bisschop van Atrecht is geworden.[18] Beide berichten berusten niet op waarheid. Of Neyen voor die zetels is voorgedragen, wie zal het bewijzen? Gegevens daartoe ontbreken vooralsnog!

1 *Collectanea Franciscana Neerlandica* II 1931.
2 *Sint-Franciscus* 4 (60) 1958 p. 190-215.
3 P. A. M. Geurts, *De Nederlandse Opstand in de pamfletten* 1566-1584, Nijmegen 1956.
4 Noot 3 p. 191-192.
5 Dit is het gewone woord voor bestand in de zeventiende eeuw.
6 In noot 25 p. 202 wordt dit pamflet besproken.
7 Geurts p. 209, zie ook noot 44.
8 Wrijter, Verwijs-Verdam *MNL, Woordenboek* IX kol. 2874. Iemand die op een klopjacht meegaat om het wild op te drijven.
9 Geurts p. 211.
10 *Verspreide Geschriften III* p. 340.
11 *De Katholiek*, deel 135 (1909) p. 276-277.
12 Van Deventer, *Gedenkschriften van Oldenbarnevelt III*, Den Haag 1865, p. 205.
13 Pater Jan Neyen heeft in 1607 een wapenschorsing voor acht maanden tot stand gebracht.
14 L. von Pastor, *Geschichte der Päpste XII p.* 183-184.
15 Wat deze functie inhield, wordt duidelijk uiteengezet in de interessante dissertatie van Pater Justus Paulissen O.F.M. *Het leven en de werken van Fulgentius Bottens O.F.M.* Nijmegen 1959, p. 42. De Custos ad Capitulum Generale was de naam van de definitor die afgevaardigde mocht zijn naast de minister provincialis op het generaal kapittel te Rome.
16 Brief van Michael Landtman O.F.M. aan de kardinaal-staatssecretaris Scipio Borghese van 11 maart 1606. BGPMN VI (b. XVIII) p. 390.
17 *Calender of States Papers* 1603-1613, p. 290, n. 438.
18 Ms. berustend te Utrecht Tom II, fol. 160 verso (Cfr. P. Fer. Companus in *De Katholiek* 135 (1909) p. 276 noot 1).

DE CLARISSEN TE ALKMAAR

DOOR P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

In Deel VII van deze Bijdragen 388-408 publiceerden wij een aantal gegevens over de Clarissen te Delft. Nu laten wij een aantal bijzonderheden volgen over de Clarissen te Alkmaar.

1492 april 6.
Paus Innocentius VIII draagt aan de abt van Egmond en aan de Deken van Nijmegen de uitvoering op van de hem door David (van Bourgondië) bisschop van Utrecht, graaf Jan van Egmond en het stedelijk bestuur van Alkmaar gevraagde machtiging, dat in de stad Alkmaar een Clarissenklooster worde opgericht.
Sane religionem ubilibet... Dat. Romae apud S. Petrum anno etc. 1492, octavo Id. Aprilis, anno octavo.
Reg. Lat. vol. 921 f. 159v-160v. De tekst van de bulle werd afgedrukt in Neerlandia Seraphica XIII 201-203. G. Brom, Archivalia in Italië I[2] n. 1799, blz. 635. P. Schlager, Geschichte 11, die verwijst naar Nsc. B = Annales almae Provinciae Coloniae Ordinis Fratrum Minorum Regularis Observantiae... 1658. Bs. Düsseldorf, verder 303, 304, BGPMN IV, 329 VI 332, 333.

1505.
Even buyten de stads Wallen en Geesterpoort heeft gestaan een Klooster ter eeren van S. Clara: hetselve was gestigt in 't Jaar 1505; om het zelven te bevolken zijn eenige Nonnen van den strenge Regel van S. Franciscus genaamt de Arme Clarissen van ter Goude daar ingeplaatst. Den Bouw van dit klooster was volgens Westphaalen deftig en van een groote uitgestrektheid palende tegen de Stadswallen ten Oosten, ten Zuyden de Egmondervaart, en de stads rijweg ten Noorden; was ook rondom in zijn muuren besloten.
W. Kleeff, *Oudheden ende geestelyke gestigten Der Stadt Alkmaar* (hs. van 1740 in R.K. Pastorie Sint Laurentius te Alkmaar) fol. 67. Neerlandica Seraphica VIII 167-174: W. Lampen O.F.M. Pastoor Willem Kleeff en zijn Handschrift. Zie ook Franciscana VII

(1924) 215. BGPMN IV, 329-341 W. Lampen: *De Clarissen van Alkmaar en Vere in het noodjaar 1572 en daarna*".

1506.
Enige jaren gingen heen met de bouw, waarvoor in 1506 nog 100.000 stenen moesten geleverd worden door de Steenplaats aan de Driesprong nabij Alkmaar in de ban van Oudorp.
BGPMN IV 329, VI 425. C. W. Bruinvis, Alkmaar in 1560 (Alkmaar 1861) 8.

1507.
Behalve van aalmoezen leefden de Clarissen van hetgeen zij verdienden met het verplegen van zieken en door het waken bij doden. Zo althans menen wij de post te verstaan uit een Alkmaarse rekening: „Item die Clarissen omdat sy gewacht hadden . . . .". Uit enige testamenten van die tijd blijkt, dat er soms legaten geschonken werden. Pastoor Kleeff weet te vertellen, dat Rentmeester Claes Corff bij testament van 1507 veel goederen heeft gegeven en „een fray Glas in haar Kerk zeer konstig met zijn wapen ende quartieren geschilderd".
BGPMN IV 330. Neerlandia Seraphica 1934, 174.

1508 augustus 12.
Jacobus de Ridder O.P. consacreerde de kerk.
BGPMN V 333.

1509.
Uit het Klarissenklooster te Gouda kwamen in het begin der 16e eeuw (1509) de eerste bewoonsters van dat te Alkmaar, hetwelk aan de Heilige Catharina was toegewijd. Ter nauwernood zou het bekend zijn, indien niet in het jaar 1572 zijn Pater met den Gardiaan der Minderbroeders te Enkhuizen den marteldood ondergaan hadde.
Dr. R. C. H. Römer, *Geschiedkundig Overzigt van de kloosters en abdijen* (Leiden 1854) 523. Hij citeert van Heussen, *Historia Episcopatus Ultrajectensis* 85 en Boomkamp, *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen,* (Rotterdam 1747) 54 en 180.

1509.
Het gewezene Klarissenklooster te Alkmaar, digt bij de Geesterpoort gelegen en aan de H. Catharina toegewijd, werd in 1509 door Klarissen uit het klooster te Gouda betrokken.
De Godsdienstvriend 82 (1859) 195. Geciteerd wordt o.a. C. van der Woude, Chron. van Alkmaar ('s-Hage 1746) 119. Zie BGPMN IV 329, VI 333 Sint Franciscus 27 (1912) 99.

1509.
Haar kerkje werd in 't jaar 1509 Plegtelijk tot den Godsdienst ingewijd.
Kleeff a.hs. Zie Neerlandia Seraphica 1934 174.

15..
Over het leven van de Alkmaarse Clarissen is niet veel bekend. Boomkamp vermeldt, dat zij veel vis behoefden en tekent daarbij aan, dat de vis dat jaar overvloedig was, omdat de zeedijk tussen Crabbendam en Sint Maarten op 27 september was doorgebroken, waardoor op de Oudorper Geest en in de Schermer kabeljauw en schellevis gevangen werd.
BGPMN IV 329-330.

15..
In S. Laurentius te Alkmaar o.a. St. Nicolaas en Pieters Altaar zijnde van het schippersgilde, aan hetzelve was een Vicaris staande ter begevinge van de mater van S. Catharina convent ende den Guardiaan der Minderbroeders....
Hs. W. Kleeff fol. 43.

1531.
Onder de Biegtvaders van dit klooster vinden wij 1531 eenen Pater Nicolaas.
Kleef a.hs. Neerlandia Seraphica VIII 174.

1540 oktober 5
vermaakten Pieter Claesz. Paling en echtgenote Josina Foreest bij testament o.a. die Clarissen in Alkmaar voort gemeene convent

twintig rins guldens en voor mijn nigt aldaar vijf gl. . . . . Janneke van Zeulen mijn getrouwe jonckwijff voor haere getrouwe dienst bij ons gedaen, drie pondt vlaems, ende een proven in onsen provenhuysen by de clarissen, als nae verklaert zal worden,
„By de Clarissen" voor het provenhuis komt dikwijls voor in het testament en schijnt te betekenen „nabij het Clarissenklooster". Bijdragen. . . . Haarlem VI (1878) 309. Kleeff a.hs. Neerlandia Seraphica VIII 174-175.

1540 oktober 5
vermaakten Pieter Claesz. Palingh en echtgenote Joanna Foreest te Alkmaar bij testament o.a. „de Clarissen convente buijten Alkmaar over alle geheel Hollandt, zes rinse guldens".
Bijdragen . . . . Haarlem VI (1878) 309. Kleeff a.hs. Neerlandia Seraphica 1934, 174-175.

1560.
Dat de kloostervoogd [1] Cornelis van Diest een zeer geleerd en welsprekend man is, weet iedereen en behoeven wij niet te herinneren.

[1] Hij was „rector" der Clarissen. Zijn ambtgenoot bij de arme Clarissen was Jan van Naerden, ita S. Eikelenberg. G. Boomkamp, *Alkmaar en deszelfs geschiedenissen* (Rotterdam 1747) 180. C. W. Bruinvis, *Alkmaar in 1560* (Alkmaar 1861) 180.

1566.
Of de kapel van de zusters geleden heeft bij de „kerksmijterij" van 1566. . . . kunnen wij niet vaststellen. Het is wel waarschijnlijk.
BGPMN IV 330.

1567 na april
kregen de Clarissen naar aloude gewoonte een vat boter van de abdij van Egmond.
A. Hensen, *De twee eerste bisschoppen van Haarlem in de zestiende eeuw* (Hilversum z.j.) 81.

1567 juli 15
als 1567 na april.
Bijdragen . . . . Haarlem 26 (1901) 410, 411, 430.

1569 oktober 14.
De vroedschap verzocht de Clarissen niet meer om turf te bedelen, haar daarvoor een toelage van twaalf gulden in de plaats gevend.
BGPMN IV 330.

1572.
Onder de Biegtvaders van dit Klooster vinde wij.... in 't Jaar 1572 eenen Pater Cornelius van Diest.
Kleef a.hs. Neerlandia Seraphica 1934, 174.

1572.
De Clarissen van Alkmaar.... insgelijks in 1572 uit hunne klooster verbannen, vluchtten naar Amsterdam, dat nog katholiek bleef.
S. Schoutens O.F.M., Geschiedenis van het voormalig klooster der arme Claren te Antwerpen, Antwerpen 1900, 52.

1572
werden deszelfs bewoonsters verdreven: sommigen begaven zich naar het amsterdamse zustergesticht; „anderen bleeven versteken in hoecken en gaten der huysen van hun vrienden"; eenigen vonden eene wijkplaats bij hare zusters te Keulen.
De Godsdienstvriend 82 (1859) 195. Geciteerd worden: B. Fremaut, Den Geestel. Palmboom VI 191. Stanisl. Melchior de Ceretto, Annal. Minor. ab anno 1575-1584 69. BGPMN 333.

1572 juni.
Uit het Amsterdamse stadsarchief blijkt, dat de 28 uit Alkmaar naar Amsterdam gevluchte Clarissen daar de marteldood van de Alkmaarse Minderbroeders hebben verteld.
Aldus Prof. W. Nolet in een 20 december gehouden lezing voor „Geloof en Wetenschap" te 's-Gravenhage. De Residentiebode 21 december 1928.

1572 na juni 21.
„Item den 20sten van Iunii Ao 1572 zoo hebben die van Alcmaer die gusen die poorten gheopent, ende hebbenze in ghelaeten, seg-

gende: welcoem vrinden.... Item den XXIsten Iuni Ao als boven tsavens te seven uuren soe zijn die Clarissen van Alcmaer int ghetal van 28 met groote solempnitaet ghebrocht int Clarissenclooster van Aemstelredam, daer veel borgers ende borgerinnen om weenden.... Ende met groote bede quamen zy (doorgehaald, aan de rand „die Clarissen" doer Haerlem, ende (i.p.v. "ende" stond eerst: „Daer hoer noch dranck noch eten ghepresenteert worden, maer) hoer worden ghevracht, waer zy heen wilden. Zy zegden: toe Aemsterdam. Daerop gheantwoordt worden: gaat heen nae dat musenest toe.
Studia Catholica V (1929) 172-173 uit een handschrift in het gemeente-archief te Amsterdam f. 22v, bewaard in een papieren omslag, in een portefeuille, getiteld "Tijdschriften" 1563-1572, Vgl. P. Scheltema, Inventaris van het Amsterdamsch Archief, Amsterdam 1875 III 139 no. 8. Zie BGPMN IV 331-332.

1572 Juni 25.
Voorts hiernae den 25 Junius quamen hier in Amstelredam die Clarissen van Alckmaar diewelke van die Guesen uit haar convent gejaagt waeren.
Hs Haarlem, zie Studia Catholica V (1928-1929) 179, 317.

1572 juli.
Het clarissenklooster van Alkmaar werd volgens een aantekening van de Alkmaarse burgemeester Jacob Dircksz. in juli 1572 afgebroken en het puin en de grond verkocht aan een zekere Albert Cornelisz. Comans. Dit laatste wist Pastoor Kleeff te vertellen, die er aan toevoegt: „Nu in onze dagen zijn er geen tekenen te zien, want het Erf of grondt is nu gedeeltelijk in de Stads Walle verandert en ook in tuynen voor de rest in de stads houten".
BGPMN IV 332. Neerlandia Seraphica VIII, 174.

1572.
St. Clara-klooster 's jaars voor 't beleg bij het uitleggen der stad tot de grond toe weggebroken; kleine kerk, waarin geschilderd glas-wapen van Claes Corg; in 1505 gesticht, bevolkt vanuit Gouda.

C. W. Bruinvis, *Alkmaar in 1560* (Alkmaar 1861) 8. BGPMN VII 425. Bijdragen . . . . Haarlem 31 (1908) 34.

1572 augustus 8.
In de Resolutiën van de Vroedschap staat op 8 augustus 1572 aangetekend:
„Voirts is by de meeste stemmen van de Vroetschap gesloten, alsdat dye stede an hoer sal nemen de steen vant Clarissencloester, zoe verre zy dye gecrygen moegen voirt arbeytsloen". De steen werd gebruikt voor de verbetering van de vestingwerken, waartoe ook een deel van de grond moest worden afgedolven voor de aanleg van de vestinggracht. Van de vier bolwerken op last van de Prins onder leiding van Carel van Boisot gemaakt kreeg er een de naam van „'t Clarisse Bolwerk of Clarenburg, wyl 't klooster daar by gestaan heeft".
BGPMN IV 332.

Na 1576.
In 1576 vestigden zich de Clarissen van den Briel te Keulen en ontvingen o.a. de gevluchte Clarissen uit Alkmaar.
L. Wadding, Annales Minorum XXI 69 BGPMN IV 334.

1580.
Bij ons te Mechelen zijn gevlucht eenige . . . . uit Alkmaar . . . . den 25 april (1580) zijn wij met ons heel gemeente van Mechelen scheep gegaan naar Antwerpen, waar wij zeer vriendelijk ontvangen wierden . . . .
Schoutens a.w. 66-67. BGPMN IV 334, 339, 339.

1581.
Verscheidene Hollandsche Clarissen . . . . vertrokken van Antwerpen naar Frankrijk. Daar doolden zij van stad tot stad zonder ergens een vaste woonplaats te kunnen vestigen. Eindelijk kwamen zij te Rouaan, waar zij zich voor eenigen tijd vestigden en wellicht een klooster oprichtten. Later, doch nog in den zomer van hetzelfde jaar, vervoegden zich hier bij hen meestal de nog overige gevluchte Zusters . . . . van Alkmaar.
Schoutens a.w. 78.

1581.
Nu bleven er te Antwerpen nog.... twee van Alkmaar.
Cecilia en Barbara Herlemans. Deze twee zijn voortaan bij hunne Antwerpsche medezusters gebleven, met hen door de Geuzen verjaagd, met hen ook wedergekeerd naar Antwerpen en alhier overleden.
Schoutens a.w. 87.

(1582)
degene die naar Antwerpen terugkeerden (uit Trier) waren Caecilia en Barbara Herlemans van het voormalig klooster van Alkmaar.
Schoutens a.w. 117.

1602-1611.
Caecilia en Barbara Herlemans waren gezusters, beiden herkomstig uit het klooster van Alkmaar. De oudste was acht-en twintig jaren en de andere twee-en twintig in de Orde, toen zij door de Geuzen verbannen werden. Zij vluchtten van de eene plaats naar de ander en kwamen eindelijk in Brabant. Naar het schijnt hebben zij eenigen tijd te Mechelen gewoond, want oude schriften melden, dat zij drijmaal uit het klooster verjaegd waren eer zij te Antwerpen aankwamen. Met de Zusters dezer stad zijn zij naar Duitsland gereisd en later wedergekeerd. Zuster Barbara vierde haar jubelfeest in de Orde ten jare 1600, en stierf twee jaren daarna. Zuster Caecilia had het hare gevierd in 1594 en overleefde het nog zeventien jaren. Zij overleed den 3 juni 1611. Toen zij den ouderdom van negentig jaren bereikt had, was zij nog dikwijls, zoo bij dage als bij nachte de eerste in de koor om de Getijden te helpen zingen. Haar gebed was zoo innig, zoo vurig, dat zij meermalen in God opgetogen scheen. In de tegenwoordigheid van het Allerheiligste Sacrament bad zij immer met uitgereikte armen ofwel plat op den grond liggende. De uur van haar aanstaande einde schijnt zij geweten te hebben. Trouwens, toen het naderde zegde zij, alhoewel nog goed gezond zijnde, aan de ziekenverzorgster: „Maak vroom te zijn, want welhaast zal ik u komen lastig vallen". Alzoo geschiedde het: zij kreeg eene ziekte in een

harer beenen, welke veel zorg en oppas vereischte. Zij nogtans leed de grootste pijnen met eene voorbeeldige verduldigheid, welke de bewondering van al hare medezusters opwekte. Terwijl zij in doodstrijd lag, zag men eenigen tijd een helder licht, als een vlam op hare lippen schitteren, waarschijnlijk tot een bewijs van de vurigheid, waarmede zij Gods lof steeds in de koor gezongen had. Na haar overlijden riep de duivel door den mond eener bezetene: „Sij is recht-door ghegaan, sonder dat wij iet aen har ghehadt hebben".
Schoutens a.w. 128-129.

1603-1606.
Het schijnt, dat niet alle Clarissen Alkmaar verlaten hebben. Men leest vaker, dat alleen degenen verdreven werden, die geen „kinderen der burgers" waren. Vandaar veronderstellen wij, dat de drie na 1572 gealimenteerde Clarissen Alkmaars burgerrecht bezaten nl. Lijsbeth Jansdr., († 24 januari 1603), Trijn Simonsdr. († 11 oktober 1603) en Anna Symonsdr. († vóór 1606).
BGPMN IV 332.

1608.
Te Bergen (Mons) in Henegouwen waren in 1608 nog 13 Nederlandse Clarissen in leven, waarvan twee uit Alkmaar nl. Soeur Magdeleine et Soeur Dorothèe Herbrecht, deux propres Soeurs.
BGPMN VI 332, VII 406.

(1747).
De vier Bolwerken, die men in de nieuwe Vesten gemaakt had, en nog in weezen zijn, wierden genaemt 't klein-Bolwerk en 't Groot Bolwerk of Groenenburg thans bewesten de Kennemerpoort, 't Clarissen-Bolwerk, tusschen 't voorgaande en de Berger- of Geestpoort, 't wierdt ook Clarenburg genaamt, wijl 't Clarisse klooster daar bij gestaan heeft.
Boomkamp, *Alkmaer en deszelfs geschiedenissen*, Rotterdam 1747, 201.

TESTAMENTEN VAN MINDERBROEDERS

MEDEGEDEELD DOOR
JAN VERZIJL

I. PETRUS VAN ENTBROECK

Hij aanschouwde het levenslicht te St.-Truiden op 10 januari 1702 en werd op die dag in de O. L. V. kerk gedoopt,[1] als zoon van Petrus van Entbroeck en Joanna Maria Kindermans. Zijn doopgetuigen waren: Franciscus Swennen en Elisabeth Kindermans.
Zijn ouders waren aldaar in de St. Martinuskerk op 5 mei 1687 gehuwd. Na de dood van haar man hertrouwde Joanna Maria Kindermans te St.-Truiden (O.L.V.) 31 oktober 1717 met Joannes Hendricx.[1]
Onze Minderbroeder maakte 19 oktober 1722 zijn testament.[2] Hij werd 20 oktober 1722 in het klooster Lichtenberg te St. Pieter geprofest, priester gewijd in 1725, was in 1752 benoemd tot pater Poenitentium recollectinarum te Stockhem en overleed in 1753.[3]

Op huijden den 19 October 1722 Compareerde voor mij onderss. openbaer notaris binnen Maestrigt residerende, in presentie van de getuijgen naergenoemt de Eersaeme Joannes Hendricx borger der stadt Sint Truyden ende Joanna Maria Kindermans sijn huysvrouwe, sijnde de weduwe van Peter van Imbroecx saliger.
Dewelke hebben beleden ende verclaert vertegen ende gerenuntieert te hebben soo sij doen mits desen op de toghte die sij sijn hebbende respective aen het kindtsgedeelte van Peter van Imbroecx soone van de voors. weduwe en haeren man saliger tegenwoordigh Novitius in het clooster der Eerw. Patres Minderbroeders op Lichtenbergh omtrent Maestright den selven alhier present ende accepterende.
Toght ende Erffdomme alsoo te saemen geconsolideert sijnde, soo compareerde alhier den voors. Frater Petrus van Imbroeckx denwelken te kennen gaff hoe dat hij met de hulpe Godts van intentie is metten eersten te doen sijne professie in het voors. clooster. Ende gemerckt hij daer door compt te verlaeten allen het werelts goedt,

soo is het dat hij vooraff heeft willen maecken ende oprighten dit sijn testament lesten ende uijttersten wille soo hij diet mits desen. In den eersten laat den comparant aen het fabrijcque van St. Lambricht eenen stuijver bb.eens, ende daer mede voorts gaende tot de tijdelijcke goederen aen hem door Godt almaghtigh op deser aerde verleent wilt ende begeert den testateur dat sijn moeder ende stiefvaeder voors. voor het gelt dat sij voor hem hebben gedebourseert sullen hebben ende genieten eens hondert pattacons. Dewelke sij sullen konnen genieten aen sijn kintsgedeelte, affcortende het gelt dat sij in handen hebben, oft dat van sijn goet gekomen is.
Voorders laet ende legateert den testateur aen sijn voors. stiefvaeder sijn paert dat hij heeft in de huijsmeubels als mede sijn geweer en waepenen volgens testament aen hem gelaeten. Ende dat soo wel voor den interest van sijn eijgen gelt. Is 't saecken dat hij eenigh compt te verschieten als van den interest die hij verliest van het goedt t'welke hij heeft veralieneert om hem testateur tot sijnen staet te helpen.
Het huijs genaemt het Verken t'welke aen den testateur bij testament van sijnen vaeder salr. gelaeten is voor den notaris van den Walle, dat laet de testateur aen sijnen swaeger Reinier Melaert,[4] soo ende gelijck hetselve aen den voors. testateur gelaeten is, en soo en gelijck het nu tegenwoordigh is. Soodanigh noghtans dat hij aen hem oock laet ende legateert sijn deel in het selve huijs. T'welke hij meent aen hem toe te komen soo wel als aen een der andere kinderen. Mits conditie dat hij aen des testateurs jonghste suster genaemt Catharina van Imbroex[5] sal tellen vijftigh gulden bb.deser stadts cours in dien hij dit paert ende deel van dit huys compt te genieten ende anders niet.
Voorders wilt ende begeert den testateur als sijn moeder sal komen te sterven dat als dan sijn stiefvaeder nogh een jaer lanck sal mogen blijven woonen in het huijs daer sij nu in woonen. Welk jaer eerst sal eijndigen met den tweeden halven maent naer haere doodt volgende. Mits betaelende alle oude ende nieuwe renten tot hondert guldens jaerlijx ende mits oock het selve loffelijck ende behoorlijck onderhoudende.
Voorders laet den testateur sijn geheel paert ende kintsgedeelte uijtgenomen de voors. hondert pattacons ende de voorseyde meu-

bile ende oock uijtgenomen sijn paert en deel in het huijs genaemt het Vercken soo als het voorschreven is aen sijne suster Joanna Maria van Imbroex voor haer leven geduerende. Wel verstaende noghtans dat sijn moeder aen het een ende het ander sal blijven betoghtight haer leven lanck. Ende is het saecke dat sijn voors. suster Joanna Maria tot openbaeren noodt quaem ende van geen ander goedt meer dispositie en hadde soo maeckt den testateur haer oock maghtigh om alles te mogen vercoopen, versetten ofte te veralieneren behalven vijff schellingen s'jaers in die rente van de weeskinderen van wijlen des testateurs oom Joannes van Imbroecx saliger. Welke naer doodt van de voors. Joanna Maria moeten komen tot Maria Agnes Pulincx, en is dat sij compt totten ouderdom van 15 jaeren, waervan den testateur de peteren is. Anders sal de voors.sijne suster dese oock mogen vercoopen. Mits conditie noghtans dat bij aldien het gebeurde dat sijne voors.suster het bagijnhoff quaem te verlaeten ende van staet te veranderen dat sij in dien gevalle sal van alles berooft ende gefrustreert blijven ende oock gehouden sijn tot restitutie van den interesse soo sij eenigen genooten heeft.

Verclaerende den testateur dit te wesen sijn testament lesten ende uijttersten wille die hij begeert dat naer sijne professie sijn volcomen effect sal sorteren. Hetzij bij forme van testament codicille donatie onder den levende ofte andersints soo als hetselve ten allen tijden in reghten sal komen bestaen als waeren daerin oock alle formaliteijten niet geobserveert oft dat oock het selve was contrarierende aen eenige landts costuijmen waeraen hij mits desen is derogerende ende houdt deselve alhier voor geinsereert. Sulx stipulerende. Met consent in de realisatie deses daer noodigh met constitutie ut moris.

Aldus gedaen tot Lighentbergh in het clooster anders genoemt Slavanten op dagh en dato voors.ter presentie van Sr. Lambert Rupers ende Hendrick Francx inwoonder van Vorst beijde als getuijgen hiertoe versoght.

jenne maere kindermans.

ian henrickx.
fr.petrus van embrouck.
L. Rupers Testis.
hendrick Vranckx.

F. D. Demelinne
quod attestor
nots pubs.

Hij had op 12 maart 1722 een testament gemaakt voor de notaris J. V. Gompel te Mol, waaraan hij 23 maart 1723 een codicil toevoegde.[6] Zijn professie deed hij op dezelfde dag in het klooster Lichtenberg te St. Pieter bij Maastricht.
Uit het archief der Minderbroeders te Weert is alleen bekend, dat hij in 1793 overleed.

Het codicil volgt hier:
Op heden den 23 Meert 1723 Compareerde voor mij ondergeschreven openbaer Notaris binnen Maestright residerende, in presentie der gelooffweerdige getuijghen naergenoemt Ludovicus van Cauwegom Novitius, denwelcken op heden staet geprofest te worden in het clooster der Eerw. Paters Minderbroeders op den Lichtenbergh.
Den welcken mits desen verclaerde te ratificeeren, en te approbeeren soodaenigh testament als denselven op den 12 Meert 1722 voor den Nots J. V. Gompel tot Mol opgeright en gepasseert heeft. Alleenlijck bij forme van codicille additioneel daer bij nogh te voegen, sijnen wille te wesen dat ingevalle sijnen broeder Alexander Hendricus van Cauwegom eenigh gelt moghte nodigh hebben, wegens t'gene den comparant hem bij testament voornoemt gelaeten heeft, dat hij t'selve sal mogen oplighten, ende negotieeren, ende de aen hem naergelaetene goederen daer voor verbinden, off veralieneren.
Hier toe noghtans eerst, en voor aff becomen hebbende het consent en de permissie van drije, off vier der naeste bloedtverwanten, ende anders niet. Begerende den comparant dat dese codicille additioneel beneffens het voornoemde testament mede sal standt grijpen en effect sorteeren, soo ende gelijck hetselve best sal kunnen en meugen bestaen. Alle ommissiën voor alhier geinsereert, en gesuppleert houdende. Begerende van mij ondergesn. Nots dese codicille additioneel gemaekct te worden als in de ampelste forme. Met consent soo noodigh in de realisatie deses voor righters competent. Met constitutie etc.
Aldus gedaen en gepasseert binnen het voorschreven clooster van de Lightenberg op dato ut supra, ter presentie van d'Eersame Jan

Tilkin, en Francis Servaes beijde als gelooffweerdige getuijghen hier toe versocht.

Fr. Ludovicus van Cauwegom.

dit is het merck + van Jan Tilkin.
dit is het + merck van Francis Servaes.

Quod attestor
Theop. Corstius
nots pubs.

III. ANTONIUS FRANCISCUS SCHUERMANS.

Hij werd in 1706 geboren te Hoogstraten als zoon van Guilielmus Schuermans en N. Verschueren, maakte zijn testament 20 mei 1726,[7] werd geprofest 13 september 1726, bevond zich begin januari 1735 te Herenthals, werd daarna priester gewijd en overleed in 1736.[3]

Ziehier het bewuste stuk:

Zij kund en kennelijck aen een jegelijck hoe dat bij desen openbaere instrumente op heden den 20 meij 1726 voor mij openbaeren notaris bij den souverainen Raede en Lande van Luijck geadmitteert ende geimmatriculeert binnen Maestricht residerende ende in de presentie der getuijghen naergenoemt gecompareert is Anthonius Franciscus Schuermans tegenwoordigen novitius der Eerw. Paters Minderbroeders tot Lichtenbergh.

Den welcken seijde ende verclaerde hoe dat tot sijne kennisse gecomen is dat des comparants heer vader soo goet is geweest van op sijnen lijve te besetten eene jaerlijxe lijffrente van sestigh guldens brabants gelt s'jaers op de stadt van Lier in Brabant.

Dat voorders tot des comparants kennisse gecomen is dat sijn grootmoeder met naeme Maria Roberti heeft begeert bij haeren testamente ende uyttersten wille dat soo wanneer jmant van de kinderen des comparants vader haer quaemen te begeven tot de seraphijnse Minderbroeders orden, dat haere erffgen. souden verobligeert sijn aen den selven te besetten offte uijtreijcken jaerlijx eene somme van twintigh guldens brabants gelt des comparants leven lanck gedurende.

Eijndelijck tot sijns comparants kennisse gekomen als dat Maria

Verscheuren des comparants moittie (tante) aen hem heeft gelegateert eene somme van een hondert guldens brabants.
Het is nu soo dat hij comparant met de gratie Godts tracht te volherden in sijnen aengenomenen seraphijnsen staet. Ende alsoo hij geinformeert is dat deselve religieusen niet mogen hebben eenigen den minsten eijgendom offte proprieteijt van wereltsche goederen als strijdene tegen het votum paupertatis.
Soo ist mits desen als dat hij comparant allen het geene voors. is, mits desen is transporterende, cederende, ende overgevende aen des comparants Heer vader Guillielmus Schuermans, alhier present ende het selve accepterende.
Verclaerende bij comparant oversulx van t'geene voors. staet geene recht offte actiën meer te hebben offte te behouden maer daer van ten behoeven als voor gerenuntieert te hebben.
Consenteerende mede in de realisatie deses voor alle heeren, hoven, richters competent, met constitutie op allen thoonderen deses acts. Aldus gedaen gepasseert, en gestipuleert, op dagh ende dato als boven op Lichtenbergh ter presentie van Jan Jan Gijsbrechts ende A(d)riaen van Nuenen beijde als gelooffw: getuijgen hier toe versocht, geroepen ende gebeden.

Antonius franciscus schuermans.
novitius ind.
G. Schuermans
1726.
Jan geijsbrecht.
Adriaen van Nuenen.
Quod attestor.
F. D. Janssens nots pubs juxta
Edicta sermi Principis
Leod: admissus et imatt.
in fidem.

1 Mededeling J. Heynen Gemeente-Archivaris St. Truiden dd. 3 okt. 1956.
2 Portef. 1604. Minuten Notaris F. B. Demelinne Maastricht 1722.
3 Prov. Archief Minderbroeders Weert.
4 Renerus Melaert huwde St. Truiden (O.L.V.) 9 juni 1720 Barbara van Entbroeck.
5 Catharina van Entbroeck, ged. St. Truiden (O.L.V.) 6 maart 1706, als dochter van Petrus van Entbroeck en Joanna Maria Kindermans. Doopgetuigen: Josephys Kindermans en Catharina Hieren.
6 Register 1775. Minuten Notaris Theophilus Corstius Maastricht 1722-1723.
7 Portef. 1846. Minuten Notaris F. D. Janssens Maastricht 1720-1727.

DIRK COELDE

EN HET LIEDBOEK: DIT IS EEN SUVERLIJC BOECXKEN

DOOR P. BERTILO DE BOER O.F.M.

In *De Dietsche Warande* van 1857 publiceerde Hoffmann van Fallersleben een artikel,[1] waarin hij het Nederlandse publiek op de hoogte stelde van het oudste, *gedrukte* liedboek: nl. deze post-inkunabel:

> Dit is een su-// verlijc boecxken // in welcke staen // scone leysen ende // veel scone gheestelike lie// dekens. Noch een liedeken // van devocien ghemaect bi // broeder Dirck van Munster.[2]

Op de kop af 100 jaar later, dus in 1957, verscheen deze post-inkunabel in facsimile, ingeleid en toegelicht door J. J. Mak.[3] Weliswaar moet men het betreuren dat de wetenschap geen vorderingen in dezen gedurende de laatste eeuw gemaakt heeft: de post-inkunabel *Een suverlijc boecxken* is nog altijd een *unicum* en er bestaat nog steeds geen zekerheid, of deze vroegdruk werkelijk het eerste gedrukte liedboek is; maar verheugend groot is de vooruitgang in druk-techniek, want wij behoeven niet meer genoegen te nemen met een altijd ietwat gebrekkige transpositie; iedereen kan nu beschikken over een facsimile met de waarde van een fotokopie voor het geringe bedrag van nog geen 8 gulden!

Het grote belang van deze prachtige uitgave ligt natuurlijk vooral in de inhoud van het werkje, de merkwaardige liederenschat. Van de 30 liederen die het werkje bevat, zijn er verschillende die nog altijd gezongen worden, zoals *Waer is die dochter van Syon* (n. IV), *Het was een maghet uutvercoren* (VIII), *God gruet u suver bloeme* (n. XXIV), en de 2 liederen van Jan Brugman, *Met vruechde willen wi singen ende loven die Triniteyt* (n. XXIV) [4] en *Ick hebbe ghejaecht mijn leven lanc* (n. XXVII).

Niemand zal het mij euvel kunnen duiden, wanneer ik in dit Franciskaanse tijdschrift verder uitsluitend het Franciskaanse belang

van deze post-inkunabel naar voren haal. Dit Franciskaanse belang is allereerst het feit dat er onder de vele anonieme liederen toch drie zijn die twee van de grootste Minderbroeders tot auteur hebben.



Afbeelding Dirk Coelde uit F. J. de Boeck O.F.M
Heylig leven ... van Josephus van Cupertino en van Theodoricus van Munster. Brussel, 1768, blz. 227.

De twee gedichten van Jan Brugman werden reeds genoemd. Het lange gedicht van Dirk Coelde, *Och edel siele mercke* (n. XVI, blz. 51-59) was vroeger ook zeer bekend, maar tegenwoordig is het in de vergetelheid geraakt.

Alvorens dit gedicht te bespreken, willlen wij eerst het tweede Franciskaanse belang van deze liederenbundel aangeven, nl. het auteurschap. De samenstelling van deze post-inkunabel wordt immers toegeschreven aan Dirk Coelde. Aldus deed Hoffmann van Fallersleben die aan zijn artikel in de Dietsche Warande (1857) de titel gaf van *De liederen van broeder Dirk Coelde van Munster,*

echter zonder zijn mening te motiveren. Aldus deed ook J. J. Mak die zijn mening rijkelijk motiveerde, zoals hier volgt:

> „Wanneer we letten op de omstandigheid, dat op het geringe aantal geestelijke liederen er twee zijn van Jan Brugman, een confrater van Dirc van Munster; dat er voorts een opmerkelijk aantal onder zijn, die wijzen op een bijzondere pastorale bedoeling van de verzamelaar, verder dat de Franciscanen moeten gelden voor de propagandisten van een zeer bepaalde kerstviering, religieus (persoonlijk-bewogen en devotioneel, maar ook feestelijk-blij) èn volksaardig, waarbij Kindje wiegen, zang en dans als passende middelen worden aanvaard - en wij juist de daarvoor geschikte liederen in onze bundel aantreffen, en - vooral dat er uit de collectie van geestelijke liederen een bijzondere voorkeur spreekt voor het innige ascetisch-mystieke genre, dan lijkt het zeer plausibel, dat Dirc van Munster zelf de samensteller van onze bundel is geweest." [5]

Voorzeker een eervol aanbod, waarvoor wij echter menen te moeten danken. Ook zonder de enigszins luidruchtige bespreking van Gerard Knuvelder [6] te kennen hadden wij zeker een groot vraagteken gezet bij de geciteerde passage van de heer Mak.

Vooreerst moet opgemerkt worden dat de gedichten die men in de Kerstenspiegel van Dirk Coelde vindt, nogal wat uit de *innig ascetisch-mystieke* toon vallen. Het zijn een louter kaetchetisch rijmvers (of rijmelarij?!): *Bovenal hebt lief eenen Got;* een louter ascetisch vers: *Drij dinghen weet ick voerwaer;* een puntgedicht: *Got wylle broder Dederick geven // vur diese lere dat ewige leven;* en het praktische gedicht van lijdens-ascese (niet lijdens-mystiek): *Lyden is dat alre beste goit.*[7]

Vervolgens, als beslist een Minderbroeder de samensteller van *Een suverlijc boecxken* (Antwerpen, 1508) moet zijn, waarom dan niet eerder gedacht aan de anonieme Franciskaanse *compilator* (of *compilatores*) die te Antwerpen in het begin van de 16de eeuw bezig was (of waren) met het uitgeven van de *Seven suverlike cranskens* (Antwerpen, 1509 en 1515) [8] en van *Den wijngaert van Sinte Franciscus* (Antwerpen, 1518)[9]?

Deze vermelding van de anonieme Franciskaanse *compilator* (of

compilatores) is slechts een suggestie, waarover ik zelf liever gauw heenstap, want mijns inziens is het anonieme Franciskaanse auteurschap nog lang niet bewezen.

Mijn voornaamste bezwaar is ten slotte dit: vaststellen dat een *bepaalde* persoon of anonieme schrijver van een *bepaalde* orde een *bepaald* werk geschreven of samengesteld heeft, vereist *bepaalde* of historisch zekere en nauwkeurige gegevens. Hieraan voldoet de *zeer plausibele* mening van J. J. Mak allerminst. De motieven die hij opsomt, zijn alle veel te algemeen en veel te onpersoonlijk. In een devotie die bij het volk pakt, is het nu eenmaal zó, dat de verdere ontwikkeling van de devotie uit de hand loopt van de oorspronkelijke propagandisten. Zo was het met de rozenkransdevotie; zo was het ook met de kerstdevotie. Alleen dus het feit dat iemand over de rozenkrans schrijft, is helemaal geen bewijs, zelfs geen aanduiding, dat de schrijver een Dominikaan was. Zo ook is alleen het feit dat iemand geschreven heeft over de kerstdevotie, helemaal geen bewijs dat die iemand ook een volgeling van Sint Franciscus geweest moet zijn.

Al met al, het auteurschap van de post-inkunabel *Een suverlijc boecxken* blijft dus in het duister, ondanks het eervolle aanbod van de heer Mak.

We keren dus - even rijk of arm als we waren - terug tot Dirk Coelde, van wiens gedicht hier gepoogd zal worden een exegese te geven. Voorop, wie was Dirk Coelde en wat heeft hij geschreven? Dirk Coelde, of in het Duits *Diederich* (*Dietrich*) *Kolde* en in het Latijn *Theodoricus de Monasterio*, werd c. 1435 te Munster in Duitsland geboren uit de aldaar bekende familie Kolde. Van zijn jeugd is zo goed als niets bekend. Men weet slechts dat hij aan de universiteit van Keulen gestudeerd heeft. Daarna of waarschijnlijker daarvóór was hij Augustijn geworden. Later is hij overgegaan tot de Orde van de Minderbroeders. Mogelijk heeft hij het Franciskaanse noviciaat gemaakt te Boetendaal, waar in 1467 een Minderbroedersklooster gesticht werd. Als Minderbroeder maakte hij een tocht langs Amsterdam, Haarlem en Leiden, waar hij preekte tegen de noodlottige partijstrijd van de Hoeken en Kabeljouwen in 1479. In het pestjaar van 1488-1489 te Brussel zou Dirk Coelde



Dirk Coelde te Brussel (1488-1489)

32.000 stervenden bediend hebben. In 1490 vinden wij hem in Keulen als predikant van het Rijnland. In 1495 werd hij aangesteld tot vicaire (= plaatsvervangende gardiaan) en in 1497 tot gardiaan te Brühl (Duitsland). In 1502 werd hij gardiaan van Boetendaal (bij Brussel), in 1508 te Antwerpen en in 1510 te Leuven. Op het kapittel van Gouda in 1507 werd hij bovendien definitor.[10] Hij stierf op 11 december 1515 te Leuven in geur van heiligheid, nadat hij op zijn sterfdag nog twee keer gepreekt zou hebben.[11]
De bibliografie van Dirk Coelde omvat vooreerst 4 *gedrukte* werken, waarvan *Der kerstenspiegel*[12] chronologisch het eerste is en

ook het meest bekende door de vele herdrukken die er van in de 15de en 16de eeuw verschenen.[13] De eerste druk verscheen vermoedelijk in 1480 [14] en wordt de voorloper genoemd, daar de herdrukken aanzienlijk vermeerderd werden.

Omstreeks 1498 verscheen *Corte oefeninge van der passien ons heeren Ihesu Cristi* [15] met slechts 4 bladen (8 bladzijden). Daarna in 1499 *Van der minnen Ihesu ende Marien* met 66 bladen (132 bladzijden).[16] *Die corte doernencrone* [17] verscheen circa 1496; het is een uitgave (bewerking?) van een reeds bestaande devotie [18] en werd later ook in de *Kerstenspiegel* opgenomen.[19]

In een *handschrift* vond M. G. des Marez [20] 4 preken van Dirk Coelde, welke door pater Jerôme Goyens O.F.M. werden afgedrukt in zijn werk over Dirk Coelde.[21]

Men vindt soms ook wel losse gedichten en gebeden van Dirk Coelde aangehaald. Deze werden meestal (zo niet alle) geput uit één van zijn uitgaven. Zo vindt men het eerste gebed uit *Corte oefeninge van ons heeren Ihesu Cristi* (c. 1498) ook in een handschrift van ongeveer 1560.[22] Evenzo vindt men het gedicht *Och edel ziel mercke* in de *Kerstenspiegel*, c. 1499 gedrukt bij Richard Paffroet te Deventer,[23] en later in de post-inkunabel *Dit is een suverlijc boeckxen* verschenen in 1508. Dit lange gedicht gaan we nu nader bespreken.

Wij beschikken over de volgende vier, vrijwel eensluidende redakties van het gedicht *Och edel ziele mercke*, nl.:

A die uit de *Kerstenspieel*, c. 1499 gedrukt bij Richard Paffroet te Deventer;[24]

B die uit het werkje *Dit is een suverlijc boecxken*, in 1508 verschenen bij Adriaen van Berghen te Antwerpen;[25]

C die uit *Een devoot ende profitelijck boecxken*, goedgekeurd in 1539;[26]

D en die uit het liedboek *Dit is een suyverlijck boecxken*, verschenen in 1540,[27] een herdruk van het onder B vermelde werkje.

Hierbij moet men er rekening mee houden, dat de 2 eerstgenoemde redakties nog verschenen tijdens het leven van de dichter, Dirk Coelde. Daarom werd in de nu volgende tekst vooral de redaktie

van c. 1499 (aangeduid als A) gevolgd, verbeterd naar de latere redakties van 1508 (B), 1539 (C) en 1540 (D), naar gelang de spelling dichter bij onze tegenwoordige spelling staat of naar gelang het ritme of het rijm beter bewaard bleef. De voornaamste varianten worden er naast afgedrukt.

Die bruydegom secht:	
1.	
Och edel ziele mercke	C en D: *Och edel siele wilt mercken*
ende hertelick bekennen	
dijns soeten bruydegoms wercken,	
sijn ongemeten minne;	
hoeveel ick heb geleden	A: hebbe
al om die minne dijn.	B, C en D: *bi reden.* (Bereden = overtuigen?)
Dit soude u wel bereeden	
te doen den wille mijn.	B en C: onjuist *doen doen*
2.	
Hemel, lucht ende aarde	
heb ick ghemaect om dij.	A: *ghemaket*
Des hemels borgers waerde	A en C: *weerde.* (Waerde = waardig, verheven)
sijn alle dijn dienaers vrij;	
die beesten op aertrijcke,	
die vogelen in der lucht,	
die bloemkens desgelijken,	
die bomen ende alle vrucht.	
Die middelaer secht:	
3.	
O ziele uutvercoren,	
nu keert u(w) hert tot hem.	A, C en D: *herte(n)*
ontsluyt uws herten oren	A: *uwes* C: *dijns*
en hoort uws bruydegoms stem.	C en D: *ende*
Hi spreect tot u van binnen,	A: onjuist: *He spreet*
o uutvercoren bruyt.	
Die werelt laet nu te minnen	A: *werlt* (*laet* uit nalaten)
ende gaet u selven uut.	
Die bruydegom secht:	
4.	
Ick wil dat ghi sult laten	A onjuist: *Ick wilt*
alle blijtschap ende ghemack,	A onjuist: *al*
der creaturen aflaten	A en C: *afsaten* (= afzetten?)
ende vlien der werelt wrack,	A: *ende vlien* (vluchten) *die werelt wrack*

en hebt mi lief alleene:	C en D: *ende*
ick wil u(w) bruydegom sijn!	
Der menschen trou(w) is cleene,	
int letste niet dan pijn.	B, C en D: *int laetste*

5.

U(w) herte tot mi waert draghet	(*tot mi waert*, zoals in huis*waarts*)
ick ben van formen schoon!	
Mijn moeder is reyn maget,	C: *Mijn moeder is een reyn maget*
ick ben eens conincks soon.	
Dan moechdi eewelijck leven	A en C: *Dan moechdy*
al in dijns bruydegoms rijck.	A onjuist: *als* A en B *uwes* i.p.v. *dijns*
Met Gode sijn verheven,	
den schonen engelen gelijck.	

6.

Wildi der werelt volgen	C: *Wildy* (= Wilt ge)
en soecken aertsch solaes,	C en D: *ende*. B en C *jolijs* D *jolijt* (= vreug-
so maect ghi mi verbolghen	A. *maecty B maecti* de; *solaes* = troost)
en verliest dat schone paradys.	C en D: *ende* C: *schoon*
Die wech is seer enghe	B, C en D: *Den wech* (*die*) *is*
die tot den leven leyt.	C en D: *die totten* B onjuist: *levene*
Strijdt in duechden strenghe,	A: *Strijdet*
die crone is u bereyt.	

7.

Door u, mijn uitverkoorne,	A, B en C: *o mijn (uut)vercoerne*
heb ick scherpe wegen gegaen.	A: *hebbe ick* D: *mijn uutvercoren*
Door distelen en door doornen	A, C en D: *ende*
moet ghi mi volghen nae.	B, C en D: *aen* i.p.v. nae
En wilt ghi niet vermeyden	A en B: zonder *En* D: *Wilt ghi u niet ver-*
wellust in deser tijt,	A: *wallust* C: *waellust* *meyden*
so siet uws brugoms lijden,	A, C: *uw(e)s brudegoms* D *des bruyde-*
oft ghi hem gelijke zijt.	D: *ghelijck* *goms*

8.

Om u ben ick ghedaelt	A, B en C: *Om di (dy) ben ick ghedalet*
uut mijnder moghenheyt	A: *uut mijnre mughenheit*
en heb u(w) schult betaelt	A, C en D: *ende* A, B en C: *betalet*
met groter bitterheyt.	
Sijt mi ghetrouwe alleyne	B: *getrou*
ende gaet uwer sonden uut.	B en D: *ende gaet di selven uut*
Ghi hebt mijn herte reyne	
gewont, mijn suster ende bruyt.	B: *mijn suster en bruyt*

9.	
Ick ben uut groter eeren	
ghecomen in schande groot.	
Om u(w) vruecht te vermeren,	(*vruecht* = vreugde)
gaf ick mijn leven ter doot.	
Ick was der coninghen coninck	
ende wert des menschen knecht.	B en D: *der menschen* (wert = werd)
Al duyster ick aent cruce hinck,	(*al duyster* = geheel donker)
al was ick des hemels licht.	
10.	
Ick ben pelgrim geworden,	
ghecomen uut mijn rijck.	
Si wouden mi vermoorden,	
o lief, seer minnelijck.	B en D: *ni(j)delijck* (= nijdig, boosaardig)
Hoe vele heb ick geleden,	D: *Hoeveel*
hoe bitter ooc, hoe swaer!	
Om u heb ick gestreden,	
o bruyt,drijendertich jaer.	
11.	
Ick was so seer onblijde,	
doe ick den strijt bestont,	B, C en D: *bestoet(?)*
dat ick te dien tijde	A: *to den tijden*
sweete water ende bloet.	
Oock was ik alleen die man,	
doe ick ten strijt waert ginc:	(*doe* = toen)
minne dede mi die wapen an,	
daer ick mede aent cruce hinc.	
12.	
O ziele, o seer geminde,	
mijn bruyt, mijn uutvercoren, -	
nu volcht mi tot int eynde,	
als ick u gae te voren.	
Ende en laet u niet beduncken	B, C en D: *duncken* (= meen niet)
dat ghi te weeckelick sijt.	
Mijn kelck, met minne gedronken,	C en D: *uut* i.p.v. *met*
en is so bitter niet.	
13.	
En staet na gheender rusten:	
ten is gheens rustens tijt!	
My mocht oock rustens lusten,	
doe(n) ick ghinck in den strijt	(*doe* of *doen* = toen)

om u(w) ellendicheden, -	A en B: *uwe*
daertoe was ick bereyt.	
Ick hebbe die perse ghetreden	D: *Die perse heb ik ghetreden*
met arbeyt swaer ende wreet.	
14.	
Uwen staf laet sijn mijn lijden,	
als ghi vermoeyet sijt.	D: *vermoeyt*
Merct doch tot allen tijden	
mijn pine, diep ende wijt.	B en D: *Mijn pijn*
Ick heb om dine minne	C: *om dijn minne*
so swaren cruce ontfaen.	
Als een lammeken, soet van sinne,	B en C: *als lammeken, soet van sinne*
ben ick ter doot gegaen.	
15.	
Om u ben ick gheclommen	
al op des crucen boem.	D: *al op den cruycen boom*
Waertoe ben ick ghecomen,	
o ziele, ghi suver bloem,	B en D: *o sueter bloem;* C: *du suyver bloem*
om u te gheven drincken	
ende engels spise daerbij?!	C en D: *engelsche spise* =(spijs)
Mijn passie wilt ghedencken, -	
set al uwen troost in mij.	A: *settet*
Die middelear secht	(B: *totter bruyt*)
16.	
O bruyt, wilt met hem trueren,	C: *treuren*
met hem te lijden kiest,	
als doet tot allen uren	(zoals steeds doet wie, enz.)
die sijn liefste lief verliest.	
Vliecht op dat cruce met sinne,	
daer hi leet grote noot.	(daar hij leed grote nood)
O bruyt, om uwe minne	
is nu u(w) brudegom doot.	

Die minnende ziele secht totten brudegom:

17.	
Ick wil met ganser herten	A: *gansen*
al metten armen mijn	
U, Jesu, brudegom fijn.	
omvangen met groter smerten	
Mijn hertken ick U gheve,	A en D: *herteken;* C: *herte*
o Jesu, liefste aenschijn!	B: *o liefste aenschijn;* D: *U liefste aenschijn*
Oft ick sterve oft leve,	
laet nemmermeer scheyden sijn!	A: *nummermeer* (= nimmermeer)

Die middelaer secht	(D: *totter sielen*):
18.	
Nu vliecht opt cruce ootmoedich,	
daer ic* aen starf den doot.	B, C en D: *sterf*
Daer bloeyen bloemkens bloedich,	
als vijf schone rosen root;	
en doet ghelijc die bijen fijn	C en D: *ende doet;* B: *en gaet*
die suyghen der bloemen saet,	B: *en suyghen;* A: *die suyken*
daeruut si treckende sijn	B: *daer si uut;* A: *daeruut dat si*
dat aldersoetste honichraet.	B: *d'aldersoeste* (sic)
19.	
Hi heeft u meer beminnet	
dan eenich moeder haer kint.	
Sijn bloet is uutgherinnet	(*uutgherinnet* = uitgevloeid)
daermet ghi u suyver vint.	(*daermet,* Duits: *damit* = opdat)
Al sijt ghi vol misdaden,	B en D: onjuist: *als ghi sijt*
hi en wil u niet versmaen.	(*versmaen* = versmaden)
Als ghi begheert ghenaeden,	
hi wil u gaerne ontfaen.	(*ontfaen* = ontvangen)
Die bruydegom secht:	
20.	
Ick ben van u vergheten,	
o lacen, al heel bina!	A: *o leider* (= helaas); D: *gheheel*
Voer uwes herten doer gheseten,	C en D: *dore* (deur)
daer ick dickwijl cloppe ende slae.	D: *cloppende slae*
En mi wort gheweygert dat,	C en D: *Ende*
o alreliefste ziele mijn,	B, C en D: *uwer*
te rusten in uwer herten stat,	
want dat al vroude sijn.	B, C en D: i.p.v. *vroude* (= vreugde): *weelde*
21.	
O ziele, hoort mijn kermen:	D: *O edel siele*
waerom so vliet ghi van mi?	
Laet u doch mijns ontfermen,	
want ick u(w) schepper si.	
Mijn armen zijn ontploken,	A: *ontloken* (*ontploken* = geopend)
mijn hooft gheneycht tot u,	
mijn leden om u ghebroken, -	D: *mijn leden zijn om u ghebroken*
comt, mijn bruyt, ende cust mi nu!	D: *comt hier, mijn bruyt,*

* Knuttel (*Het geestelijk lied in de Nederlanden voor de kerkhervorming,* blz. 387) leest hier: *daer* hi *aen sterfde doot.* Zie de verklaring na het gedicht.

In dit lange gedicht vinden we dus een dialoog of gesprek tussen deze drie personen:

1. de bruidegom van de ziel. Dat is niet de zuivere godheid, maar de Godmens Christus, zoals duidelijk blijkt uit de strofen, waar de bruidegom spreekt over zijn heilige Moeder (stroof 5) en over zijn heilig lijden (strofen 7-11).
2. de ziel, voorgesteld als de bruid van Christus;
3. en de middelaar, dus een persoon (of personifikatie) tussen Christus en de ziel. Alvorens deze middelaar nader te bepalen, wordt eerst de loop van de dialoog kort samengevat.

Eerst spreekt de bruidegom van de ziel als God, juister als de schepper van hemel en aarde (stroof 1 en 2). Vervolgens treedt de middelaar op, om de ziel te vermanen, acht te geven op hetgeen haar bruidegom van binnen zegt en niet te luisteren naar wat de wereld buiten haar aanprijst (stroof 3). Daarna volgen 12 strofen (4-15), waarin de bruidegom opsomt, wat hij als Godmens voor de ziel gedaan en doorstaan heeft. Dit kunnen we samenvatten in deze twee punten, zijn heilige menswording en zijn heilig lijden. Dan herneemt de middelaar het woord, om vooral het motief van het lijden van Christus te onderstrepen, nl. de liefde:

o bruid, om uwe minne
is nu uw bruidegom dood! (stroof 16)

Nu geeft de ziel zich gewonnen. Zij kiest Jezus, van wie zij nimmer scheiden wil (stroof 17). De middelaar benut de goede gezindheid van de ziel, om de praktische gevolgtrekking te maken en dus het kruis op haar te nemen (stroof 18-19). Volgt tenslotte een aansporing van de bruidegom die de ziel vroeger zo dikwijls heeft vergeten, om voortaan toch getrouwer te wezen en om haar uit te nodigen, hem te kussen: *Kom, bruid, kus mij nu!* (stroof 20-21). Naar aanleiding van dit lied wordt nogal gemakkelijk het woord *mystiek*[28] te berde gebracht. Daarom een enkel woord hierover. Het kan niet ontkend worden, dat de entourage mystiek aandoet, met name de terminologie van bruidegom en bruid, en het slot, waarin de bruidegom de bruid uitnodigt hem te kussen. Maar als men de lange toespraak van de bruigedom (12 strofen, meer dan de helft van het gedicht) objektief leest, zal men moeten erkennen dat het praktische (of ascetische) element overheerst. Daarom kan

men het lied beter kwalificeren als een praktisch of ascetisch liefdedicht, want er wordt nergens gesproken over hogere gebedstoestanden.

En nu die *middelaar:* wie (of wat) moeten we daaronder verstaan? Alberdingk Thijm meende dat het de Engelbewaarder is! Hij gaf het gedicht zelfs deze titel: *Beurtspraak van de ziele, den engelbewaarder, en den bruidegom.*[29]

Ofschoon pater Schmitz niet verwijst naar Thijm, is het toch zeer duidelijk dat hij diens mening overneemt, als hij het gedicht van Dirk Coelde noemt *„een prachtige beurtspraak tussen de ziel, de engel en de bruidegom".*[30]

Knuttel stelt een geheel nieuwe mening voor, zeggend: *„Eigenaardig is het optreden van een middelaar, dien we liefst maar niet onder een bepaalde gedaante moeten denken. Immers iets anders dan een priester kan kwalijk bedoeld zijn ..."*, - maar het is niet duidelijk wat Knuttel wil zeggen door de woorden die direkt volgen op het zoëven gegeven citaat, nl. *„... en het tusschentreden van een menschelijk wezen zou het in den ruimeren zin mystieke karakter van het lied geheel bederven".*[31] Bovendien neemt Knuttel de ontoelaatbare vrijheid om een woordje van veel belang (en dat in alle gemelde vier redakties voorkomt) te veranderen, nl. het woordje *ik* in stroof 18:

> Nu vliecht opt cruce ootmoedich,
> daer ick aen sterf [32] den doot.

Knuttel leest echter:

> Nu vliecht opt cruce ootmoedich,
> daer *hi* aen sterf de doot.[33]

Alberdingk Thijm leest wel *ick,* maar hij schrijft de betreffende stroof toe aan de bruidegom! [34]

Laten we eens proberen, de zaak op te lossen met behoud van de (waarschijnlijk) oorspronkelijke tekst, waarin de *middelaar* dus zegt: *daer ick aen sterf* (of *starf*) den doot. Dat kan de middelaar niet zeggen, indien hij de engelbewaarder is, nog afgezien van de kwestie, of Thijm de engelbewaarder niet te vroeg laat verschijnen in de Nederlandse literatuur.[35]

De engelbewaarder komt dus niet in aanmerking om in dit gedicht als middelaar op te treden. Knuttel schijnt hetzelfde te houden

van een *priester,* want hij veranderde *ik* in *hij* (= Christus). Kan een priester dan niet zeggen dat hij de dood ondergaat aan het kruis, althans in figuurlijke zin. Als de bisschop de priesterwijding verricht, zegt hij tot de kandidaten dat zij het geheim van 's Heren dood gaan vieren en daarom de ondeugden in zich zelf moeten versterven (mortificare). En toch geloof ik niet dat Dirk Coelde als middelaar een priester op het oog had, omdat het mij een kryptoanachronisme toeschijnt. Wat men tegenwoordig van de clerus kan zeggen, kan men zo maar niet overbrengen op de clerus van de middeleeuwen, speciaal op de clerus van het laatste kwart van de 15de eeuw. De onrust van die tijd weerspiegelde zich ook in het gedrag van de priesters. En dit maakt het onwaarschijnlijk dat Dirk Coelde de priesterstand in het algemeen de hogere leiding van de zielen zou toevertrouwd hebben.

Naar mijn inzicht wordt de hele kwestie opgelost door de middelaar te beschouwen als de personifikatie van het lichaam of van de lichamelijke *natuur.* In de middeleeuwen zag men, veel meer dan nu, het lichaam in tegenstelling tot de ziel [36] of als middel voor de ziel, zoals het adagium nog opgang doet dat alle kennis verworven wordt door middel van de zintuigen: *nihil in intellectu, nisi prius in sensu.* En nu treft het, dat er in de Nederlandse literatuur van de late middeleeuwen vrij veel dialogen gevonden worden tussen de ziel en de (lichamelijke) natuur.[37] Het lichaam kan ook in volle, maar figuurlijke zin zeggen dat het moet sterven aan het kruis, inzover haar slechte neigingen verstorven moeten worden; ja, zelfs in letterlijke zin, want als het lichaam sterft, begint de ziel pas haar eigenlijke leven.

Wellicht bevreemdt het dat het lichaam zo tam optreedt: het biedt geen tegenstand aan de ziel, het spoort de ziel zelfs aan naar het kruis te vliegen hoewel het zelf de dood daaraan zal vinden. Ditzelfde vindt men ongeveer in het 18de lied van de post-inkunabel *Dit is een suverlijc boecxken* (1508). Het is een dialoog tussen de ziel en het lichaam. In stroof 2 en 4 spoort het lichaam de ziel aan, moed te vatten, maar als de ziel moed gevat heeft, dan begint het lichaam te klagen (stroof 8 en 10), maar in de laatste stroof (n. 12) onderwerpen zich beide, de ziel en het lichaam, aan Gods wil. Het schijnt derhalve, dat de onderworpen en brave houding

van het lichaam tot de *bom ton* van het eind der 15de eeuw behoorde.
Ten slotte nog een kleine moeilijkheid. Na de algehele overgave van de ziel, uitgesproken in stroof 17, verrassen de twee slotstrofen, omdat de bruidegom daarin de ziel toespreekt als een weerspannige. Alberdingk Thijm lost deze moeilijkheid al heel radikaal op. Hij schrapt de twee slotstrofen eenvoudig en gooit de volgorde van de drie voorafgaande strofen om, zodat stroof 19 voorafgaat aan stroof 18 en stroof 17, waarin de ziel haar overgave zo prachtig uitdrukt, het slot van de het lied wordt. Bovendien zet hij stroof 18, met de befaamde regel: *daer ick aen sterf de doot,* op naam van de bruidegom. Eenvoudiger dunkt mij deze oplossing, dat men de twee slotstrofen (nn. 20 en 21) zó leest, dat de ziel *vroeger* dikwijls de bruidegom vergeten heeft en dat zij *voortaan* getrouwer moet zijn.

Hoe jammer dat de schrijver niet opgeroepen kan worden, om even de juiste zin van het een en het andere te verklaren. Misschien dat Dirk Coelde zou zeggen: „Ja, het klopt niet helemaal, maar zo vloeide het gedicht uit de pen, toen ik het schreef. Trouwens het is een gedicht, geen geestelijk traktaat!"
Zo is het. We mogen er niet in zoeken, wat het lied niet geven wil. Maar wanneer wij het gedicht naar zijn aesthetische waarde beoordelen, dan moeten wij erkennen, dat Dirk Coelde het prachtig gedaan heeft, zo mooi dat hij zijn lezers gedurende enkele eeuwen geboeid heeft!

BIJLAGE.

Hier vindt men de gedichten die voorkomen in de Kerstenspiegel, uitgegeven door Clemens Drees in zijn boek *Der Christenspiegel des Dietrich Kolde von Münster* in 1954. Zijn bewerking steunt vooral op de Kerstenspiegel, uitgegeven door Richard Paffroet te Deventer in c. 1499. Waar dit niet het geval is, zal dit aangegeven worden.
Hiermee wordt geenszins beweerd dat Dirk Coelde de oorspronkelijke dichter van de volgende gedichten is.

Volksrijm op de 10 geboden.

Dit gedicht was bedoeld als een ezelsbruggetje om de 10 geboden gemakkelijker te onthouden. Het bestond reeds rond 1300. Zie B. Spaapen SJ, Nieuwe stoffen voor de studie van het middelnederlandsch gebodenonderricht, in Ons geest. erf 14. 1940. 93. Spaapen drukt de tekst niet af.

Bovenal hebt lief eenen Got.
Ydelicken sweert niet noch in spot.
Viert die heilighen dage alle gader.
Eert (oec) moeder ende vader
Met willen of wercken slaet niemant doet
En steelt niet al syt ghi bloet (= arm)
Buiten echtschap doet gheene onkuyscheit
Noch en segt van niemant valscheit
Begheert niemants beddeghenoet
Noch onrechtlick niemants goet
Wie niet en holdet die tien gebode
Die en mach nimmer comen toe Gode (S. 77-79).

Passie-versje.

In de Kerstenspiegel, verschenen bij Christian Snellaert te Delft c. 1495, vindt men het volgende versje ter ere van het lijden van Christus, te bidden na de H. Kommunie:

O Heere, dijne passie ende bloedige wonden root,
dijn geesselen, dorencroen ende pine groot,
dijn cruce, naghelen ende bittere doot,
moeten mijn troeste sijn ter laetste noot. Amen. (S. 206)

Drie dinghen weet ic voorwaer.

Dit vers klinkt bekender. Wij geven hier de redaktie, die Hoffmann van Fallersleben (De liederen van Broeder Dirck van Munster, in De Dietsche

Warande 3. 1857. 262) overnam uit de Kerstenspiegel, gedrukt bij de Regulieren van Schoonhoven in 1498. Drees (Der Christenspiegel, S. 310 en 311) geeft een Duits en Nederlandse tekst. Er onder geven wij een ander vers uit de *Seven suverlike cranskens* (Antwerpen, Henric Eckert van Homberch, 1415, bl. 38b), dat o.i. treffend overeenkomt in de toon van het andere gedicht.

Drie dinghen weet ic voorwaer,
die dicke mijn herte maken swaer.
Dat eerste beswaert mi minen moet,
want ic immer sterven moet.
Dat andere beswaert mijn herte meer.
als dat ic niet en weet wanneer.
Dat derde beswaert mi bovenal,
ic en weet niet waer ic varen sal.

Leert verwaren dit verclaren:
dijn woerden sullen wesen goet,
dijn wercken noch beter die ghi doet.
Maer dijn begheerte alre best,
daer wort die duecht dan in ghevest.
Denct goet, doet goet, spreect goet,
so hebdi ten salighen leven spoet.
(*Seven suverlike cranskens*, bl. 38b).[38]

Een puntdicht.

Got wylle bruder Dederick geven
vur diese lere dat ewige leven. Amen.
(S. 318)

Lyden is dat alrebeste goit.

Dit mooie gedicht nam Drees (Der Christenspiegel, S. 331) over uit de Kerstenspiegel, in 1489 gedrukt bij Johan Koelhoff te Keulen. Het is dan ook meer Duits dan Nederlands. Het slot kan heel goed een apart vers zijn, hoewel het de konklusie schijnt van het voorgaande.

Lyden is dat alrebeste goit.
dat Got synen vrunden doet.
Lyden is der rechte wech zo (= *zu:* tot) dem rijch uns heren:
selich synt sy dye ydt (= *het*) wail hantieren.
Lyden macht uns Cristo gelich,
der vur *(ons?)* geleden hait willenclich.
Lyden vereynget uns mit Gode,

der alzijt by uns is in noeden.
Lyden is van Gode mi intfain (?)
dan groisse wercke in doijchden gedain.
Lyden leirt uns ursachen vleyn (= *vlieden*),
da sunden vys moichten gescheyn (= *geschieden*).
Lyden reynget der selen wonden,
lyden geneist dat hertze van sunden,
lyden is eyn goide medicine
umb zo (= *zu:* te) verdrijven die helsche pijne.
Lyden is van den vianden sere intseyn (?)
dye allzijt van dem cruce vleyn (= *vlieden*).
Lyden is der seelen troist,
want sy mit lyden is verloist.
Lyden wederhoilt verloren zijt (= *Zeit:* tijd):
syt vro as yr in lyden syt
und denckt umb des lyden crone,
dye allzijt van dem cruce vleyn (= *vlieden*).
dat der cronen neyman en is wert
dan de vss (?) mynnen dat lyden begert.

Leirt verdragen
sonder clagen
wer yr sijt.
Wan yr verdrait (= *verdraagt?*)
als men ych iait (*jaagt?*)
yr wint den strijt.
Wer in lyden
kan verblyden,
der is blyde
zo (*zu:* te) allen zijden (*Zeiten:* tijden).
Kunnen wyr des niet gekeren,
so laist uns ummers verdragen leren.

1 Hoffmann van Fallersleben, De liederen van broeder Dirck van Munster, in De Dietsche Warande, 3, 1857, 252-261.
2 Nijhoff-Kronenberg, Nederlandsche bibliografie, I, 1923, n. 1366. (Dit werk wordt geciteerd als NK).
3 *Dit is een suverlijc boecxken*, enz., ingeleid en toegelicht door J. J. Mak. Amsterdam/Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1957. XX, 119, (II) blz. 200 mm, prijs 7,90. - In dit artikel aangehaald als *Mak*.
4 In de laatste tijd vooral verspreid door Eliseus Bruning OFM in zijn meermalen herdrukte zangbundel: Zingt allen mee, 7e druk, 1948, blz. 456.
5 Mak, blz. XVI - XVII. Het gegeven citaat werd genomen uit de inleiding die reeds eerder verschenen was in Huldeboek, pater Dr Bonaventura Kruitwagen OFM, 1949, blz. 276-287. Het citaat is daar te vinden op blz. 285-286.
6 Gerard Knuvelder, Dr. J. J. Mak op het oorlogspad, in De Tijd van 20 juli 1957.
7 Voor deze gedichten zie de Bijlage bij dit artikel.

8 De *Seven suverlike cranskens* van 1508 beschreven in NK 2, n. 2726, en de uitgave van 1515 in NK 1, n. 642.

9 *Den wijngaert van Sinte Franciscus.* Antwerpen, Henric Eckert van Homberch, 1518 (NK 1, n. 2208). Zie ook over de Antwerpse compilator: Bonaventura Kruitwagen OFM, Den wijngaert van Sinte Franciscus, in Neerlandia Franciscana 1. 1914. 135-143.

10 Jerôme Goyens O.F.M. (*Un héros du Vieux-Bruxelles, le bienheureux Thiérri Coelde* († 1515). 1929, p. 44, n. 8) noemt als definitoren, gekozen in het kapittel te Gouda in 1507: Ludolphus Groeningen, gardiaan van Mechelen, Abraham Leyden, gardiaan van Haarlem, Baldewinus Tolins, gardiaan van Bergen en Theodoricus de Monasterio (= Dirk Coelde), gardiaan van Boetendaal. Als de vindplaats geeft pater Goyens aan: Archiv. O.F.M. Bruxell.: Registr. Boetendaal. 243-249.

11 Over Dirk Coelde schreven in de laatste eeuw, behalve pater Goyens(zie de vorige voetnoot), Albert Groeteken (Dietrich Kolde von Münster, 1935), Karl Zuhorn (Neue Beiträge zur Lebensgeschite Dietrich Koldes, in Franzisk. Studien, 28. 1941. 107-118, 163-194), Clemens Drees (Der Christenspiegel des Dietrich Kolde von Münster, 1954, S. 1-14*) en anderen. Pater Willibrord Lampen O.F.M. gaf in deze jaargang van de Bijdragen (blz. 127-136) een kritische bespreking op het werkje van Jacobus Polius OFM. *Chronotaxis vitae R.P. Theodorici a Monasterio*, (1654).

12 De titel verschilt nogal in de verschillende uitgaven. Nu eens leest men *Der kerstenen spiegel oft hantboecxken*, dan weer *Hier beghint een schoon spieghel der goeden kerstenen menschen*, of nog andere varianten.

13 De *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (6. Band, 1934; geciteerd als *GW*) noemt alleen voor de 15de eeuw 9 Nederlandse en 6 Duitse uitgaven (GW nn. 7135-7149). Clemens Drees vermeldt in zijn *Der Christenspiegel des Dietrich Kolde von Münster*, 1954. S. 16*-39*) voor de 15de en 16de eeuw 34 uitgaven. - Zie ook Campbell, *Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle* (= CA), nn. 595-601, en M. E. Kronenberg, *Campbell's Annales de la typographie néerlandaise au XVe siècle. Contributions to a new edition*, 1956 (= CA/Kr), p. 25, n. 601a en 601b; p. 78, nn. 595, 598, 600 en p. 127.

14 GW dateert de 1ste druk van de Kerstenspiegel op c. 1480. Clemens Drees (Der Christenspiegel, usw., S. 16*) meent reeds in 1470, steunend op een tekst van Arnold Raisse, die echter 1½ eeuw na Dirk Coelde leefde.

15 *Corte oefeninge van der passien ons heren Ihesu Christi.* Tantwerpen, Adriaen van Liesveldt, c. 1499. Zie GW, n. 7152 en CA n. 594. - Pater Goyens publiceerde één gebed daaruit, zoals het gevonden wordt in een hs van c. 1560 (Un héros du Vieux-Bruxelles, etc., p. 150-151.

16 *Boecxken van der minnen Ihesu ende Marien.* T'antwerpen, Adriaen van Liesveldt, 1499. Zie GW n. 7151; CA n. 303 en CA Suppl. II, n. 549a (= 594a); en CA/Kr p. 69, n. 303 en p. 78, n. 594a.

17 *Die corte doernencrone.* Ter Gouda. Collatiebroeders, c. 1496. Zie GW n. 7150; CA n. 504 en NK 1, n. 731 - Mej. Kronenberg (CA/Kr. p. 75, n. 504) zegt over dit werk: According to GW. 7150 the work ought to be placed i.v. Dirk van Munster (Coelde), as part of his Kerstenspiegel. Maar Dirk Coelde is niet de oorspronkelijke schrijver van dit werkje, doch hoogstens de bewerker.

18 Zie D. A. Stracke SJ, De Doornen Kroon van onzen Heer. (Bloemen van *Ons geest. erf* n. IV), 1929, 53 blz. De redaktie die Stracke daar geeft van de korte doornenkroon (blz. 30-53) verschilt slechts weinig van de redaktie die Cl. Drees geeft in zijn *Der Christenspiegel*, S. 337-345.

19 Cl. Drees neemt de korte doornenkroon over uit de Kerstenspiegel, gedrukt door Richard Paffroet te Deventer van c. 1499. Zie zijn Der Christenspiegel, S. 49*.

20 M. G. Des Marez, in Revue des bibliothèques et archives 5. 1907. 442-443, volgens de opgave van Goyens, Un heros, etc., p. 54, n. 2.

21 J. Goyens O.F.M., Un héros du Vieux-Bruxelles, etc. p. 55-91.

22 J. Goyens O.F.M., Un héros, etc., p. 151-152 - Zie boven in n. 15.

23 Clemens Drees in zijn Der Christenspiegel, S. 30* en 332.

24 Te vinden in Der Christenspiegel des Dietrich Kolde von Münster, uitgegeven door Clemens Drees in 1954, zie S. 332-337.

25 Zoals dit werkje werd uitgegeven door J. J. Mak, blz. 51-59.

26 De 3de lezing vindt men bij J. A. N. Knuttel, Het geestelijk lied in de Nederlanden vóór de kerkhervorming, 1906. 385-387, of bij Stephanus Axters, Mystiek

brevier III, 1946, 43-48. De redaktie van *Een devoot ende profitelyck boecxken* (1539), mist echter de 13de stroof, doch Knuttel heeft die aangevuld uit de andere redakties.

27 Te vinden bij J. F. Willems in het *Belgisch Museum* 5, 1841, blz. (443-448). Op blz. (449) zegt Willems dat *het* te vinden is bij P(ater) J. de Boeck O.F.M. in diens *Heylig leven ... van Josephus van Cupertino ... en van Theodoricus van Munster*, verschenen in 1768. Dat *het* slaat op *het leven* van Theodoricus (= Dirk Coelde) van Munster, want het gedicht wordt daar niet eens genoemd.

28 Knuttel. (Het geestelijk lied, enz., blz. 385) spreekt van *het in ruimeren zin mystieke karakter van het lied:* Mak (blz. XVI) haalt met instemming Wolfgang Schmitz O.F.M. aan, waar deze auteur in zijn *Het aandeel der minderbroeders in onze middeleeuwse literatuur* (blz. 69) zegt: „Ja, een model van een mystiek liefdes-lied."

29 J. A. Alberdingk Thijm, Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche literatuur, enz., 1850, blz. 185.

30 Wolfgang Schmitz O.F.M., Het aandeel der minderbroeders, enz., blz. 69.

31 Knuttel, Het geestelijk lied in de Nederlanden vóór de kerkhervorming, 1906, blz. 385.

32 De 1ste redaktie (Drees, Der Christenspiegel, S. 336) zegt hier: *... daer ick aen* starf *den doot ...* Mak (blz. 111, 4de regel van boven) verstaat *sterf* als *stierf*. Hoewel wij de lezing *sterf* (tegenwoordige tijd met de betekenis van de toekomstige tijd) prefereren boven *starf of stierf*, menen wij dat het een variant is van weinig betekenis.

33 Knuttel, Het geestelijk lied, enz., blz. 387, n. 1.

34 Alberdingk Thijm, Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlansche literatuur, enz., 1850, blz. 188.

35 M.i. is het wel vroeg, maar niet te vroeg. In de middeleeuwse devote literatuur van de 15de eeuw vindt men slechts weinig gebeden tot de Engelbewaarder en meer tot Michaël, Rafaël en Gabriël. Het bloeitijdperk van de devotie tot de Engelbewaarder valt voor de Nederlanden pas in de 17de eeuw.

36 Men spreekt zelfs van een *dualisme*. Zie J. Huizinga, Herfstij der middeleeuwen.

37 St. Axters O.P., Mystiek brevier III, n. 11 (blz. 22-23), n. 18 (blz. 35-37) en n. 27 (blz. 54-56). Knuttel, Het geestelijk lied, enz., blz. 307, 356, 377-378, 379, 399, 403-404 enz.

38 Het vers *Leert verwaren dit verclaren* werd reeds overgenomen bij B. de Boer O.F.M., De postincunabel *Seven suverlike cransken*, in Bijdragen voor de geschiedenis van de provincie der minderbroeders in de Nederlanden 8, 1956, 98-99.

ONZE LIEVE VROUW VAN OMMEL
EN
HET KLOOSTER MARIASCHOOT

BRONNENPUBLICATIE
DOOR P. DOM. DE JONG O.C.R.

III

MEMORIEBOEK

[VERANTWOORDING]

/*Pag.* 1 / Desen register ofte memorie is getrocken vijt den auden ende nieuwen registers:
Van de levende van het beginsel van het convent van Omel in Mariaenscoot.
Van het incomen van de eerw. paters ende bichtvaders.
Van het kiesen van de eerw. moeders.
Van het kiesen der ondermoeders.
Van de overleden susters van het jaer 1626 tot het jaer 1710.

[INHOUD]

/ *Pag.* 3 / Dese naervolgende sijn het beginsel van den convente tot Omell genoempt

Marienschoot.

In den jaer Ons Heeren vijftienhondert en neghenendertigh den derden dagh der maent Junij heeft Suster Mariken Joesten van den Goer, een seer godtvrugtighe maghet, met oock bijhuelp van Jutken Joesten, haer natuerlijcke suster, door goet vermanen en salige inspiratie, met hun erfgoederen die seer celijn waeren, begonnen met Godt sonderlingen bijstant het Cloosterken der susteren religieusen genoempt Marienschoot, gelegen ter plaetse tot Omel beneven Onser Liever Vrouwe Capelle in die Heerlijckheijt van Asten,[1] ende dat met autorisatie van den edelen en welgeboren heere Heer Wolfart Brederodt, heer tot Asten; item van den eerweirdigen heere Cornelius a Bergis, bischop van Luijck, ende van (sijne) keijserlijcke majesteijt Carolus den Vijfden van dien name, hertoch van Brabant; alles blijckende bij autentijcke instrumenten ende schriften daer van sijnde.[2]

Waer van sijn geweest ende nu noch sijn deze naervolgende met namen geprofesside Susteren:

1 Suster Mariken Joesten, die eerste; dese is geweest die eerste materse ende heeft een tijt van (20) jaeren seer stichtelijck gere(ge)ert.[3]
2 Suster Jutken Joesten, der maters suster.[4]
3 Suster Lijsken Dierckx.
4 Suster Metgens Dierckx.
5 Suster Lintgen van den Goer.
6 Suster Jenneken van Doers.[5]
7 Suster Griet van Colbraken.
8 Suster Anneken van de Goer.
/ *Pag.* 4 / 9 Suster Mariken Dierckx.
10 Suster Elsken van de Goer.
11 Suster Metken van Weert.
12 Suster Maeriken van de Goer.

13 Suster Dorothea van Os.
14 Suster Mariken van Weert.
15 Suster Peerken Aerts van Someren.
16 Suster Anneken Jans van Riet.
17 Suster Anneken van Beeschot.
18 Suster Mariken Jansen; dese is die tweede materse des cloosterkens voorschreven ende heeft lange jaeren wijselijck geregeert als noch dese jaer 1606, alsoo dat die susteren daerdoor seer vermenichvuldight sijn.[6]
19 Suster Aelken van Overweert.[7]
20 Suster Jenneken Lucas van Lierop.[8]
21 Suster Anneken Haese van Someren.
22 Suster Anneken Verhindert Asten.
23 Suster Lintgen van Helmont.
24 Suster Lintgen van Heese; dese is nu anno 1611 de derde mater.[9]
25 Suster Mariken Peeters van Asten.[10]
26 Suster Jenneken Otten van Hilverenbeec.
27 Suster Jen Thomas van Someren.[11]
28 Suster Lijsken Jan Vrins Asten.[12]
29 Suster Heester Peeters van Hilverenbeec.[13]
30 Suster Mariken van Roij Helmont.
31 Suster Mariken Fransen van Asten.[14]
32 Suster Jenneken Ariens van Heese.[15]
33 Suster Anneken Henderickx de Someren.[16]
34 Suster Lintgen Jansen Vlierden.[17]
35 Suster Mariken Willems Baekel.
36 Suster Lintgen Dierckx Asten.[18]
37 Suster Lintgen Jan Rick Dierckxdochter van Mierlo.
38 Suster Jenneken Jans van Asten.[19]
39 Suster Lintgen Leenen van Someren; int habijt gecleet maar niet geprofesseit, maer voor den tijt int habijt gestorven.
40 Suster Lintgen Jacops Vlierden.[20]
/ *Pag.* 5 / 41 Suster Mariken Dries Asten.[21]
42 Suster Elsken van den Seijlberch Soemeren.[22]
43 Suster Hendericxken Meus Someren.
44 Suster Hendericxken Wouters Stercksel.[23]

45 Suster Mariken Jansen van Sepsel.[24]
46 Suster Mariken Fransen van Someren.[25]
47 Suster Lijsken Brustens Soemeren, anno 1605 den 22 Maij.[26]
48 Suster Willemken Martens Someren, anno 1605 den 22 Maij.[27]
49 Suster Lintgen van Aelst Lierop, geprofesseijt op St Catharinendagh anno 1609.[28]
50 Suster Dorothea van Antwerpen, geprofesseijt op St Achatadagh 1608.[29]

Suster Mariken Jansen materse boven voorschreven; 52 jaeren materse geweest ende vol van jaeren ende deughden starft int jaer Ons Heer 1611 der maent Meert op Sinte Gregorius Paus avant.[30]

51 Suster Jenneken Tuenis, geprofesseijt 1609 op St Micgielsdagh.[31]
52 Suster Jenneken Aert Peeters, geprofesseijt den 16 October anno 1611.[32]
53 Suster Jenneken Seelen Frans Dries Asten, geprofesesijt 23 October 1611.[33]
54 Suster Anneken Sieven van den Dijck, den 23 October 1611 geprofesseijt.[34]
55 Suster Willemken Jans, den 13 October anno 1613.[35]
56 Suster Lijsken Goerts, geprofesseijt den 15 Junij anno 1614.[36]
57 Suster Jenneken Peeters, geprofesseijt 1614 den 23 van Maij.[37]
58 Suster Lintgen Peeters, anno 1614 den 5 October.
59 Suster Mariken Thomas, eodem anno den 12 October.
60 Suster Lijsken van Utrecht, geprofesseijt anno 1615 den 12 Julij.[38]
(62) Op den selfsten dagh als vooren is ghecleet Suster Jenneken Wijnans Bosch.[39]
61 Suster Mariken Vrinsen Peeters, geprofesseijt eodem (anno) den 25 Julij 1615.[40]
62 Suster Jenneken Merten Wijnans, geprofesseijt anno 1616 den 10 Septembris.[39]

63 Suster Anneken Seelen Helmont, geprofesseijt 1617 den 20 September.[41]

64 Suster Mariken Geraerts Bosch, eodem anno den 1 October 1617.[42]

/ *Pag.* 6 / 65 Suster Catharina Fransen Asten, eodem anno den 15 October.[43]

66 Suster Mariken Hanriex Utrecht, int jaer van (16)18.[44]

67 Suster Mariken Goerts de Bruijn Someren, geprofesseijt anno (16)19.[45]

68 Eodem (anno) Suster Lintgen Jans.[46]

69 Suster Hanrisken van den Bosch, feste Bonaventuere anno (16)20.[47]

70 Suster Willemke Handricx Doernen, anno (16)20 den 17 September.[48]

71 Suster Elsken Wouters Someren, den elfsten October anno (16)20.[49]

72 Suster Susanna Jans van Brussel, geprofesseijt anno (16)20 den 18 Julij.[50]

Int jaer Ons Heeren 1624 den 24 Februarij soo is ooverleden ende gestorven in Christo Heer ende Magister Dierck van de Seijlberch, pater jubilarius deses convents Onse Lieven Vrouwen genaempt Marienschoot, dewelck als hij lange jaeren wel godtvruchtelijck ende loffelijck geregeert hadden, heeft sijnen loon ontfangen op sijnen sterfdagh, wesende alt van dagen ende vol van duechden, waerom sijn siele ruste in der ewijcheijt met alle geloovigen. Amen.[51]
Anno 1623. Int jaer Ons Heeren een duijsent ses hondert drieentwintich St Jan Baptisten gebortendagh hebbe ick Jacobus van den Boomen voorschreven genomen mijn residentie alhier.[52]

73 Suster Christina van Dijck van Lierop, geprofesseijt den 5 October 1614.[53]

74 Suster Annen Dierckx van Heese heeft haar professie gedaen int (jaer) 1624 den 21 Julij.[54]

75 Suster Margrita Dierckx van Someren, anno 1624 den 21 Julij.[55]

/ *Pag.* 7 / 76 Suster Catharina Bouwens van Mehgelen, geprofesseijt den 24 Junij 1625.[56]

77 Suster Joanna Ambrosij van Lierop, geprofesseijt 1627 den 25 Junij.[57]

78 Suster Lucia Gorts de Bruijn van Someren, geprofesseijt den 25 Junij 1628.[58]

Den 16 Septembris 1627 naer de afflijvicheijt (van) Suster Catharina Lavurensen van Hees[59] is gedeputeert als commissaris van sijn hoochwerde Michael Ophovius, bisschop van sHertogenbossche,[60] mijnheer den licentiaat Hendricus Leemputte[61] ende gehoort hebbende die gemeijn stemmen heeft Suster Catharina van Aelst, gebooren in Lierop, gestelt door die eendrachticheijt der stemmen in het office van de materse ende in actuele ende vaste possessie;[62] op den selfsten dach is door die gemeij(ne) vosen ende stemmen gestelt ende geordineert om ondermoeder te weesen Suster Maria Geerardts van sHertogenbossche[63] ende tot custersse Suster Christina Peeters van Dijck van Lierop.[64] *Onderstont* Ita testor Jacobus van den Boomen, pater confessarius in Omel.[65]

79 Suster Margareta Peeters Lambrechts van Vlierden, geprofesseijt den 24 November 1630.[66]

80 Den 29 Decembris 1630 is geprofesseijt Suster Maria Anthonis Verhijndert van Asten.[67]

81 Suster Catharina Marceelis Jacobs dochter van Asten, geprofesseijt den 12 September anno 1632.[68]

82 Suster Maria Aerdt Porters van Helmont, geprofesseijt Sondaegs naer Onse Lieve Vrouwe Geboorten 1633.[69]

83 Suster Michtildus Michiel van Mervoordtdochter, gebooren Helmont, geprofesseijt 10 Meij anno 1635.[70]

/ *Pag.* 8 / 84 Suster Joanna Peeters van Houtart, van Eijndoven gebooren, geprofesseijt den derden Sondagh Octobris 1635.[71]

85 Suster Catharina Marceelis van Helmont, geprofesseijt op St. Martinusdagh 1635.[72]

86 Suster Heijlken Frans Colendochter van Someren, geprofesseijt den 15 Aprilis 1636.[73]

87 Suster Jenneken Jans van Dorne, geprofesseijt den 15 April 1636.[74]

88 Suster Annen Willem Deenen van Someren is geprofesseijt den 13 Februarij 1639.[75]

89 Suster Maria Andries van Liessel, geprofesseijt naer Paesschen des jaers 1640.[76]

90 Suster Jenneken Peeters van Helmont, geprofesseijt den 27 Januarij 1641.[77]

91 Suster Maria Bastiaens Deckers van Eijndoven, geprofesseijt den 27 Januari 1641.[78]

92 Suster Maria Antonis Wijnen, geboren binnen Vechgelen, geprofesseijt den 16 Junij 1641.[79]

93 Suster Susanna van Uffelen van Antwerpen.[80]

94 Suster Anthonisken Jans van Vechgelen.[81]

95 Suster Maria Henderckx van Varfsel van Someren;[82] allen drij voorschreven susteren sijn geprofesseijt den 27 April 1642.

96 Suster Maria Willems, gebortich van Hese, is geprofesseijt den 2 September 1642.[83]

97 Suster Maria Jans Snoeijen, gebortich van Hese, geprofesseijt den 28 October 1642.[84]

98 Suster Perijn Dierckx van Duerren, geprofesseijt den 8 Februarij 1643.[85]

99 Suster Aeltien Laures van Amsterdam[86] ende

100 Suster Margarta Dierckx van Eij(n)doven,[87] geprofesseijt samen den 27 Septembris 1643.

/ *Pag.* 9 / 101 Suster Helwigis Arnoldi Donckers[88] en

102 Suster Margareta Peteri Vrienten Helmondana, geprofesseijt samen den 12 Junij 1644.[89]

103 Suster Jenneken Anthonissen van Vechegelen, geprofesseijt den 18 Junij 1645.[90]

104 Suster Jenneken Aerts van St. Oijenrode, geprofesseijt den 18 Junij 1645.[91]

105 Suster Maria Henderickx van Someren, geprofesseijt den sesten Novembris 1644.[92]

106 Suster Willemken Ansems van Gemert, geprofesseijt 27 Novembris anno 1645.[93]

107 Suster Margareta Tijmmermans van Esch[94] ende

108 Suster Jenneken Nieclaessen van St.Michiels Gestel;[95] den 10 Junij 1646 sijn die voorschreven Susteren geprofesseijt.

109 Suster Catharina Maurus (van) Boxtel is geprofesseijt den 14 October 1646.[96]

110 Suster Geertruij Ludovici van Beveren-Antwerpen geboortich [97] ende

111 Suster Elisabeth Jans van Erp [98] hebben haer professie gedaen den 21 Octobris 1646 op St.Ursuldagh.

112 Suster Gertruij Wijlans Mathijssen Vogels van Tongeren is geprofesseijt den 20 October 1648.[99]

113 Suster Heijlken Jansen van Bussel te Asten, geprofesseijt den 25 October anno 1648.[100]

114 Suster Jenneken van Uffelen van Antwerpen, geprofesseijt den 13 Junij 1649.[101]

115 Suster Adriana Peeters van Dorne,[102]

116 Suster Geertruij Henderickx Verbassert,[103]

117 Suster Maria Jans Gerardts van Gemert [104] sijn geprofesseijt den 20 Junij anno 1651.

118 Suster Mari Henderickx van Bakel is den 10 Julij geprofesseijt anno 1653.[105]

119 Suster Jenneken Wilms van Asten, geprofesseijt (anno 1654).[106]

120 Suster Maria van den Brant is geprofesseijt dan 24 November anno 1654.[107]

/ *Pag.* 10 / 121 Suster Willemken Martens Vermuelen, geprofesseijt den 30 April 1657.[108]

122 Suster Catharina Petri van Gogh van Lierop, geprofesseijt den 9 Junij 1658.[109]

123 Suster Maria Martens Vermuelen Omel, den 22 Junij 1659.[110]

124 Suster Maria Abrahams van Hese, den 18 October anno 1661 geprofess.[111]

125 Suster Anna Jans van Aelst, op den 6 Novembris 1662 geprofesseijt.[112]

126 Suster Elsken Gielen Jacobs, geboren tot Omel, op den 9 Meij geprofesseijt anno 1662.[113]

127 Suster Jenneken Daniel Cuijpers van Eijndoven, geprofesseijt op den 24 Junij 1663.[114]
128 Suster Wendelken Aert Simons van Helden, op den 10 April 1663.[115]
129 Suster Jenneken Dierckx van Moorsel van Lierop, geprofesseijt op den 22 April 1664.[116]
130 Suster Clara Frans Martens van Omel, geprofesseijt den 29 Junij 1664.[117]
131 Suster Cornelia Wilm Slegers van Boxtel, geprofesseijt den 2 September 1664.[118]
132 Suster Henderickxken Micgiels van Esch, geprofesseijt op den 23 September anno 1664.[119]
133 Suster Elsken Antoni Canters van Omel, op den 25 November 1664 gheprofesseijt.[120]
134 Suster Luijtgaerdis van den Kerckhof van Duersen, geprofesseijt 30 November 1664.[121]
135 Suster Aleijdis Jan Thijsen van Vlierden, geprofesseijt den 17 Augusti anno 1666.[122]
136 Suster Anthonia van Gerwen, op den 31 Augusti anno 1666 geprofesseijt.[123]
137 Suster Josijn Jans van der Asdonck van St.Odaroeij, op den 19 April anno 1667 geprofesseijt.[124]
138 Suster Anna Jan Bakermans van de Boomen Lierop, op den 21 October geprofesseijt 1667.[125]
/ *Pag.* 11 / 139 Suster Maria Henderickx van Hoochten alias van Vlierden, op den 18 October geprofesseijt 1667.[126]
140 Suster Anneken Cornelis van Boxtel, geprofesseijt den 4 September anno 1668.[127]
141 Suster Agnes van Gelderop van Schijndel, geprofesseijt den 4 September anno 1668.[128]
142 Suster Elisabeth Jansen van Lierop, geprofesseijt op den 30 April anno 1669.[129]
143 Suster Maria Wilm Slegers van Boxtel, geprofesseijt op den 15 April 1670.[130]
144 Suster Christina Jans van Mierlo, geprofesseijt op den 22 April anno 1670.[131]
145 Suster Anneken Jacobs van Hese [132] ende

146 Suster Henrica Wouters van Helmond,[133] tsamen geprofesseijt op den 23 September anno 1670.
147 Suster Maria Anthonij Canters van Omel[134] en
148 Suster Maria Arnoldi Fransen van Omel,[135] tsamen geprofesseijt op den 22 October 1671.
149 Suster Maria Gerwen van Hese[136] ende
150 Suster Jenneken Adriaens van Mierlo[137] sijn geprofesseijt den eersten Junij 1676.
151 Suster Chatalijn Roefs van Asten is geprofesseijt op den 19 September anno 1678.[138]
152 Suster Maria Sluers van St.Odenroeij, geprofesseijt op den 16 Junij anno 1682.[139]
153 Suster Maria Joosten van Leenderstriep is geprofesseijt op den 8 Februarij anno 1683.[140]
154 Suster Anna Cronenbuerch van Beest is geprofesseijt op den 29 Meij anno 1684.[141]
155 Suster Antonia Marselis van Lijssel is geprofesseijt op den 5 October anno 1683.[142]
156 Suster Maria Crols van Antwerpen is geprofesseijt op den 27 Meij 1686.[143]
157 Suster Anna Cornelissen van den Marselaer Orschoot, op den 20 October anno 1687.[144]
/ *Pag.* 12 / 158 Suster Lucia Jacops van Asten, geprofesseijt den 14 April 1693.[145]
159 Suster Tresia Bakermans van den Boomen Lierop, geprofesseijt den 18 Januarij 1695.[146]
160 Suster Cecilia Henssens van Dorne, geprofesseijt den 18 Januarij anno 1695.[147]
161 Suster Elisabeth Peeters van Asten, geprofesseijt den 4 Meij anno 1695.[148]
162 Suster Agnes Jansen van Blartum, geprofesseijt den 4 Meij anno 1695.[149]
163 Suster Mari Coppens van de Coeveringen, geprofesseijt den 4 Mei anno 1695.[150]
164 Suster Maria Gabriel Dupuij is geprofesseijt den 26 Junij anno 1697.[151]

165 Suster Maria Kennis uijt Seelant van Middelburch is geprofesseijt 26 Junij 1697.[152]

166 Suster Dorothea Peeters van Meijel is geprofesseijt den 22 April 1698.[153]

167 Suster Catharina van Holt van Helden geboren, is geprofesseijt den 12 Meij anno 1699.[154]

168 Suster Anna Verdonck van Postel is geprofesseijt den 14 November anno 1702.[155]

169 Suster Apollonia Jan Fransen van Omel is geprofesseijt den 3 Junij 1704.[156]

170 Suster Oda Daniels van Son van Esch, geprofesseijt 3 Junij 1704.[157]

171 Suster Barbara Reijnders van Vlierden is geprofesseijt op den 3 Junij 1704.[158]

172 Suster Francisca Jacobs van den Cruijs van Omel is geprofesseijt op den 10 Junij 1709.[159]

173 Suster Clara Gordt Sijnen van Hese is geprofesseijt op den 10 Junij anno 1709.[160]

174 Suster Constantia Smolders van Helden is geprofesseijt op den 19 Augusti anno 1709.[161]

/ *Pag.* 13 / (174a) Den 29 Januarij 1714 is ingekleet Suster Maria Henderickx Vervordeldonck. Suster Maria Henderickx Vervoordeldonck is wederom uijtgesonden in haer proefjaer.

(175) Suster Anna Verhoeijsen van Someren is gekleet den 26 Febriari an(no) 1715.[162]

(176) Suster Antonet Scheij van Middelroeij is gekleet den 26 Febriari 1715.[163]

175 Suster Anna Verhoeijsen is geprofesseijt den 23 Meert anno 1716.[162]

176 Suster Antonet Scheij van Middelroeij is geprofesseijt den 23 Meert anno 1716.[163]

(177) Suster Elisabeth van Bussel, tot Asten gebooren, is gekleet den 5 Augusti 1716.

177 Suster Elisabeth van Bussel, tot Asten geboren, is geprofesseijt op den 8 Augusti 1717.[164]

Den 9 Junius 1721 sijn gekleet dese 2:

(178) Suster Ludwina Middelkoop en

(179) Suster Geertruij Fransen.
178 Den 11 Junius 1722 is geprofesseijt Suster Ludwina Middelcoop, geboren in Holland ontrent de stat Schoonhoven en Lardam in een dorp genamt Schoondergoet.[165]
179 Den 11 Junius 1722 is geprofesesijt Suster Gertrudis Franssens, geboren tot Lommel.[166]
(180) Den 12 April 1723 is gecleet Dimpna Goossen, geboren tot Lommel.
/ *Pag.* 14 / 180 Den 8 Meij 1724 is geprofesseijt Suster Digna Goosens, geboren tot Lommel.[167]
(181) Den 22 October 1724 is gecleet Suster Maria Verberne, geboren tot Asten.
181 Den 28 October 1725 is geprofesseijt Suster Maria Verberne, geboren tot Asten.[168]
(182) Den 20 Augusti 1726 is gecleet Suster Chatrina Elisabeth Borleth, geboren tot Lomel.
182 Suster Catarina Elisabeth Borleth is geprofesseijt den 26 Augusti 1727.[169]
(183) Den 8 Januarius 1727 is gekleet Suster Maria Driesmans, geboren tot Lomel.
183 Den 13 Januarius 1728 is geprofesseijt Suster Maria Driesmans, geboren tot Lomel.[170]
(184) Den 19 October 1728 is gekleet Suster Maria Sluers, geboren tot Pelt.
184 Den 19 October 1729 is geprofesseijt Suster Maria Sluers, geboren tot Pelt.[171]
Den 12 Augustus 1737 is gekleet
(185) Suster Dimpna Compaen en
(186) Suster Hendrien Jansen.
185 Den 26 Augustus 1738 is geprofessiet Suster Agnes Compaens, geboren tot Postel.[172]
186 Den 26 Augustus 1738 is geprofessiet Suster Beaetericx Jansen, geboren tot Roghel.[173]
(186a) Den 26 Augustus 1738 is gekleet Suster Fransijn Smidts, geboren tot Asten; Suster Francina Smidts is uit het closter gegaen omdat sij een swaer acsedent hadt aen haer keel in haer proefjaer.[174]
/ *Pag.* 15 / Den 10 November 1738 is gekleet

(187) Suster Mari Anna van de Weem en
(188) Suster Anna Gertruij Beemers, ende
(189) Suster Anna Maria Scheven, op eene dagh.

187 Den 17 November 1739 is geprofessit Suster Mari Elisabeth van de Weem, geboortich van Ophoven, oud 24 jaeren.[175]

188 Den 17 November 1739 is geprofessit Suster Maria Agatha Beeumers, out 21 jaren, gebortigh van Bierden.[176]

189 Den 17 November 1739 is geprofessiet Suster Anna Maria Scheven, gebortigh van Bierghden, out 22 jaeren.[177]

190 Den 17 November 1739 is ingekleet Suster Anna Chatharina van der Heijden, gebortigh tot Lierop, out 17 jaren.[178]

191 Den 19 November 1739 is ingekleet Suster Anna Chatharina Geenen, gebortigh tot Roggel, out 22 jaeren.[179]

192 Den 24 October 1740 is ingekleet Suster Agnes Reijnders, out 19 jaeren.[180]

(190) Den 21 November 1740 is geprofessiet Suster Dorothea van der Heijden.[178]

191 Den 21 November 1740 is geprofessiet Suster Alegonda Geenen.[179]

192 Den 30 October 1741 is geprofesit Suster Mari Rosa Reijnders, gebortigh van Ophoven.[180]

193 Den 7 April 1744 is ingekleet Suster Mari Catharina Peeters, out sijnde 25 jaeren, gebortigh van Bierden.[181]

194 Den 7 April 1744 is ingekleet Suster Anna Chatharina Linden, geboortigh van Onser Lieve Vrouwen Ophoven over de Maes, out 26 jaeren.[182]

193 Den 4 Meij 1745 is geprofessiet Suster Mari Catharina Peeters.[181]

194 Den 4 Meij 1745 is geprofessiet Suster Monica Linden.[182]

(195) Den 23 Meij 1746 is ingekleet Suster Maria Loumans, gebortigh van Broens Roeij, out 19 jaeren.[183]

(196) Den 23 Meij 1746 is ingekleet Suster Mari Geertruij Laurensi, gebortigh van Stavelo, out 17 jaeren.[184]

195 Den 5 Junius 1747 is geprofessiet Suster Maria Laumans.[183]

196 Den 5 Junius 1747 is geprofessiet Suster Mari Tresia Louwrensi.[184]

/ *Pag.* 16 / 197 Den 24 Mij 1751 is Suster Lusia Donckers van Vechgellen geprofessiet, aut ontrent 24 jaer.[185]

198 Den 18 Janwaris 1752 is Suster Magdalena Burghs geprofessiet, van Nederweert.[186]

199 Den 17 Julij 1753 is Suster Angelina Weelen, gebortigh van Weerdt, geprofessit, aut 22 jaeren.[187]

200 Den 6 Augustus 1757 is Suster Bar(b)era Brukers geprofsiet, van Swaerbroek.[188]

201 Den 6 Augustus in het jaer 1759 is gekleet Suster Elisabeth Bongars, geboren van Bredaee.

Den 19 Augustus 1760 is Suster Maria Joseph Bongaerst geprofsiet, geboren van Bredae, out 22 jaer.[189]

202 Op heden den 14 April 1760 is gekleet Suster Helena aen den Boom, gebortigh van Bugenum.

Op heden den 20 April 1761 is Suster Marie Isabella aen den Boom geproffessit, aut 20 jaeren.[190]

(203) Op heden den 26 October 1761 is gecleet Suster Elisabet Roosenboom, gebortigh van Auken, aut 25 jaeren.[191]

(204) Op heden den 26 October 1761 is Suster Johanna Chats gecleet, aut 24 jaeren, gebortigh van Wasenbergh.[192]

(203) Op heden den 15 November 1762 is Suster Maria Cecilia Roosenboom geprofessit, aut 26 jaeren.[191]

(204) Op heden den 15 November 1762 is Suster Maria Agatha Chadts geprofessit.[192]

/ *Pag.* 17 / (205) Op heden den 15 November 1762 is Sibilla Overs gecleet, aut ontren 18 jaeren, gebortigh van Munuc-gladbach.

Op heden den 21 November 1763 is Suster Maria Colastica Overs geprofessit.[193]

(206) Op heden 6 Juni 1763 is gecleet Suster Cecilia Bender, aut 23 jaeren, gebortigh van Gladbach.

Op heden den 6 Meij 1765 is Suster Maria Victoria Benden, out ontrent 26 jaeren, geprofesit.[194]

(207) Op heden den 11 Februarij 1765 is Anna Barbara Mulders gecleet, out 16 jaeren, gebortigh van Munucgladbach.

Op heden den 7 April 1766 is Suster Maria Loduvica Mulders, out 17 jaeren, geprofessit.[195]

(208) Op heden den 30 September 1765 is Suster Henderina Hanegrefs gecleet, out 25 jaeren, gebortigh van Leijsel.

Op heden den 6 October 1766 is Suster Maria Rosa Hanegrefs, out 26 jaeren, geprofessit.[196]

(209) Op heden den 8 Februarij 1768 is Suster Maria Verhoof gecleet, out 26 jaeren, gebortigh van Made.

/ *Pag.* 18 / Op heden den 8 Meij 1769 is Suster M. Monica Verhoof, out 27 jaeren, geprofessit.[197]

(210) Op heden den 26 April 1768 is Suster Elisabeth van Loon gecleet, out 22 jaeren, gebortigh van Leijsel.

Op heden den 8 Meij 1769 is Suster M. Dorothea van Loon, out 23 jaeren, geprofessit.[198]

(211) Op heden den 26 April 1768 is Suster Petronella Kuelen gecleet, out 19 jaeren, gebortigh van Weerdt.

Op heden den 8 Meij 1769 is Suster M. Therisa Kuelen, out 20 jaeren, geprofessit.[199]

(212) Op heden den 9 October 1769 is Suster Maria van Hoof gecleet, out 23 jaeren, gebortigh van Weerdt.

Op heden den 17 October 1770 is Suster Maria Petronella van Hoof, out 24 jaeren, geprofessit.[200]

(213) Op heden den 23 April 1770 is Suster Maria Joseph van Ophoven gecleet, out 18 jaer, gebortigh van Rumonde.

/ *Pag.* 19 / Op heden den 28 October 1771 is Suster M. Constantia van Ophoven, out 19 jaar, geprofessit.[201]

(214) Op heden den 26 Augustij 1771 is Suster M. Catrina Fieters gecleet, out 19 jaeren, gebortigh van Dremmen.

Op heden den 31 Augusti 1772 is Suster M. Clara Fieter, out 20 jaer, geprofessit.[202]

(215) Op heden den 14 Januarij 1772 is Suster Joanna Maria Wetzels gecleet, out 18, gebortigh van de (H)eerlijckeijt Schaesbergh.

Op heden den 26 Januarij 1773 is Suster M. Gabril Wetzels, out 19 jaer, geprofessit.[203]

(216) Op heden den 20 Julij 1772 is Suster M. Agnees Geijen gecleet, out 19 jaeren, gebortigh van Houtem.

Op heden den 9 Augusti 1773 is Suster M. Francisca Geijen, out 20 jaeren, geprofessit.[204]

(217) Op heden den 6 Februarij 1775 is Suster M. Mechtildis Luijten gecleet, out 18 jaer, gebortigh van Muntergalen.

Op heden den 12 Februarij 1776 is Suster Aldegondis Luijten, out 19 jaer, geprofessit.[205]

/ *Pag.* 20 / (218) Op heden den 9 Junius 1777 is Suster Lucia Heesemans gecleet, out 23 jaeren, gebortigh van Loommel.

Op heden den 22 Junius 1778 is Suster M. Anthonia Heesemans, out 24 jaeren, geprofesset.[206]

(219) 1788 Op heden 2 Junius Suster Helena Roijaers gecleet, out 19 jaer, gebortigh van Vauvalckensweert.

Op heden is Maria Agnes Roijaers geprofessit 8 Junij 1789, gebortigh van Valkensweert.[207]

1 *Zie* Inleiding en Stichtingsdocumenten, nrs 2 t/m 5.
2 *Zie* Inleiding.
3 *Zie* Inleiding en Stichtingsdocumenten, nrs. 2 t/m 5.
4 Als voorgaande.
5 Misschien dezelfde als *Joanna van Bree, procuratersse* vermeld op 7 juni 1577 (RADB., Schepenprotocol van Helmond, nr 239).
6 *Zie* Aantekening 30.
7 Overweert is de oorspronkelijke naam voor de stad Weert, mede ter onderscheiding van het nabije Nederweert.
8 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Jenneken Luycas, ondermoeder* (Documenten, nr 2).
9 *Zie* Aantekening 59.
10 Mogelijk identiek met *Suster Maria Peters van Ueffeln*, overleden 14 december 1627; 18 augustus 1608 vermeld als *Mariken Peeters* (Documenten, nr 2).
11 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Ycken Thomas* (Documenten, nr 2).
12 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Elisabeth Jans* (Documenten, nr 2).
13 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Hester Peeters* (Documenten, nr 2).
14 18 augustus 1608 wordt vermeld *Suster Mariken Frans van Asten* (Documenten, nr 2), die waarschijnlijk dezelfde is dan *Suster Maria Fransen*, overleden 16 mei 1627.
15 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Jenneken Adriaens* (Documenten, nr 2), ook als *Suster Jenneken Adriaens van Hees*, overleden 28 augustus 1636.
16 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Enneken Henricx, procuratersse* (Documenten, nr 2) en 15 oktober 1614 als *Suster Anneken Henricx, procuratersse* (RADB., Schepenprotocol van Helmond, nr. 251).
17 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Leijntgen Jans* (Documenten, nr 2).
18 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Lyntgen Diericx* (Documenten, nr 2).
19 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Jenneken Jans* (Documenten, nr 2), overleden 15 december 1630.
20 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Lyntgen Jacops* (Documenten, nr 2), ook *Catharina Wilbers* of *Catharijn Wilborts, dochter van Wilbort Jacobs, geprofeste religieuse* 13 juli 1610 (RADB., Schepenprotocol van Helmond, nr 247), *procuratersse* 26 juni 1623 (*ibid.*, Schepenprotocol van Helmond, nr 254) ook

costersse Suster Lijnken Wilberts (*Cort Verhael van de mirakelen*, nr 111), overleden 5 juni 1636.

[21] Waarschijnlijk een tante van *Suster Jenneken Frans Dries van Asten*, en vermoedelijk 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Mariken Dyricx* (Documenten, nr 2), overleden 4 september 1633.

[22] 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Elsken Bruestens* (Documenten, nr 2) en 23 december 1623 door Rector Van den Zeijlberch in diens testament bedacht *Item late en maken met consent van die Eerw. Moeder des Convents van Marienschoot binnen Ommell Suster Elsken mijn nichte des voorschreven convents, mijn bedde met sijn toebehoort* (inv. nr 3), overleden 27 juli 1644.

[23] 18 augustus 1608 vermeld als *Suster Hendrixken Wouters* (Documenten, nr 2), overleden 14 september 1634.

[24] Ook *Mariken dochter van Jan Thomas van Sceefstal, conventualin* 4 oktober 1605 tot 17 mei 1610 (RADB., Schepenprotocol van Helmond, nr 247). - De reeds vóór 1645 vervallen molen van Scheefstal lag op de Bakelse Aa op het punt waar de grenzen van Helmond, Bakel en Aarle-Rixtel bijeenkwamen. *Zie* over deze molen ook bekend als „Het Rad van Scheefstal" *J. HEEREN, DE ZUID-WILLEMSVAART, 24 april 1934.*

[25] Mogelijk identiek met *Suster Maria Deenen van Someren* en met de op 18 augustus 1608 vermelde *Mariken Frans van Someren* (Documenten, nr 2), overleden in 1626.

[26] *Suster Elisabeth Ambrosij* kwam in 1636 de pest te boven en overleed 23 juni 1663.

[27] Overleden 13 mei 1652.

[28] *Suster Catharina van Aelst* of *Lyntgen Jans van Alst*, geprofest 25 november 1607 en overleden 11 november 1659, was sedert 16 september 1627 Moeder van het convent. Van 1611 tot 1613 was *Suster Catharina van Aelst costersse* getuige van een tweetal wonderen (*Cort Verhael van de mirakelen*, nrs 110 en 115) en schreef in 1631 voor de 3e druk van *'t Cort Verhael van de mirakelen* een passende inleiding.

[29] *Suster Dorothea de Weert* of *Dorothea Peeters van Antwerpen* is waarschijnlijk 'n zuster van *Francijscijn de Weert* (SAA., St. Jacob, reg. 32 -1 april 1587 -), geprofest 5 februari 1608, overleden 12 april 1665.

[30] Ook *Suster Mariken Jans(en)* of *Mariken Janssone Madere* (Documenten, nr 2), had een belangrijk deel van de mirakelen in Ommel zien gebeuren waarvan in het *Cort Verhael* sprake is *door den Eerweerdighen Heere ende M*(eester) *Dierick van den Zeijlberch, pater des convents van den derden Reghel S*(ancti) *Francisci bij de Capelle voorszegd opgericht int jaer Ons Heeren MDXXXIX gheweest zijnde aldaer overste ontrent XLIJ jaren die de selve mirakelen voor het meestendeel gelijck ook Suster Maria Jans Mater over de vijftich jaeren nu in den Heere rustende des convents selfs gesien ende ondervonden heeft* (fol. 66v). Ook vermeld in RADB., Asten R 67, fol. 95r.

[31] Ook *Suster Jenneken Anthonissen van Omel;* zij was belast met de zorg voor het patershuis *Item late en make suster Jenneken Anthonissen voor haren getrouwen dienst mij in mijn crancheijt beweesen drij ellen laken tot een lijffcleedt dat Matersse haer coopen sal* (inv. nr 3) en wel tot aan haar dood op 18 december 1657. Zij werd in 1636 bezocht door *de gave Godts.*

[32] *Suster Enniken* dochter van *Aert Peeters* (RADB., Asten R 67, fol. 149r-149v), overleden 18 oktober 1650.

[33] *Suster Jenneken Marceelis Cock* of *Suster Jenneken*, dochter van *Ceel Frans Marcelisz. en Michtelt zijne wettige huysvrouw* (RADB., Asten R 67, fol. 148v-149r), overleden 29 juni 1636.

[34] *Suster Anneken Marcelis van den Dijck*, overleden 28 november 1647.

[35] *Suster Willemken Jans van Huesden Astensis*, in 1636 van de pest genezen, overleden 1 april 1665.

[36] *Suster Elisabeth Goijarts van Asten*, overleden 14 juni 1636.

[37] *Suster Jenneken Peeters van Asten*, in 1636 van de pest hersteld, vermeld in inv., nr 4: document 36, en overleden 30 december 1667.

[38] *Suster Elsken Laureijssen*, overleden 22 juli 1638.

[39] *Suster Jenneken Merten Wijnans* (RADB., 's-Hertogenbosch, St. Jacob, nr 52: *11 November 1590 Jenneken d. Martens Jannen, Lijnke de huijsvr. Sus*(ceptores) *Cornelis Wilbertss. Jutken Bree*, leed in 1636 aan de pest en overleed 12 april 1659.

40 *Suster Maria Laurijsen van Asten*, overleden 31 juli 1635.

41 *Suster Anneken Marceelissen*, overleden 16 oktober 1636.

42 *Suster Maria Gerardts Hijnsberch* of *Suster Maria van Hijnsberch* (Documenten, nrs 6, 8, 10 en 12; inv. nr. 4: documenten 9, 11, 12, 19 23 t/m 28, 36, 37, 39, 40, 42, 51, 52 en 104), gedoopt *29 Juni 1594 Maria Gerardi Petri et Gerarda. Sus*(ceptores) *Jo*(ann)*es Theodorici et Jutken Thonis* (RADB., 's-Hertogenbosch, St Pieter, nr 25), *ondermoeder* 1627-1659 en *moeder* 1659-1676, overleden 13 April 1676.

43 *Suster Catharina Frans Voirmans*, overleden 4 juli 1636.

44 *Suster Maria Henderickx*, overleden 7 augustus 1636.

45 *Suster Maria Goijaerts*, overleden 4 juli 1636.

46 *Suster Catharina Jans*, overleden 28 juni 1636.

47 *Suster Hendericksen Henderickx* (RADB., 's-Hertogenbosch, St Jan, reg. II *3 Juni 1593 Hanricxken; Hanric Hanricx. Sus*(ceptores) *Grietken Gest, Herman Henricx in nomine abbatis Bernensis*, geprofest 14 juli 1620, overleden 26 maart 1660. *Zie* voor Adrianus van Veen van Vlijmen (Vlijmius), 39e prelaat van Berne (1585-1606), *L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, dl I, p. 292-293. St Michiels-Gestel, 1870.

48 *Suster Willemken Henderickx Isbouts*, overleden 2 november 1648.

49 *Suster Elsken Wouters de Mulder*, overleden 27 juli 1643.

50 *Suster Susanna Stoes, custersse, ondermoeder* 1659-1666, overleden 20 januari 1666.

51 *Theodorus Gevarts van den Zeijlberch, priester, rectoor der cappelreije van S. Anthonis ende Cornelis in de kercke van Asten* (inv. nr 3), was 'n wereldpriester juist zoals *den Eerw*(erdighen) *Heer ende Meester Jacobus van den Boomen, mijnen medebroeder* (*ibid.*), deed meer dan 50 jaren dienst *pater jubilarius deses convents; den 24* (februari) *het jaergetijt van deen Eerw*(erdighen) *Theodoris van den Seijlbergh pater geweest in de 50 jaeren int Clooster tot Omel ibi vigilie met 9 lessen* (inv. nr 62), moet op die dag overleden zijn *een jaergetij op mijn sterfdach oft den dach naevolgende die daer toe bequaemste is, met vigilie en singende misse de Requiem* (inv. nr 3) en bedacht de zusters als volgt *ijgelijcke een half pon*(t) *wittebroot ende cost ende goet bier navenant* (*ibid.*), hij kwam uit een groot gezin *alsnoch een jaergeteij voir mijn vader, moeder, broderen en susteren op den vijften dach Mert die mijns vaders sterfdach is* (*ibid.*) als zoon van Govert *Martius den 5 het jaergetijt van Govert van den Seijlbergh, sijn huysvrau fol. 128 met vigilie van 9 lessen*, bediende van 1592 tot 24 juni 1593 de parochie Asten, wijl destijds zich niemand hiervoor aanbood (*H. OUWERLING, Zeijlberch* (*Theodorus van de*) in *NIEUW NEDERLANDSCH BIOGRAFISCH WOORDENBOEK*, dl IV, col. 1505-1506. Leiden, 1918) en was later beneficiant van het S. Anthonius en S. Corneliusaltaar (*L. SCHUTJES, Geschiedenis van het Bisdom 's Hertogenbosch*, dl III, p. 148. St Michiels-Gestel, 1872), waarschijnlijk is zijn graf teruggevonden bij het slopen der kerk *ende mijn lijcham der geweijde aerde in de capelle van Onse L. Vrouwe tot Omell onder den sarcksteen daer toe leggende voor den altaer Onser L. Vrouwe bereet gereet gemaeckt* (inv. nr 3: cfr Aantekening 449 van Inleiding); voor zijn uitgaven van de mirakelen te Ommel gewrocht verwijzen we naar Inleiding.

52 Jacobus van den Boomen was 'n seculiere geestelijke (DR *J. CORNELISSEN, Relationes Status van het Bisdom 's-Hertogenbosch in de eerste helft der zeventiende eeuw* (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl IX, p. 188 en *Id., Verslagen over den toestand van het vicariaat 's-Hertogenbosch in de tweede helft der zeventiende eeuw* (*BOSSCHE BIJDRAGEN*, dl XI, p. 46), stamde uit Deurne waar zijn broer president-schepen was (*H. OUWERLING, Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden*, p. 225-227. Helmond, 1933), ontving als executeur-testamentair, samen met Anthoonis Canters, president der bancke van Asten, *voor een recompens ende memorien ijgelijcke executeur eenen roosenobel eens, ende alnoch M*(eester) *Jacobo van den Boomen Eusebium Cesariensem et Augustinum de Civitate Dei in duobus voluminibus* (inv. nr 3), was blijkens attestatie tot rector gekozen *geven redenen van hunne kennisse dat sij Pater van den Boomen hebben hooren seggen, dat hij gecosen was (sonder eenighe voorgaende commissie) mette meeste stemmen van de Religieusen* (HW., dl V, p. 1694), trad bij verkiezingen driemaal officieel op (1627 september 16 en 1659 november 18 en 19), nam in 1632 daartoe door de nieuwbenoemde pastoor van Asten, Henricus van Voordeldonck, gevolmachtigd bij ene te Leuven op 9 maart

van dat jaar gepasseerde notariële acte, namens zijn genoemde lastgever de pastorie van Asten in bezit (*ibid.*, dl IV, p. 1578-1579) en overleed 13 juli 1666, dag waarop zijn anniversarium werd gehouden *Julius den 13 het jaergetijt van den Eerw*(erdighen) *Pater van den Boomen, confesuer in Omel ibi een misse en vigilie met 9 lessen* (inv. nr 62). Van 1623 tot 1631 getuigt hij dat er te Ommel wonderen zijn gewerkt door tussenkomst van de Moeder Gods (*Cort Verhael van de mirakelen* fol. 60v-65r), werkte ook mede met de verspreiding van het *Cort Verhael* (*zie* Inleiding) en was 'n persoonlijke vriend van de schrijver *Aug. Wichmans* (*Brabantia Mariana*, p. 902. Antwerpen 1632).

53 *Suster Christina Peeters van Dijck, custersse* 16 september 1627, overleden 3 juni 1637.

54 *Suster Anneken Dirckx van Velthoven, custersse,* overleden 27 juni 1636.

55 *Suster Margareta Dirckx Gielens,* overleden 1 augustus 1636.

56 Gedoopt *20 Mei 1604 P*(ater) *Peeter Bauw. M*(ater) *Leske van den Vende. I*(nfans) *Katharina. S*(usceptores) *Hubertus van den Vende, Catharina van den Vende* (SAM., O. L. Vrouw, reg. I, p. 55), overleden 25 april 1628.

57 *Suster Jenneken Ambrosij van der Hese, procuratersse,* overleden 28 mei 1647.

58 Overleden 14 januari 1650.

59 *Suster Lintgen van Heese ook Catharina Laureijns Michiels van Heese* (RADB., Schepenprotocol van Helmond, nrs 251 en 254) was als *custersse* of *costersse* meermalen getuige van 'n wonder (*Cort Verhael van de mirakelen,* nrs 81, 83, 94 en 105) en is doorgaans bekend als *Catharina Laurensen van Hees* of kortweg *Suster Catharina van Hees, moeder des convents van Ommel* (1611-1627). *Zie* voor *t'Spieghel der Liefde* Inleiding.

60 *Zie* over hem *A. FRENKEN, De Bossche Bisschop Michaël Ophovius O.P. 1570-1637* (*BOSSCHE BIJDRAGEN,* dl XIV, p. 15-163); *Id., Het Dagboek van Michaël Ophovius* (*Ibid.*, dl XV, p. 1-317).

61 *J. KLEIJNTJENS, Leemputte* (*Henricus van den*) in *NIEUW NEDERLANDSCH BIOGRAFISCH WOORDENBOEK,* dl IX, col. 589. Leiden, 1933, en *V. TILMAN, Mgr Prof. Jhr Mr Henricus van den Leemputte* (*EDELE BRABANT,* jrg II, nr 15, p. 6. Tilburg, 1948).

62 *Zie* Aantekening 28.

63 *Zie* Aantekening 42.

64 *Zie* Aantekening 53.

65 *Zie* Aantekening 52.

66 Ook *Suster Margareta Peeters van Basscha*(*e*)*rt* of *Suster Margriet Peeters* (inv. nr 4: document 36), *discretinne* (Documenten, nrs 6, 8, 10 en 12; inv. nr 4: documenten 9, 11, 12, 39, 40 en 52), *ondermoeder* (Documenten, nrs 22 t/m 24, 26 en 27; inv. nr 4: documenten 95 en 105), *ondermoeder en tegenwoordigh bedienende de plaets van moeder* (Documenten, nrs 36 en 38; inv. nr 4: document 127), overleden 1 oktober 1693.

67 Overleden 7 augustus 1636.

68 *Suster Catharina Jacobs, procuratersse,* overleden 5 augustus 1642.

69 Wellicht een dochter van *Aerdt Poorters „factoor van diverse coopluiden te Helmond"* en van *Jutte Levini van Gastel* (*Mededeling van de heer J. Heeren te Helmond*); cfr *P. DRS GERLACH O.M.Cap., Het Schetsenboek van Hendrik Verhees* (*BOSSCHE BIJDRAGEN,* dl XVI, p. 268), geprofest 15 september 1633 en overleden 23 december d.a.v.

70 *Suster Mechlijn Michiels van Mervoort, custersse ende schoolmeestersse* is wellicht een dochter van de *smid Michiel van Mervoort en van Laurentia N.N.* (*Mededeling van de Heer J. Heeren te Helmond*), overleden 14 oktober 1642.

71 Geboortig van Gestel bij Eindhoven, *procuratersse,* geprofest 17 oktober 1635, overleden 30 juli 1642.

72 *Suster Catharina Marcelis,* geprofest 11 november 1635, *afkomstig van Helmond, religieus* 1636 (RADB., Schepenprotocol van Helmond, nr 267, p. 639), hersteld van de pest in 1636, *procuratersse* 1654 (SAH., Stadsrekeningen 1654), overleden 10 mei 1667. Zij is ook bekend als *Suster Lijntje van Helmont* (inv. nr 4: document 36).

73 Ook *Suster Heijlken Fransen* of *Suster Heijlken Koolen* genoemd, *discretinne* 1673-1679 (Documenten, nrs 6, 8, 10, 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 11 t/m 13; 36, 39 en 52; HW., dl V., p. 1694), overleden 7 juli 1679. - *Suster Heijlken Conincx* (inv. nr 4: document 36) en *Suster Helena Heijlke Fransen* (Documenten, nr 38) zijn kennelijke verschrijvingen.

74 Inv. nr 4: document 36, overleden 26 februari 1672.

75 *Suster Anneken Willems*, overleden 20 juni 1664.

76 *Suster Maria Andriessen*, geprofest na 8 april 1640 en overleden 8 januari 1645.

77 Ook *Suster Jenneke Jans van Helmont*, overleden 1 juni 1647.

78 *Suster Maijken Bastiaens* (inv. nr 4: document 36), overleden 5 november 1668.

79 *Suster Maria Wijnans*, gedoopt *13 December 1615* als *Maria filia Anthonii Joannis Wijnen, susceptores Antonius Theodori et Margareta Danielis Jo*(ann)*is* (BADB., Veghel I), overleden 23 oktober 1665.

80 Gedoopt 6 *October 1618 Jeremias van Ufle, Francisca de Poorter, Susanna. Cornelis van der Veurst. Susanna Note* (SAA., St Jacob, nr 34), overleden 17 september 1668.

81 *Suster Antonia Jans* of *Suster Antonia Jan Dierckx* (inv. nr 4: documenten 9, 36 en 39), overleden 28 juli 1693.

82 *Suster Maria Verbaerschot* (inv. nr 4: document 36), overleden 29 juli 1668.

83 *Suster Maria Wijlens*, overleden 28 februari 1650.

84 *Suster Maria Snoijen* (inv. nr 4: document 36), overleden 21 april 1672.

85 *Suster Perina dochter van Dirk Peters Verbruggen, geprofeste religieuse* 3 januari 1645 (RADB., Schepenprotocol van Helmond, nr 269) of *Suster Perijn van der Bruggen* (inv. nr 4: document 36), *discretinne* 1674-1679 (Documenten, nrs 12 en 26; inv. nr 4: documenten 81, 104, 111 en 121), overleden 27 februari 1686.

86 *Suster Aeltien Laureys Cock* (*Koeck*), *ondermoeder* 1666-1670 (inv. nr 4: documenten 35 t/m 38), overleden 25 oktober 1670.

87 *Suster Margriet Dierckx* (inv. nr 4: document 36), overleden 9 februari 1687. *Suster Margareta Stegers, Stieghens, Steghens* of *Stijghens*, moet wel identiek zijn met *Suster Margriet Dierckx* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24; inv. nr 4: documenten 9, 39 en 40).

88 Ook *Suster Heijlken Arts Donckers van Vechgelen*, overleden 3 februari 1646.

89 *10 Nov*(embris) *1619 Bapt*(isata *e*(st) *Margareta filia Petri Willems et Henricae ux*(oris). *Sus*(ceptores) *Theodorus Willems et Lutgardis Henricx* (SAH., St Lambertus); uit diverse aantekeningen o.a. uit het Cijnsboek 1620-1667 blijkt, dat de vader wordt aangeduid als *Petrus Wilhelmi Frederici dictus Vrinten, Vrienten, Vrinthen* en ook als *Van Tricht* (*J. HEEREN & MR J. SMIT, Inventaris van het Huisarchief van Helmond, nr* 173, fol. 37v. Helmond, 1926). *Suster Margrieta van Tricht* wordt vermeld (Documenten, nr 12; inv. nr 4: documenten 9, 34, 36, 39, 40 en 113) *als moeder* 1676-1679 (Documenten, nrs 27 en 28; inv. nr 4: documenten 99, 105, 110 en 111; HW., dl V, p. 1694) en *gewesende moeder* (Documenten, nr 38), overleden 13 april 1706.

90 Gedoopt *28 November 1620 Jenneken. Anthoenis Ghijsbrechts. Jenneken, parentes. Goessen Ghijsbrechts, Metkens Jaspers, susceptores* (BADB., Veghel I), vermeld in Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 36, 39 en 40 en in HW., dl V, p. 1694, overleden 22 augustus 1679.

91 *Suster Jenneken Verwijst*, gedoopt 9 *Februari 1620* als *Joanna. Adriaens Jo*(ann)*is. Margareta. Sus*(ceptores) *Wilhelmus Henrici. Barbara Jacobi* (RADB., St Oedenrode I), vermeld (Documenten, nrs 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694) - waarschijnlijk identiek met *Suster van Roij costersse* (Documenten, nrs 7 en 38), *moeder* 1679-1682 (SAH., Stadsrekeningen 1681 *Jenneke van Rooij, mater*), overleden 16 december 1687.

92 Dezelfde als *Suster Maria Hendrickx Verbarschot*, overleden 8 november 1660.

93 *Suster Willemken: 28 Januarij anno 1621 baptizavi Wilhelmam Lourentij Matthiae Antonij legitimam filiam. Susecpt*(ores) *Wilhelmus Theodori Arnoldi et Anna Christiani Antonij* (RADB., Gemert II), overleden 1 april 1663.

94 *Suster Margriet Tijmmermans* of *Suster Margriet van Esch: 29 September 1627 Baptiz*(ata) *est Margareta Godefridi Timmermans et Annae ejus uxoris filia quam susceperunt Gerardus Adrianij et Catharina Jacobi de Waell* (of *Waele*) (BADB., Esch I), vermeld (Documenten, nr 27), *discretinne* (Documenten, nrs 12 en 26; inv. nr 4: documenten 104 en 121), *moeder bij provisie* (inv. nr 4: documenten 110 t/m 112), *moeder per institutionem* (Documenten, nrs 30 en 33), *moeder* 1685-1688, *ondermoeder* 1691-1698 (Documenten, nr 42; HW., dl IV, p. 1581), noemt zich in 1689 *gewesen moeder* (SAH., Stadsrekeningen 1689), overleden 19 november 1698.

95 *Suster Jenneken Cluijtmans, procuratersse* (inv. nr 4: documenten 36, 94, 102, 104, 110 en 111), *een der principaelste belhaemers* (*ibid.*, document 102), overleden 7 januari 1695.

96 *Suster Catharina Slegers*, gedoopt *21 Martii 1626* als *Catharina filia Mauritij Judoci et Gertrudis uxoris ejus. Susept*(ores) *Nicolaus Joan*(n)*is Sonnius et Maria Pauli Sonnia* (RADB., Boxtel I), vermeld in inv. nr 4: document 36, overleden 12 november 1668.

97 *Suster Geertruijt Lodewijckx van Beveren* (inv. nr 4:; document 36), overleden 21 februari 1668.

98 *Suster Lijsken Koppens* of *Coppens* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 26, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 29 oktober 1693.

99 *Suster Geertruijt Vogels, ondermoeder* 1670-1676 (Documenten, nrs 6, 8 en 10; inv. nr 4: documenten 9, 11, 12, 39, 40, 52 en 104), overleden 28 mei 1676.

100 *Suster Heijlke Jans* (Documenten, nr 12; inv. nr 4: documenten 9, 36, 37, 39 en 40), overleden 30 oktober 1676.

101 *2 December 1626* gedoopt *Illeg*(itim)*a Johanna. Anna van Uffele. Nicolaes Veyrmans. Johanna Peeters* (SAA., St Jacob, reg. 34), overleden 7 april 1655.

102 *Suster Ariken Peeters* (Documenten, nrs 22 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 6 augustus 1680.

103 *Suster Geertruijt Verbarschot van Someren* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39, 40 en 87), overleden 16 januari 1679.

104 *Suster Maria Wassenberch van Gemert* of *Suster Maria Jansen Wasbergh* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 26, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39, 40 en 81; HW., dl V, p. 1694), overleden 13 november 1691.

105 *Suster Maria van den Kerckhoff van Bakel* (Documenten, nrs 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 12 februari 1705.

106 *Suster Jenneken Willems van Asten*, overleden 5 september 1665.

107 Ook *Suster Maria van Merode* (Documenten, nrs 12, 21 en 26; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39, 40, 44, 52, 95, 104 en 121), *discretinne* (Documenten nrs 12 en 26; inv. nr 4: documenten 39, 40, 104 en 121), overleden 4 juni 1681.

108 *Suster Willemken Vermuelen van Omel* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 4 juni 1696.

109 *Suster Cathalijn van Goch* (Documenten, nrs 12, 21, 28 en 38; inv.nr 4: documenten 9, 36, 39, 40, 104 en 110), overleden 19 juli 1679.

110 Waarschijnlijk 'n tweelingzuster van *Suster Willemken Martens Vermuelen van Omel* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv.nr 4: documenten 9, 36, 39, 40 en 122; HW., dl V, p. 1694), overleden 3 september 1703.

111 *Suster Maria Lucas van Hese* (Documenten, nrs 18 en 26; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39, 40, 81, 95 en 104), *sieckenmeestersse* (inv. nr 4: document 104), overleden 28 juli 1701.

112 *Suster Anna van Aelst van Kneghsel* (Documenten, nrs 24, 28 en 38; inv.nr 4: document 36; HW., dl V, p. 1694), *moeder* 1688-1715, (Documenten, nrs 42, 50, 51, 53 t/m 55; inv. nr 12; HW., dl IV, p. 1580-1581, 1583), *rentmeestersse* (Documenten, nr 41), overleden 14 juli 1725.

113 *Suster Elsken van den Cruijs*, waarschijnlijk dochter van *Michaelis Jacobi et Annae Filippi uxoris ejus* (cfr RADB., Asten I, 20 januari 1638), vermeld in inv.nr 4: document 36, *gewesene gastmeestersse* (*ibid.*, document 104), *discretinne* (Documenten, nr 42; HW., dl IV, p. 1581), overleden 25 februari 1712.

114 *Suster Jenneken Daniels* of *Suster Jenneken Cuijpers*, dochter van *Daniel Cuijpers* (cfr RADB., Eindhoven I, doop van 5 december 16. .), vermeld (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39, 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 21 september 1682.

115 Ook *Suster Wendelken Aerts van den Boomen* (Documenten, nr 12; inv.nr. 4: documenten 9, 36, 39 en 40), overleden 4 juli 1678.

116 *Suster Jenneken van Moorsel* of *Suster Jenneken Dierckx*, (Documenten, nrs 12, 24, 26, 34, 38 en 39; inv. nr 4: documenten 9, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), *religieus* (SAH., Stadsrekeningen 1677-1682, 1699), *moeder* 1682-1685 (*ibid.* Stadsrekeningen 1683-1684), *procuratersse en jubilaria* (Documenten, nr 55), overleden 18 mei 1719.

117 *Suster Clara Fransen van Houdts van Omel*, dochter van *Francisci Martini et Aleijdis uxoris* (cfr RADB., Asten I, doop van 1639 . . . .), vermeld (Documen-

ten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv.nr 4: documenten 9, 36, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 2 juli 1705.

118 *Suster Cornelia Slegers, gedoopt 22 Februarius 1647 Cornelia. Gulielmus Mauritij. Johanna. Judocus Mauritij, Arnolda Johannis* (RADB., Boxtel II), vermeld (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39, 40, 44 en 111; inv.nr 45; HW., dl V, p. 1694), *discretin* 1679, 1693 (*ibid.*, dl IV, p. 1581), *ondermoeder* 1688-1691, 1699-1710 (inv. nr 12), overleden 27 september 1710.

119 *Suster Hendricxken Bogaers van Esch* (Documenten, nrs 12, 22 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 39 en 40), overleden 16 november 1722.

120 *Suster Elsken Kanters van Asten: 28 Januarij 1646 baptizata est et Elsbena alias Elsken filia M*(agist)*ri Anthonij Canters et Annae conjugum. Susc*(eperun)*t Arnoldus Fran*(cis)*ci de Vuth et Ida Michaelis van de Cruijs* (RADB., Asten I), vermeld (inv. nr 4: documenten 36, 55, 63 en 104), *discretinne* (inv. nr 12), overleden 24 februari 1736.

121 *Suster Luijten Henderickx Lambers van Dueren* (inv.nr 4: document 36), overleden 23 oktober 1666.

122 *Suster Aldegondis Verhees van Vlierden of Suster Aelleken Verhees* (Documenten, nrs 21 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 36, 37, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), *ondermoeder* 1710-1713, overleden 19 maart 1721.

123 *Suster Anthonet van Gerwen* (Documenten, nrs 11, 22 t/m 24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 36, 37, 39, 40 en 110; HW., dl V, p. 1691, 1692, 1694), overleden 6 juni 1685.

124 *Suster Josina van der Asdonck: 19 Novembris 1645 Baptisata est Josina filia legitima Joannis Gisberti Asdonck ex uxore ejus Maria. Susceperunt D*(ominus) *Laurentius Colen cuius loco Walterus Colen et Gertrudis Joannis van Gemert cuius loco Margereta de Loos* (RADB., St Oedenrode I), vermeld (Documenten, nrs 11 en 21; inv.nr. 4: documenten 9, 39 en 40; HW., dl V, p. 1691, 1692), overleden 5 november 1708. Komt zij in Documenten, nr 7 voor als *Suster Josina van Boxtel?*

125 *Suster Anneken van den Boomen*, afkomstig van Sterksel (de familie Bakermans noemde zich sedert haar vestiging op de Postelse hoeve „ten Boome" te Lierop zonder uitzondering „Van den Boomen" - *Mededeling van de Heer J. Dielis te Bergeyk* -), overleden 22 september 1677.

126 *Suster Maria van Huchten van Omel: 18 Novembris 1645 baptisata est Maria filia Henrici van Huchten et Heijlgundis conjugum. Susc*(eperunt) *Michael Jacobi van der Cruijs et Maria Judoci* (RADB., Asten I), vermeld (inv.nr 4: document 104), overleden 23 april 1694.

127 *Suster Anna van Sitven* (Documenten, nrs 12, 22 t/m 24, 31, 32 en 34; inv.nr 4: documenten 9, 39, 40, 87 en 111), overleden 2 mei 1679.

128 *Suster Agnes van Geldrop* (Documenten, nrs 12, 21 t/24, 26, 28, 34, 38 en 39; inv. nr 4: documenten 9, 14, 39, 40, 44, 81, 96, 111 en 128; HW., dl V, p. 1694), overleden 6 juni 1693.

129 *Suster Elisabeth Vervoort* of *Suster Lijsken Vervoort* (Documenten, nrs 12, 22 t/m 24, 26, 28 en 38; inv.nr 4: documenten 9, 36, 39, 40, 81 en 107; HW., dl V, p. 1694), overleden 25 april 1683.

130 *Suster Maria Slegers*, zuster van *Suster Cornelia Slegers* (Documenten, nrs 12, 21 t/24, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 39, 40 en 44; HW., dl V, p. 1694), overleden 31 januari 1681.

131 *Suster Christina (Jansen) van den Cauwenberch van Mierlo* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv.nr 4: documenten 9, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 6 augustus 1693.

132 *Suster Anna Delen van Hees* (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 26, 28 en 38; inv. nr 4: documenten 9, 39, 40 en 81; HW., dl V, p. 1694), overleden 5 oktober 1680.

133 *Suster Hendrickxen Wouters van Tricht: 26 (Decembris) 1646 baptisata est Henrica filia Walteri Petri a Tright et Jo*(ann)*ae eius uxoris. Susceptor Henricus Jo*(ann)*es Alexandri. Susceptrix Heilwigis uxor Henrici Petri a Tright* (BADB., Helmond III), vermeld (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv.nr 4: documenten 9, 39 en 40, HW., dl V, p. 1694 en 1707), overleden 9 december 1728.

134 *Suster Maria Canters van Omel: 1648 ultima Maij baptizata est Maria M*(agistri) *Anto*(n)*ij Canters et Annae conjugum. Suscep*(t)*ores Jo*(ann)*es Canters et Joanna*

Jo(ann)*is Francisci* (RADB., Asten I), vermeld (Documenten, nr 40; inv.nr. 4: documenten 39, 40 en 104; HW., dl V, p. 1691-1692), *procuratersse* (Documenten, nr 42; HW:, dl IV, p. 1584/1585), overleden 11 augustus 1699. *Zie* Aantekening 120.

135 *Suster Maria Arts van den Omelschen Bos: 7 Octobris 1646 - Eodem die Maria filia Arnoldi Francisci et Christinae conjugum. Susc*(epto)*res M*(agiste)*r Antonij Canters et Jo*(ann)*a Lamberti* (RADB., Asten I), vermeld (Documenten, nrs 12, 21 t/m 24, 28 en 38; inv.nr 4: documenten 9, 39 en 40; HW., dl V, p. 1694), overleden 4 september 1680.

136 *Suster Maria Sijnen: 4 Aprilis 1658 baptisata est Maria filia Martini Sijnen et Annae Goorts conjugum. Susceptores Joannes Godefridi Cuijvens et Elisabeth Sijnen* (BADB., Heeze I), vermeld (Documenten, nrs 16 en 21; inv.nr 4: documenten 47 en 67), *ondermoeder* 1713-1724, overleden 25 februari 1724.
— Haar dot kreeg zij van haar Heeroom, de Apostolische Vicaris van Den Bosch, *1000 gulden beloofd door Judocus Houbraecken als dote van Suster Maria Sijne, geprofesside religieuse in den selve Clooster van Ommel* (inv.nr 44) -.

137 *In die Veneris ante xeniam Mierl 15 Septembris vel circiter 1642 baptisata est proles Adriani Gevarts et Mariae leg*(itimae) *ux*(oris). *Susceptores Joannes Henrici et Maria Anthonij. Prolis nomen Joanna* (RADB., Mierlo I, fol. 56v), vermeld (Documenten, nrs 21 t/m 24, 28 en 38; HW., dl V, p. 1694), overleden 9 oktober 1707.

138 *Suster Cathalijn Roefs* (Documenten, nr 63), overleden 28 mei 1739.

139 *Suster Maria Sluijers* (inv.nr 45), overleden 20 september 1726.

140 *15 Augusti 1659 bapt*(isat)*a est proles Judoci Joosten et Jacobae Jacob Jutken. Susc*(eptores) *Joannes Hendricx et Elisabetha opt Hoff. Nomen prolis Maria* (RADB., Leende III), vermeld (inv. nr 45), overleden 22 april 1701.

141 *19 Juni 1661 Bapt*(isata) *e*(st) *Anna filia legitima Adriani Theodori. Suscep*(tores) *Nicolaus Petri et Elizabetha Theodori* (RADB., Best I), vermeld (inv. nr 46), overleden 24 november 1691.

142 Overleden 15 april 1729.

143 Gedoopt *1 april 1668 Cornelius Croels, Barbara van Elsen. Infans: Maria Catharina. Susceptores: R*(everen)*dus D*(omi)*nus canonicus Croels, Maria Walfart* (SAA., O. L. Vrouw Zuid, reg. 11), *kuesters* (inv. nr 12), verder vermeld (Documenten, nr 55), *discretinne* (Documenten, nr 60), overleden 19 januari 1731.

144 *Suster Anna van den Marselaer: 12 October 1661 Anna. Cornelius van den Marsellaer et Magdalena van Cleijnenbreughel. Susc*(eptores) *Adrianus . . . . et Maria Petri* (BADB., Oirschot III), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 23 december 1738.

145 Gedoopt *29 Septembris 1669 Lucia. Jan Jansen, Meriken Everts. Hendrick Thonis, Ceijlis Everts* (RADB., Asten I), vermeld (Documenten, nrs 55 en 63), overleden 25 januari 1748.

146 *4 Mart*(ii 1673) *Baptisata est Petronilla filia legitima Huberti Baeckermans et Catharinae Nicolaii coniugum. Susceptoribus Henrico Lucae van Brey et Elisabetha uxore Simonis Baeckermans* (BADB., Lierop I), vermeld (Documenten 63; inv. nr 4: document 47), *discretinne* (Documenten, nr 55), overleden 26 juli 1743.

147 Overleden 28 maart 1699.

148 *Suster Elisabeth Peter Fransen*, gedoopt *3 Maius 1675 Elisabetha dochter Peeter Fransen en Maria sijn huijsvrou. Sus*(ceperunt) *Joost Hendrix et Jeustien Joosten praes*(entes) (RADB., Asten I), *religieuse* (SAH., Stadsrekeningen 1706), *procuratersse, moeder* 1715-1720, overleden 6 mei 1720.

149 *Suster Agnes Jansen van Westerhoven* (Documenten, nr 63), overleden 1 november 1733).

150 *Suster Maria Coppens* (inv.nr 47), *ondermoeder* 1735-1738 (Documenten, nr 72), *moeder* 1720-1732 (Documenten, nrs 60, 63, 65 en 66; inv. nr 16), overleden 17 mei 1756.

151 *Suster Maria Gabriel Dupuij van Huesden bij Den Bosch, onder kuesters* (inv.nr 12), *organistersse, kusteresse, mede kantersse,* overleden 18 januari 1726.

152 Nicht van Pater Kennis (Documenten, nr 55), *ondermoeder* 1724-1734 (Documenten, nrs 60 en 63; HW., dl VI, p. 2173), overleden 30 januari 1734.

153 Documenten, nrs 55 en 63, overleden 8 januari 1740.

154 *Catharina van Holt* of *Hoolt* (Documenten, nr 63), *discretinne* (inv.nrs 6 en 52),

overleden 25 oktober 1755. *Suster Catharina van Lest* is wellicht een verschrijving van *Suster Catharina van Holt* (Documenten, nr 55).

155 *22 November 1681 bapt*(isata) *est filia legitima Walteri Verdonck et Elisabethae Dyx - Anna - Patrini Matteus Janssens et Maria Melis* (GAR., Doopreg.), vermeld (Documenten, nr 55), *procuraterrsse* (Documenten, nrs 60, 63 en 66; inv.nr 48), *moeder* 1732-1749 (Documenten, nrs 68, 69, 71 t/m 73, 75, 76, 78 en 80; inv. nrs 28, 32, 49, 51 en 52; RAM., Graafschap Horn, nr 85, 10v-11r; HW., dl VI, p. 2174), overleden 14 december 1749.

156 *Suster Apolonia van D'looverbos van Ommel: 12 Julij 1683 baptisata est Joanna filia leg*(itima) *Joannis Franssen et Antoniae uxoris. Susc*(eperunt) *Andreas Martens et Antonia Michiel Colen horum no*(min)*e Joanna Fransen* (RADB., Asten I), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 30 december 1767.

157 *Suster Oda van Son, geboren tot Boxtel* is een van de tweelingzusters die op *26 januari 1685* te *Esch* gedoopt werden: *Baptisata est Adriana sub conditione - Pater Daniel Willems van Son - Mater Antonia Judoci Gerardi coniugum - Susceptor Willem Cornelis van Son - Susceptrix Maria Johannis van den Langenwegh pro se et pro susceptore; eodem die ab eisdem parentibus - Baptisata Wilhelma - Susceptor Johannes Petri van Hueckelom - Susceptrix Johanna Petri Nicolai per Johannam Magistri Johannis tamquam procuratricem quia principales non poterant adesse* (BADB, Esch II), vermeld (Documenten, nr 63), *discretinne* (inv.nr 52), overleden 10 maart 1765.

158 *Suster Barbara Meulendeijck* (Documenten, nr 63), overleden 6 februari 1754.

159 *Suster (Ida) Francisca van der Cruijs* of *Suster Francis Jacobis: 25 Januarij 1687 baptisata est Ida filia leg*(itima) *Jacobi van de Cruijs et Agnetis Knippenbergh.* Susc(eptores) *Petrus Mathiae Engels et Henrica Isbrandi coniux* (RADB., Asten I), *discretinne* (Documenten,nrs 63 en 66), *discretinne en procuratersse* (Documenten, nrs 65 en 72), *procuratersse* (Documenten, nrs 76 en 80, inv. nrs 32, 49 en 52), overleden 13 februari 1771.

160 *Suster Maria Clara Sijnen* is een van de tweelingzusters die *31 Augustus 1684* gedoopt werden *baptisata est Maria Joanna filia legitima Godefridi Sijnen et Helenae Adriaens. Suscep*(erunt) *Jo*(ann)*es Adriaens et Anthonia Houbraecken; eodem die et eisdem parentibus Anna Elisabeth. Suscep*(erunt) *Rudolphus Sijnen et Petronella Masij Sijnen* (BADB., Heeze I), *discretinne* (Documenten, nrs 60, 63 en 72), *ondermoeder* 1738-1755 (inv. nrs 6 en 52), overleden 2 januari 1771. *Zie* Aantekening 136.

161 *8 October 1692 bap*(tisat)*a est Maria filia Petri Smollers et Elizabethae Roofs uxoris. S*(usceptore)*s Petrus Gommans et Margarita Verwerckt. Bap*(tizavit) *J. Verhees cap*(elanus) (RAM., Helden 221), vermeld (Documenten, nr 63), *ondermoeder* 1755-1767 (inv. nrs 34 en 54), overleden 27 december 1767.

162 *6 Junij 1692 bap*(tisata) *est Anna filia Petri Claes Verhoijsen et Wilhelmae Dirckx coniug*(um). *Susc*(eperunt) *Arnoldus Fijssen*(?) *et Catharina Willems* (BADB., Someren V), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 25 jaunari 1734.

163 *5 Octobris 1692 bap*(tisata) *est Antonia filia Nicolai Scheijven et Elisabethae coniugum: suscep*(erun)*t Joannes Henrici Scheijen et Maria van den Booghart, horum locum supposuit Wilhelmus Gerardi van Gerwen* (RADB., Berlicum IV), vermeld (Documenten, nr 63), discretinne (inv. nrs 34 en 54), overleden 2 januari 1768.

164 Vermeld (Documenten, nr 63), overleden 15 januari 1733.

165 Vermeld (Documenten, nr 63), overleden 9 februari 1762.

166 *Martii 1692* (baptisata est) *Christina Walteri Franssen et Gertrudis Janssen. Susceptores Baltasar Janssen et Elske Col....* (GAL., doopregister), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 1 mei 1748.

167 *Suster Maria Dimphna Goossens*, gedoopt 22 april 1698, *Dymphna Henrici Goossens et Elisabethae Cuijten. Sus*(ceptores) *Jo*(ann)*es Driesmans et Anna van Sijn*(?) (GAL., doopregister), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 7 februari 1784.

168 *27 Januarij 1696 baptisata est Maria filia leg*(itima) *Godefridi Verberne et Mariae Martens, Sus*(eperunt) - *Wilhelmus Linders van Heuchten et Anna Jansen* (RADB., Asten I), vermeld (Documenten, nr 63), *moeder* 1749-1752 (inv. nr 6), overleden 23 augustus 1753.

169 *Suster Catharina Borleth; 6 Januarij 1708 baptista est Catharina Elisabetha filia legitima Goijaert Bourlet et Annae Mickers coniugum. Suscep*(erunt) *Wilhelmus Linsen eius procurator est Joannes Schencken et Maria van Gompel eius procuratrix est Elisabeth Bourleth* (GAL., Doopregister), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 13 juni 1741.

170 *Babtizata est Getrudis filia legitima Joannis Driesmans et Elisabethae Bijsen. Susceptores Hendricus Muys et Digna Tuyens* (GAL., doopregister), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 31 mei 1773.

171 *26 April 1698 baptizata est Maria filia Arnoldi Sluers et Elisabethae uxoris eius quam susceperunt Petrus Wauters et Elisabet Lauckens et Ida Oijen* (GAO., doopregister), vermeld (Documenten, nr 63), overleden 22 juli 1756.

172 *Anno Domini 1711 die 11 Aprilis nata et baptizata est Dymphna filia legitima Joannis Compaens et Elisabth Bierens. Susceperunt Petrus Mickers et Catharina Dielis* (PAP., doopregister), *discretinne* (inv. nrs 36 en 55; RAM., Graafschap Horn, nr 525), overleden 8 november 1783.

173 Gedoopt *28 Januarij 1715 Henrina filia* (legitima) *Andreae Janssen et Gertrudis Figgen coniugum. S*(usceptore)*s Philippus Janssen et Joanna Willekens per Angelinam Verstieghen* (RAM., Roggel 751), *discretinne* 1776-1791 (inv.nrs 36, 55, 56, 67; RAM., Graafschap Horn, nr 525), overleden 11 februari 1803.

174 *20 Octobris 1718 bap*(tisa)*ta e*(st) *Francisca filia leg*(itima) *Jo*(ann)*is Smits et Sophiae Frans van de Cruijs. S*(usceptores) *Wilhelmus Praets et Margareta van de Cruijs* (RADB., Asten I).

175 *Suster Elisabeth van de Weem: anno Domini 1715, die 6a Octobris baptizata est Maria Anna, filia Jasparis van de Weem et Mariae Baters conjugum. Susceptores fuere Mathias Hacx et Gertrudis Gusen* (RAM., Sittard 815), vermeld (inv. nr 60), *discretinne* (inv.nr 34 en 55), *moeder* 1758-1761, *ondermoeder* 1768-1780 (inv. nrs 36 en 55; RAM., Graafschap Horn, nr 525), overleden 15 november 1790.

176 *Gandersheiden. Anno 1721 den 22 Decembris baptizatus Joannes Joannis Beumers, Mariae Heutz legitimus filius. Patrinis Henrico Heutz et Meicken Beumers. Eodem ijsdemque parentibus baptizata Gertrudis. Patrini Willem Conen et Catharina Hennis* (PANW., Gangelt G 679, p. 215), overleden 12 juni 1760.

177 *Gangelt. Anno 1722 den 3 Novembris baptizata Anna Maria honesti Wilhelmi Scheuven et Elisabethae Brünss legitima filia, patrinis Petro Brunss et Maria Wolters* (PANW, Gangelt G 679, p. 219), overleden 2 mei 1794.

178 *26 Octobris* (1722) *Bap*(tisata) *e*(st) *Anna Catharina Henrici Adae van der Heijden et Catharinae Henrici Sanders conjugum. S*(usceptores) *Wilhelmus Henrici Sanders et Maria uxor Henrici Sanders* (BADB., Lierop I), *discretinne* (inv.nr 6), *moeder* 1752-1758 (inv.nrs 34 en 54), overleden 11 november 1760. Cfr voor de familienaam *P. DRS GERLACH O.M.CAP., Het schetsenboek van Hendrik Verhees (BOSSCHE BIJDRAGEN,* dl XVI, p. 267-268).

179 Gedoopt *14 Februari 1717 Anna Catharina filia legitima Theodori Geenen et Annae Vullers. S*(usceptore)*s Antonius Snijders per Josephum Vossen et Henrina Vullers per Catharina*(m) *Houben* (RAM., Roggel 751), vermeld (Documenten, nr 81), *moeder* 1764-1765, overleden 27 april 1765.

180 *Suster Rosa Rijnders die mij oppast* (inv.nr 7) *wille en begeire dat soo haest aflijvigh quamp te woorden, dat terstont door de heere executeurs aen Suster Rosa Reijnders die mij oppast, sal getelt worden hondert guldens eens tot een dancksegging van oppas, niet anders te gebruijcken dan tot hare kleijne noodtsakeleijckheden ofte recreatie met haer mede susters, allis naer haer wel beliven en gevalle wel te verstaen de gifte moodt verstaen woorden een almoos om Godts wille; in soo verre het quamp te gebeuren dat Suster Rosa voor mij quamp aflijvigh te woorden, dan sal die Suster die mij in mijne en tot mij laste uure des doodts oppast, op deselve conditiens profiteren als boven gemelt* (inv.nr 7), overleden 27 december 1762.

181 *Schümme. Dito* (anno 1717 den 26 Maij) *baptizata Catharina Joannis Peters et Meicken Schülpen legitima filia, patrinis Joanne Gozens et Elisabeth Gerartz* (PANW., Gangelt G 679, p. 189), overleden 17 april 1766.

182 Overleden 20 oktober 1765.

183 *1727 Junius Maria filia legitima Reneri Lauman et Marie Rademecherss babtisata est 12, susceperunt Gerardus Lauman et Maria Schmitz* (PANW., Braunsrath B 307, p. 82), overleden 14 september 1759.

184 *21 Septembris 1729 vigesima prima baptisata fuit Maria Gertrudis Catharina filia D*(omi)*ni Joannis Huberti Laurentij al*(ias) *Cunos* (?) *et D*(omic)*ellae Gertrudis Catarinae Caters. Suscipientibus Joanne Gasparo Laurentij et D*(omice)*lla Maria Joseph Meijers* (GAS., doopregister), *moeder* 1761-1764, overleden 14 april 1768.

185 *21 Junij 1727 bap*(tisata) *e*(st) *Henrica filia Wilbrordi Donckers et Joannae An-*

tonij Huppen conjugum. Patr(ini) *Jo*(ann)*es Anthonij Huppenaers et Maria Michaelis Donckers* (BADB., Veghel I), overleden 26 november 1794.

186 *Suster Maria Magdalena Borgh.* vermoedelijk *28 Julius 1722 baptisata est Elisabetha filia Henrici Verborgh et Joannae Verheijen coniugum. Susceptores Matthias Verborgh et Matthias Jonckers* (RAM., Nederweert 602), *procuratersse* (inv. nr 39), overleden 7 mei 1775.

187 *Gedoopt 17 Novembris 1729 Maria Elisabeth filia Francisci Weelen et Gertrudis Cnapen conj*(ugum). *Susc*(eptores) *R*(everen)*dus D*(omi)*nus Cnaepen sacellanus Werthensis et Adriana Weelen* (RAM., Weert 1018), *ondermoeder* 1780-1792, 1793-1799 (inv. nrs 56 en 67), *moeder* 1765-1771-, 1774-1777 (inv. nrs 35, 36 en 55; RAM., Graafschap Horn, nr 525), overleden 30 juni 1799.

188 Gedoopt *31 Januarii 1732 Helena Godefridi Brueckers et Joannae Sweils conj*(ugum). *Susc*(eptores) *Petrus Coolen et Antonia Sweels* (RAM., Weert 1018), *ondermoeder* 1792-1793 (Documenten, nr 82), *moeder* 1777-1792 (inv. nrs 56 & 57), overleden 10 september 1793.

189 *Moeder* 1771-1774, overleden 4 januari 1823.

190 *Anno Domini 1740 die 1 mensis Octobris nata et baptizata est Helena, filia legitima Mathias Aan den Boom et Isabellae Mariae Pollardt. Susceperunt Philippus Jacobus Pollardt et Johanna Aan den Boom* (PAB., doopregister), overleden als *Suster Jabel aan den Boom* 2 juni 1798.

191 *1736 Julii 23 Anna Elisabeth. Jo*(ann)*es Rosenbaum. Joanna Beyer. Joannes Müller. Anna Elisab*(eth) *Lauffenberg* (SAAa., St. Foillan 24, p. 559), overleden 30 maart 1811.

192 *24 Januarij 1738 baptizata est Anna Joanna Gertrudis filia illegetima Joannis Francisci Schadt et Annae Joannae Gertrudis Grippenkoven. Susceperunt Joannes Franciscus Sieben et Henrica Glesen* (RAM., Venlo 970), overleden 30 oktober 1809.

193 *Suster Scholastica Overs, Annus 1745 Martius 7.* (Parentes) *Vit Overs, Gritgen Zahnen.* (Baptizata) *Sijbilla.* (Patrini) *Olff Tijlgos. Barbara Zahnen* (PANW., München-Gladbach M 1755, p. 158), overleden 2 maart 1808.

194 *Suster Victoria Bender, Anno 1740 Junius ...* (Tagesdatum nicht einwandfrei zu entziffern, da Blattrand beschädigt. Vermutlich der 8.), (Parentes) *Joannes Bendter, Bilgen Heskes.* (Baptizata) *Caecilia.* (Patrini) *Derich Heskes. Maria Zester* (PANW., München-Gladbach M 1755, p. 54), overleden 30 augustus 1807.

195 *Annus 1748 Augustus 10 dominus Joannes Martinus Muliers consul, uxor ejus Syibilla Margaretha Manten. Anna Barbara Agnes. Peter Mullers. Anna Barbara Manten* (PANW., München-Gladbach M 1755, p. 226), overleden 20 april 1812.

196 *Suster Rosa Hanegreef: 16 Januarij 1740 bapt*(isata) *est Henrica filia legitima Leonardi Peter Hanegreef et Mariae Jansen van den Eijnde conj*(ugum). *Suscep*(erunt) *Antoni Verhese et Helena Hermans* (RADB., Deurne & Liessel II), *discretinne* (Documenten, nr 82), *moeder* 1795-1811 (inv. nrs 2 & 67), overleden 24 februari 1811.

197 *4 Decembris 1741 bap*(tisata) *est Maria filia leg*(itima) *Abram Verhoef et Catharina Van de Locht. Suscep*(erunt) *Cornelius Verhoef et Anna Maria van der Locht* (RADB., Made & Drimmelen III), overleden 19 december 1807.

198 *29 Maart 1746 bapt*(isat)*a est Elisabetha filia legitima Gerardi Jansse van Loon et Godefridae Antoni Meulendijcks coniug*(um). *Suscep*(erun)*t Joannes Paulus Melis et Hendrien Peeter Meulendijcks* (RADB., Deurne & Liessel III), *discretinne* (inv. nrs 56 en 67), *moeder* 1792-1794 (Documenten, nr 82; inv. nrs 37 en 56), overleden 7 oktober 1794.

199 Gedoopt *9 April 1749 Petronella filia Exconsulis Buteniae Petri Cuelen et Mariae Coolen Conj*(ugum). *Susc*(eptores) *Theodorus Coolen et Gertrudis Ceulen* (RAM., Weert 1019), overleden 12 januari 1807.

200 Gedoopt *11 Februarij 1747 Maria filia Dionisij van Hoof et Luciae Neijnens conj*(ugum). *Susc*(eptores) *frater Mathias van Hoof Stiae regulae S*(anc)*ti Francisci et Joanna Neijnens filia devota* (RAM., Weert 1019), overleden 26 maart 1813.

201 *25ta Martii 1751 nata et baptisata est Maria Joseph filia legitima Joannis Gerardi van Ophoven et Maria Getrudis Maes coniugum. D*(omi)*nus Martinus Jacobus Maes licentiatus utriusque juris et Maria Elisabeth Eloi Patrini* (RAM., Roermond 698); *Dat gisteren achtienden April* (1837) *ten elf uren 's avonds Maria Jozefa Van Ophoven, oud zes en tachtig jaren,gewesene religieuse, geboren en wonende alhier, overleden is in het huis alhier aan de Meelwaag no 392 gelegen*

(SAR., overlijdens 1837); *Anno millesimo octingentesimo trigesimo septimo mensis Aprilis die decima octava exeuntium Sacramentis, munita annosque nata octoginta sex obiit Maria Josepha Constantia van Ophoven religiosa professa ordinis S*(ancti) *Francisci in Nunhem ac vigesima ejusd*(em) *sepulta est in coemiterio. Ruraemundae J*(oannes) *A*(gustinus) *Paredis Par*(ochus) (PAR., St. Christoffel, overlijdensregister).

202 *Hoerst. 1750 28va Martii baptizata est Maria Catharina filia Petri Feiter et Annae Moll, patrinis Petro Braun et Catharina Schieppers* (PANW., Dremmen D 438, p. 214), overleden 27 september 1794.

203 *Die 24 Aprilis 1753 baptizata est filia legitima no*(m)*i*(n)*e Joanna Maria. Parentes Petrus Wetzels et Joanna Greissen. Susceptores Matthias Lourijssen et Joanna Maria Drakenberg* (RAM., Schaesberg 755); de naam van de moeder wordt op 19 september 1811 gelezen als *Jeannette Greeven* (GASC., overlijdens 1811), overleden 19 september 1811.

204 Geboren te *Buchten* als *dochter* van *Pierre Geijen* en *Sibille Bouten* (GAB., overlijdens 1812), *discretinne* (Documenten, nr 82), overleden 19 februari 1812.

205 Geboren te *Munstergeleen* als *dochter* van *Herman Luijten* en *Mechtild Philips* (GAM., overlijdens 1827), overleden 21 mei 1827.

206 *10 Januarij 1754 baptisata est Lucia filia Sebastiani Hesemans et Adrianae Aerts conjugum. Susceptores Joannes van Beers et Anna van Ham* (GAL., doopregister), overleden 24 november 1821.

207 *2da Martij 1768 baptizata est Helena filia legitima Joannis Roijers et Mariae Goossens. Susceptores erant Wilhelmus Goossens et Helena Roijers* (RADB., Valkenswaard VI); *Helena Roijers ongehuwd, gewesene religieuse, oud zes en zeventig jaren, geboren te Valkensweert, laatstelijk gewoond hebbende te Roermond, is overleden den vijfden December achttien honderd vijf en veertig des middags om twaalf ure* (SAR., overlijdens 1845); *Anno millesimo octingentesimo quadragesimo quinto mensis Decembris die quinta exeuntium Sacramentis munita obiit Maria Agnes Roijaerts religiosa aetatis septuaginta sex annorum hujus parochiae et die septima sepulta est in nostro coemeterio parochiali. S. Mooren pastor.* (PAR., St. Christoffel, overlijdensregister).

In een artikel van Mr. J. Belonje: *De afkomst van het geslacht Egmond van de Nijenburg* (overdruk uit het jaarboek van het centraal bureau voor genealogie, z.pl. 1955 8 vv.) wordt medegedeeld, dat Jan Gerritsz. van Egmond en zijn vrouw Joost Jacobs twee dochters hadden, Katrijn en Marie, in het „ghemeen convent der beslotenre susteren sints Margrieten buyten Leyden op Rodenburch van der oorden van penitentie sinte Franciscus". Dit blijkt uit een brief van Baerte Bartoutsdochter, dienstersche der susteren op Rodenburch „aan de schout van Alkmaar Jan Gherijtsz (28)". De oudste zoon Jacob Jansz. van Egmond „zou in 1541 als Minderbroeder gestorven zijn (9)". W. L.

„Op dit ogenblik is het Klein-Seminarie van Rotterdam tijdelijk gevestigd in het kasteel „Stoutenburg", dat wij in prettige samenwerking met de Paters Franciscanen van hen voor 5 jaar hebben kunnen huren". Aldus Regent N: van Ruyven in een aanhangsel bij de herderlijke brief van Mgr. M. Jansen over Priesterroeping en Seminarie (Rotterdam 1957) 44. C. S.

In het artikel: *Collectanea quaedam iconographica franciscana* (Archivum Franciscanum Historicum 23, 574-577) staat een en ander over het klooster van Weert en zijn stichter. C. S.

In de rubriek „Vóór honderd jaar" lezen wij in *De Leidse Courant* van 30 januari 1959:
Uit de Leydsche Courant van Vrijdag 30 January 1859.
's Gravenhage — Naar men verneemt, is hedenmorgen in de sacristy der r.k. kerk aan den Boschkant alhier het huwelijk van de heer A. Pycke de Petryhem, eersten secretaris bij het Belgische gezantschap alhier, met jonkvrouw A. Heldenier, hofdame bij H. M. de Koningin, godsdienstig ingezegend. Daarna werd het andermaal ingezegend in de kloosterkerk door den wel eerwaarden heer ds. Ruitenschild, hofprediker, waarbij H.M. de Koningin tegenwoordig was.

Hoewel Dr. B. A. Mensink, in zijn dissertatie *Jan Baptist Stalpart van der Wiele, Advocaat, Priester en Zielzorger,* (Bussum 1958) een zeer uitgebreid genealogisch onderzoek nopens de familie Stalpart van der Wiele heeft ingesteld, kreeg hij geen zekerheid over de familierelatie van de bekende Minderbroeder *Joannes Stalpart (Van der Wiele)* met de priester-dichter. In Bijlage IV geeft hij wel een stamboom, maar daarin heeft de Minderbroeder een vraagteken achter zich. Waarschijnlijk waren zijn grootvader van vaders kant en de Delftse pastoor broers. Op bladzijde 26 spreekt hij over deze Minderboeder als afkomstig uit Oudetonge. Hij verwijst naar het Historisch Tijdschrift 1931 (10 p. 18), waar L. C. Michels iets meer gegevens vermeldt: te Keulen gekleed en geprofest, novicemeester en gardiaan in zijn orde, gestorven 1635 te IJsselstein in de Hollandse Missie. Hij steunt hier vooral op het Necrologium Diocesis Harlemensis (De Katholiek jrg. 60 (1871) 56vv) waar op blz. 74 als sterfdatum 7 oktober 1635 wordt opgegeven.

A. F.

De mededeling van A. F. geeft ons aanleiding iets te zeggen over de verschillende Paters Stalpart of Stalpaert van de Orde der Minderbroeders.

Vooreerst kennen wij een Adrianus Stalpaert. Hij werd geboren 18 december 1616 te Brugge en werd Minderbroeder 11 november 1636. Na verschillende malen vice-gardiaan, gardiaan en in 1674 ook definitor geweest te zijn, overleed hij in 1683.

Wij noteren hierbij even, dat in 1641 ook een (andere) Adriaen Stalpaert woonde te Leiden. (Zie C. Sloots O.F.M. De Minderbroeders te Leiden, Rotterdam 1947, 197).

Marianus Stalpaert werd omstreeks 1645 geboren te Brugge en legde zijn professie bij de Minderbroeders af in 1665. Hij was novicemeester, vicarius, gardiaan en kroniekschrijver en secretaris generaal te Rome. Verschillende werken staan op zijn naam. Hij overleed 22 september 1706 te Brugge.

Van een tweede Adrianus Stalpaert weten wij, dat hij in 1651 geboren werd te Brugge en dat hij 23 oktober 1672 zijn professie

aflegde in de handen van zijn oom, Adrianus Stalpaert.
Dan zijn bekend twee Paters Stalpart, die allebei Johannes heetten. En het schijnt ons toe, dat dezen wel met elkander verward worden. De eerste Joannes Stalpart overleed 29 januari 1608 in roep van heiligheid te Trier. Van hem wordt gezegd, dat hij een man van zeer diepe ootmoed was en van beschouwend gebed. Hij verrichtte met de grootste aandacht zijn priesterlijke bedieningen, bezat de gave van voorzegging en kennis der harten en genas door gebed en handoplegging vele zieken. Hij zou ook lang missionaris in Holland geweest zijn.
De tweede Joannes komt voor als Joannes van der Wielen, genaamd Stalpart. In 1603 ontmoeten wij hem als student te Keulen. In 1604 legde hij zijn professie af bij de Minderbroeders. Hij was een edelman uit Oost-Friesland. In de Minderbroedersorde ontmoeten wij hem als novicemeester in Brühl (1609) en Coblenz (1613), waar hij ook vicarius was, als Pater van de Clarissen te Trier en te Oldenzaal, als gardiaan te Beurig (1614) en als definitor van de Keulse en Saksische (?) Provincie. In 1628 overleed te Haarlem op 9 januari Pater Michaël Homez, assistent te Haarlem. Onmiddellijk na zijn overlijden zou Joannes Stalpart als zijn opvolger naar deze stad gezonden zijn. Maar in 1664 schrijft P. Eustachius van Beeck: „Dominus Stalpart numquam Harlemi habitavit, sed ad alia loca, quorum cognitionem firmam habere non possem pergrinator est, aliquando apud nobiles prope Ultraiectum, quandoque prope Harlemum. Haec mihi dixit ancilla Anna Jans, quae D.D. Homes, Boener, Constantio et Putz cohabitavit quam existimo rem optime scire." Wij moeten dus aannemen, dat hij nooit socius in Haarlem is geweest, maar wel, dat hij een losse missionaris is geweest in de dorpen rondom Haarlem, in de buurt van Utrecht en ook in Overijssel en Friesland.
Ipse Batavus obiit in Batavia, d.w.z., zelf Nederlander overleed hij in Nederland en wel te IJsselstein op 8 (7) oktober 1635. Wellicht is de titel „missionaris in Hollandia", die men aan de eerste Joannes Stalpart toekende, voor de tweede Joannes bestemd geweest. Als men echter uitdrukkelijk van deze tweede zegt: hij kenmerkte zich door vroomheid en deemoed, genas op wonderbare wijze zieken en voorspelde toekomstige dingen, dan, menen wij, dat deze uitspra-

ken bedoeld zijn door de eerste. Deze laatste wordt vermeld door Dr. Mensink. *BGPMN II* 139, 332, III 123. *B.N.B.* 23 (1921-24). Over al deze hier genoemde minderbroeders zie BGPMN II 139, 332, III 123. Biographie Nationale Belgique 23 (1921-24). Kol. 583-584. *Bijdragen Haarlem* 60 (1946) 153. *Epistolae Missionariorum* Ordinis S. Francisci ex Frisia et Hollandia, Quaracchi 1888 48-49, 129 Franciscaans Leven (1934) 453-454. *Franziskanische Studien* VII 141-142, XIV 172, XV 13. P. Gaudentius, *Beiträge zur Kirchengeschichte des XVI. und XVII. Jahrhunderts,* Bozen 1880, 343. Ph. Naessen, *Franciscaansch Vlaanderen* 425-426. *Neerlandia Seraphica* 1940, 258. P. Schlager, *Geschichte der kölnischen Franziskaner-Ordensprovinz,* Regensburg 1909, 181, 184, 195, 281. S. Schoutens, *Martyrologium Minoritico-Belgicum* Hoogstraten 1902 ad d. 9 januarii en 8 octobris, *Unsere Toten,* Düsseldorf 1941 ad d. 29 januarii en 8 octobris. C. S.

Over het klooster van de Beggarden te Maastricht schreef P. Dalmatius van Heel † in deze *Bijdragen* deel V, 93, 97-100. Als kleine aanvulling laten wij hier volgen de tekst van het bidprentje van de Beggard J. A. Roborgh, dat zich bevindt in de verzameling bidprentjes van het Rijksarchief in Limburg te Maastricht.

Bid voor de Ziel van Zaliger
Den Eerwaarden en vlijtigen Pater
Joannes Andreas Roborgh
Van de Orde der Eerw. pp. Beggarden.
Geboren te Maastricht, 29 Julij 1769;
Professie gedaan 17 Augustus 1790;
priester gewijd 22 Sept. 1792,
na de vernietiging van deszelfs klooster te Maastricht,
tot Pastoor benoemd te Heughem 15 Maart 1806,
en die aldaar door eene korte doch hevige ziekte
aangetast, onvoorziens op den 11 November 1840
in den Heer overleden is. J. Verzijl

Over Pater Bernardinus Klumper, o.m. generaal van de Orde van de Minderbroeders vertelt de kleine uitgave Bruintjes II (Weert, Biest 43). Zijn leven wordt beknopt verhaald en mooie fragmenten uit zijn geschriften bevatten keurige gedachten. C. S.

Pierre Teilhard de Chardin, *Het Verschijnsel Mens.* Utrecht, Het Spectrum), 1958, 338 pp.
Niemand zal ontkennen dat in dit even keurig uitgegeven (Spectrum) als keurig vertaalde (D. de Lange) boek een grootse visie wordt geboden op het ontstaan van wereld, leven en bewustzijn. Zelfs de toekomst wordt inzichtelijk omdat de mens in 't nieuwe tijdperk dat begonnen is, de evolutiegedachte bewust aanvaardt en totaal doorvoert. De auteur is primair bioloog, verder ook physicus, maar hij zegt niet te willen schrijven als metaphysicus en theoloog. In zekere zin is dit jammer want men zou deze machtige gedachte gaarne geheel afgerond willen zien. Een theoloog zou bv. nog de hominisatieleer van Chardin moeten vergelijken met het scheppingsbegrip. Wel toont de auteur zelf in een epiloog en een aanhangsel hoe God, de Incarnatie en het kwaad in zijn visie „passen".

P. Dr. Sybrand Galama O.F.M.

J. Lacroix, *Kracht en Zwakheid van het Gezin.* Ned. Vert. van J. A. Jacobs, 134 blz., Utrecht, Het Spectrum, 1958, *f* 3.60.
Dit deeltje van de serie „Mens en Medemens" beoogt niet het gezin te verdedigen, maar eenvoudig het wezen ervan uiteen te zetten.
Schrijver ziet zeer veel moderne verschijnselen als overdreven reacties op een verkeerd begrepen en veelal verkeerd uitgeoefende vaderlijke macht. Hij wijst er voorts op, dat het gezin de bescherming is van het private leven, waarin tevens het sociale leven van de mens wordt ontwikkeld. Huwelijk en gezin worden volgens hem gefundeerd en in stand gehouden door wat hij noemt de „bekentenis", die hij ziet als een houding van wederzijdse erkenning uit liefde. De drie laatste hoofdstukken, welke handelen over opvoeding en maatschappelijkheid en over de functie van het vaderland, werken deze gedachten nader uit.
Het onderwerp wordt meer erudiet dan gereflecteerd behandeld. Schrijver zelf zegt in zijn voorwoord, dat hij zich heeft moeten tevreden stellen met suggesties, die niet voldoende met bewijzen worden gestaafd. Dit is te betreuren, ook al schijnt Schrijver zelf hierin geen bezwaar te zien.

Dr. E. Kuyper O.F.M.

H. E. Jacob, *Haydn. Zijn tijd, zijn kunst, zijn roem.* (Vertaald uit het Duits door J. de Moolenaar), Utrecht, A. W. Bruna & Zoon, 1957, 411 pp., *f* 15.90.
Niemand minder dan Thomas Mann schreef voor deze Haydn-biografie een „Ten Geleide". Terecht noemt hij daarin dit werk een „betoverende kunstenaars-roman". Hiermee is meteen het enige bezwaar geformuleerd dat de muziekhistoricus tegen dit boek kan hebben. Het is hier en daar

té anecdotisch. Af en toe stoot men op een „konjectuur, waaraan men gaarne gelooft" (Mann) of liever geloven zou als ze niet in strijd was met de historie. Als voorbeeld gelde het verhaal over de Kindersymfonie, die evenwel grotendeels van Leopold Mozart is (128 vv.). Als de schr. dan musicologen als Wotquenne, Sandberger e.a. weinig kritische zin toedicht in authenticiteitskwesties, is dat wel wat naïef (364). Maar overigens: een mooi, met warme liefde geschreven boek, in een levendige, soms flitsende stijl. Hierdoor is het een uitmuntende propaganda voor en inleiding tot het werk van J. Haydn.

De vertaler heeft zijn taak schitterend volbracht: trouw en toch het boeiende van het oorspronkelijke bewarend, zoals een vergelijking met de Duitse uitgave aantoonde. Niet ten onrechte liet hij de wat verouderde bibliografie weg.

Een heel bijzonder kompliment voor de uitvoering. Wat een weelde in deze tijd van de „pockets" zo'n koninklijk boek in de hand te nemen.

A. Bour O.F.M.

Huldealbum aan de Turnhoutse Priesters en Kloosterlingen. Z.pl.z.u. 1955. Verkrijgbaar bij Dekenij Turnhout.

Deken en pastoors van Turnhout leiden dit Huldealbum in. In dit album worden niet minder dan 742 portretten met korte levensbeschrijving opgenomen van priesters en religieuzen, uit Turnhout afkomstig. Waaruit blijkt, dat op iedere 200 stadgenoten ongeveer vijf zich speciaal aan God hebben toegewijd. Dat onder hen talrijken behoren tot een van de drie Orden van Sint Franciscus, behoeft geen verwondering te wekken, want de Minderbroeders „zijn zeker in onze stad het best gekend" (blz. 75). Diverse auteurs schreven tevens korte artikels, waarin op verschillende wijzen de verhevenheid van de roeping benadrukt wordt. Turnhout mag terecht fier zijn op deze uitgelezen schare van priesters en kloosterlingen en tot voorbeeld gesteld worden aan vele andere plaatsen, waar helaas, het aantal roepingen zo snel daalt. C. S.

Congregatie van de Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart. (Lyon, Lescuyer et Fils 1955).

Een twintigtal jaren, nadat Pater Jules Chevalier de prachtige Congregatie van de Missionarissen van het Heilig Hart gesticht had, ontstond in 1882 te Issoudun de Congregatie van de Dochters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart. Van deze Congregatie wordt meer door een overvloed van uitgelezen illustraties, dan door woorden in dit kostbaar boek verhaald. Wij maken kennis met oorsprong, doel, geest, werken, missiearbeid, uitbreiding. De eerste stichting in Nederland was te Waalwijk in 1911, in 1915 te Tilburg. De Nederlandse Provincie werd opgericht in 1925 en telt 18 geformeerde huizen, met ongeveer 470 geprofeste leden. Zij arbeiden ook in de missiën van Indonesië en van Nieuw-Guinea.

Het zo fraai uitgevoerd werk geeft ons wel een uitstekend beeld van deze bloeiende Congregatie. C. S.

P. Willibrord Capucin, *Trois Capucins guillotinés à Valenciennes en 1794*, Blois, Librairie Mariale et Franciscaine, 1958.
Op de guillotine van Valenciennes lieten tijdens de franse revolutie talrijke priesters en religieuzen het leven. Onder hen waren o.a. zeven Minderbroeders, een Minderbroeder-Conventueel en drie Minderbroeders-Capucijnen. Deze, de Paters Martialis, Josephus en Paulus worden door de schrijver ons voorgesteld in het licht van hun tijd. Verschillende illustraties verrijken het eenvoudig geschreven werkje. C. S.

De Middelnederlandse Vertalingen van het Stabat Mater, ingeleid en toegelicht door Pater Maximilianus O.F.M.Cap. Zwolle N.V., Uitg. Mij. W. E. J. Tjeenk Willink, 1957 (Zwolse drukken en herdrukken voor de Mij. der Ned. Letterk. te Leiden, nr. 18), *f* 5.25.
Zeven Middelnederlandse vertalingen in verzen en zes in proza van het Stabat Mater zijn hier met alle varianten afgedrukt. Zo verspreid was deze hymne in onze gewesten! Wie de auteur van het latijnse origineel was staat nog niet met volkomen zekerheid vast, in ieder geval niet, de Minderbroeder Jacopone da Todi, waarschijnlijk de Engelsman John Pecham O.F.M. Andere kandidaten worden op pagina 13 opgesomd (alleen met heel vreemde jaartallen).
De ontdekking der vertalingen is een geschiedenis op zich en wordt in een tweede paragraaf beschreven. Daarna wijdt de volgende een beschouwing aan de kwaliteit der vertalingen, waarna nog de wijze van uitgeven wordt uiteengezet.
Vele Franciscana komen vanzelfsprekend in deze uitgave voor. De namen der vertalers zijn onbekend, dat daaronder vele minderbroeders geweest zullen zijn, ligt voor de hand. Zij toch waren er altijd op uit, goede religieuze poëzie in de volkstaal te verspreiden, denken we maar aan Jan Brugman en Dirk Coelde e.a. Wel weten we, dat in de zeventiende eeuw W. Spoelbergh O.F.M. in *Het boeck des Broederschaps van het H. Cruys tot Hoboken* (1618) en Pater M. Croonenborch O.F.M in *Den gheestelycken Leydtsman* (1679) nieuwe vertalingen van het Stabat Mater opgenomen hebben (p. 20).
Als bezitsters van handschriften of gedrukte werken met Middelnederlandse vertalingen van het Stabat Mater worden genoemd:
Zusters van het Maria-convent Hoorn (1519) p. 127 (cfr. Mon. Batavum I p. 116-117).
De reguliere Zusters van St. Agnes te Rhenen p. 129 (cfr. Mon. Bat I p. 164-165).
Het later naar het kapittel van Windesheim overgegane St. Dionysius-convent te Amsterdam p. 143 (cfr. Mon. Bat I p. 29).
Op p. 142 staat „De Stabat Mater-vertaling is geschreven door Zuster Anna Swildens († 1513) in het klooster Sint-Catharina-dal te Hasselt." Het Klooster was een Tertiarissenklooster. Zie b.v. Juliaan Lambrechts O.F.M., Het Oud Sint Catharinadal ... te Hasselt, Mechelen 1892, waar in

het dodenboek p. 173 onder 18 juli wordt vermeld: „jaergetyt van suster Anna Swilden, stierf 1513".
Hiermee hebben we de voornaamste voor ons belangrijke gegevens op Franciscaans gebied vermeld. Franciscana verder nog op bl.: 59, 62, 93, 101, 103, 110, 127, 128, 142-144 en 157.
Ook dit boek van Pater Maximilianus bewijst weer met welk een acribie deze filoloog te werk gaat. We zijn de maatschappij der Nederlandse Letterkunde erkentelijk de uitgave van dit werk mogelijk gemaakt te hebben.

A. F.

Gerard Brom, *Vijf Studies*, Zwolle, N.V. Uitg. Mij. W. E. J. Tjeenk Willink, (Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies n. 7), 1957, ing. *f* 8.90, geb. *f* 11.40.
Dit deel van de Zwolse reeks kan men niet alleen neerlandici, maar ook theologen, historici en ieder, die belangstelling heeft voor culturele vraagstukken, aanbevelen. Brom verzamelt hier studies over *Het Wilhelmus, Wolff en Deken en de Katholieken* (hier voor het eerst verschenen), de verhouding tussen *Bijbel en Romantiek. De Dominee in onze Literatuur* en *De Roem van Gezelle.* De eerste en de laatste studie zijn zuiver literairhistorisch te noemen, de drie overige liggen meer op het terrein der cultuurgeschiedenis.
Het Wilhelmus ziet Prof. Brom als een zuivere uiting van de Nederlandse gemeenschap. Naar de vorm zet het de Middeleeuwse traditie voort, terwijl het naar inhoud de omwenteling in de geesteswereld van de zestiende eeuw tot uitdrukking brengt. De auteur wijst op het vijftiende-eeuwse lied van Willem van Amersfoort O.F.M., (Zie C.F.N. I 329, 351), dat als acrostichon de naam *Wilhelmus* (p. 22) verborgen houdt, als 'n parallel van ons volkslied, waarvan de beginletters de naam *Willem van Nassov* vormen.
Met dezelfde liefde beschrijft hij de eenvoud en natuurlijkheid van Gezelle, alle gezochte theoriën over de aard van diens dichterschap afwijzend. Gezelle staat voor hem in de grote traditie van Kerk en volk, vrij de schoonheid der verschijnselen bewonderend als afstraling van het Eeuwige Licht.
De overige studies zijn algemeen-cultureel gericht. De auteur illustreert aan de hand van de werken van Wolff en Deken de opkomende sympathie en het groeiend begrip voor de Moederkerk in de achttiende euew, die onze emancipatie mogelijk maakte. Overigens typeert hij de godsdienstige overtuiging der twee schrijfsters als zeer vrijzinnig, waardoor het hun onmogelijk was de kern van het Katholiicsme te vatten. Hun sympathie berustte op gevoel en een verlangen naar eenheid boven geloofsverdeeldheid.
De studie „Bijbel en Romantiek (afscheidscollege) vormt een diepgaande verhandeling van de opvattingen der romantici aangaande de H. Schrift. Terwijl zij de Bijbel als bron der Openbaring verwierpen, genoten zij er-

van als zuivere, niet aan regels gebonden poëzie. In hun „profetieën" volgden Hugo, Nietzsche, Multatuli e.a. de vorm na van het boek, waarvan ze de inhoud loochenden.
„De Dominee in onze Literatuur" vormt een indrukwekkend hoofdstuk uit onze culturele geschiedenis. De wijziging in waardering van de predikant in onze maatschappij wordt als een treffend bewijs gezien van de grote verandering in levenshouding sinds de vorige eeuw voltrokken.
Dit werk is zeker niet een der minste uit deze prachtige serie van taal- en letterkundige studies! Drs H. Oostendorp.

Prof. Dr. L. C. Michels, *Filologische Opstellen*. Deel I *Stoffen uit de Middeleeuwen*. Deel II *Stoffen uit de 16e en 17e eeuw*. Zwolle, N.V.. Uitg. Mij W. E. J. Tjeenk Willink 1957-58 (Zwolse reeks van Taal- en Letterkundige Studies n. 2 en 8, resp. ing. *f* 7.50 en *f* 16.—, geb. *f* 10.— en *f* 18.50.
Prof. Michels mag zich gelukkig prijzen nu bij zijn aftreden als hoogleraar de rijke oogst van jarenlange studie in bundels verzameld wordt. Prof. Asselbergs schreef een inleiding waarin hij deze artikelen vooral als specimina van methodiek, als voorbeelden van ongelooflijke acribie en critische zin prijst. Er zal hierna nog een derde band verschijnen van studies over Vondel, waaraan bovendien een register van alle besproken woorden zal worden toegevoegd. Er is enige wijziging aangebracht in de oorspronkelijke vorm der artikelen doordat gedeelten van verschillende publikaties ineengeschoven zijn, andere ingekort om herhalingen te voorkomen. Op deze wijze ontstond een overzichtelijk en boeiend geheel. De kracht van Prof. Michels ligt in zijn uiterst nauwkeurige tekstkritiek, waardoor hij duizend en één zaken opmerkt, waaraan een ander gedachteloos voorbijgaat. Zo zijn deze boeken zeker geen gemakkelijke of vlotte lectuur. Maar hun waarde zullen ze niet licht verliezen, omdat wat hier onderzocht en bewezen werd, verder wel onomstotelijk vaststaat! Voor serieuze filologische studie zijn deze werken onontbeerlijk.
Het is ondoenlijk al de artikelen apart te bespreken. We geven de Franciscana: In de eerste bundel is van belang De Letteren in dienst van de Propaganda voor Coudenberghes Broederschap van de VII Weeën p. 147vv. Hij vermeldt hierin op p. 157 dat Margaretha van Oostenrijk in een verlaten Minderbroedersklooster buiten de Ezelpoort te Brugge een communiteit van nonnen stichtte onder de titel van Maagden van de VII Weeën. Een zeer lofwaardige getuigenis over de Brabanders van Bartholomeus Anglicus O.F.M. wordt in het aardige artikel Brabanciones-Praedones geciteerd p. 196.
In de tweede bundel wordt op p. 206 iets over Pater Jan Stalpart (van der Wiele) O.F.M. vermeld, waarover in ander verband nog gesproken zal worden. Jan Baptist Stalpart, aan wie naast Constantijn Huygens de grootste aandacht geschonken wordt, heet een verbreider van Franciscaanse

motieven (p. 255). De H. Nicasius van Heeze wordt als vertaler van het Soliloquium van Gerlach Peters vermeld (p. 214). (Cfr. BGPMN VII p. 371).

Drs. H. Oostendorp - Pater Albertus Fick.

Justus de Harduwijn, *De weerliicke liefden tot Roose-Mond,* uitgegeven door Dr. O. Dambre, Zwolle, N.V. Uitgevers-Maatschappij W. E. J. Tjeenk Willink (Zwolse Drukken en Herdrukken voor de Mij. van Ned. Letterk. te Leiden n. 21), ing. *f* 4.60.

Behalve dezelfde kenmerken van wetenschappelijke nauwkeurigheid die al de werken van de Zwolse Drukken en Herdrukken siert, toont deze uitgave in de inleiding de warme bewondering en liefde van Dr. Dambre, wiens levenswerk voor een aanzienlijk deel aan deze nog steeds te weinig gekende Zuidnederlandse Renaissance-dichter gewijd is. De Roose-Mondbundel werd opnieuw onderzocht en de resultaten hiervan werden aan de nieuwe inzichten aangaande de Renaissance-poëzie in de Zuidelijke Nederlanden getoetst. De recente publicaties over Jonker van der Noot hebben hierin een belangrijke rol gespeeld. In een uitvoerige inleiding wordt de lezer, na een korte biografie van de dichter, zeer duidelijk ingelicht over de stand van zaken aangaande de vele problemen die met deze bundel samenhangen. Terecht kreeg daarbij de kwestie van de imitatio veel aandacht. Maar dit belet Dr. Dambre niet met sympathieke nadruk te wijzen op het persoonlijke-creatieve in het werk van Harduïnus: de samenstelling van de bundel, het hanteren van een heel eigen anapestische vierheffingen-alexandrijn met zo'n sterk ritme, „de donzige natuurlyriek", de gedichten waarvoor geen vreemd equivalent valt aan te wijzen en tenslotte de uitzonderlijke taalzuiverheid. Dit alles is overtuigend genoeg, om voor deze vaak vergeten dichter de aandacht op te eisen, die hij verdient.

P. Laur. Hovens O.F.M.

Dr. E. J. Kuiper, *De Hollandse „Schoolordre" van 1626,* Groningen (J. B. Wolters) 1958, 227 pp., *f* 8.90.

De altijd nog gebrekkig gedocumenteerde geschiedenis van het onderwijs in Nederland is zeker wat de Latijnse Scholen betreft grotelijks gebaat met een studie als deze, die een nauwkeurige uitgave, vertaling, interpretatie en historie biedt van het bekende reglement dat door de Staten van Holland en Westfriesland op 1 oktober 1625 werd uitgevaardigd. Over de voorgeschiedenis van de Ordre oordeelt Kuiper anders dan Fortgens doet in zijn iets eerder verschenen Schola Latina, terwijl de doorwerking en de invloed die van Duyvendijk (De Motivering van de Klassieke Vorming, Groningen 1955) aan dit Hollandse document toeschrijft, in dit nieuwe boek aanmerkelijk worden beperkt. Kuiper geeft ook een welkom overzicht van de toen gebruikte schoolboeken.

P. Dr. Sybrand Galama O.F.M.

H. W. Fortgens, *Schola Latina. Uit het verleden van ons voorbereidend hoger onderwijs.* Zwolle, N.V. W. E. J. Tjeenk Willink, 1958. 254 blz., 240 mm, *f* 9.90, geb. *f* 12.—.
De titel behelst de Nederl. latijnse school zonder enige beperking. In feite wordt er bijna alleen gesproken over de stedelijke lat. scholen van protestants Nederland, want door de enkele, welwillende pagina's over de lat. scholen van de Jezuïten doet men geen recht aan de overige kath. lat. scholen in Nederland. - Verder schijnt de auteur te willen beklemtonen dat *geen van de talrijke Latijnse scholen die wij in later tijd hier te lande aantreffen* (blz. 9) afhankelijk is van de oudere kloosterscholen. Is dit geen illusie? Zelfs in het geval dat de bekwame auteur volkomen gelijk heeft voor de lat. scholen van protest. Nederland, kan niemand daardoor beweren dat men dáár *ab ovo* begonnen is.
Men moet de zaken in dezen zuiver stellen. Gedeeltelijk worden de tekorten vergoed door de voorafgaande vermelding dat deze studie slechts een *voorlopige verkenning* (blz. 3) wil zijn, maar zelfs zo houden wij de gemaakte opmerkingen staande. Intussen vertrouwen wij dat het voorlopige karakter van dit boek, evenals van het vroegere boekje: *Meesters, scholieren en grammatica* (zie deze Bijdragen 9, 1957-'58, 313-314), een belofte inhoudt, te komen tot een systematisch en algemeen overzicht over de latijnse scholen. Bertilo de Boer.

R. J. Koopmeiners, „*Oorsprong, ontwikkeling en betekenis van het Middeleeuws Rotterdam*", Aalten, Uitgeverij De Graafschap (1956), *f* 3.90
In dit klein geschriftje van 76 pagina's wordt in een serie van 9 opstelletjes een poging gedaan om de bestaande opvattingen over de oudste geschiedenis van Rotterdam te herzien. Schr. verzet zich tegen de op het einde der 19e eeuw onder invloed van Fruin gevormde opinie dat Rotterdam pas laat in de Middeleeuwen is ontstaan en gedurende de Middeleeuwen voornamelijk agrarisch centrum met wat visserij en handel is geweest.
Bij het ontbreken van oude documenten zich vooral baserend op oude kronieken, tracht hij te bewijzen dat de vroegere opvatting dat Rotterdam (in Crooswijk) reeds in het begin van onze jaartelling is ontstaan juist was en dat Rotterdam reeds vroeg een belangrijk centrum is geweest.
Zijn bewijsvoering berust echter nog al eens op veronderstellingen, die door geen feitelijke gegevens waar worden gemaakt. Karakteristiek hiervoor zijn zijn constructies - het is best mogelijk -, het is waarschijnlijk -, het ligt voor de hand -.
Uit mogelijkheden en waarschijnlijkheden wordt zonder meer naar feitelijkheden geredeneerd.
Ik heb grote bewondering voor de noeste vlijt, waarmee Schr. de oude gegevens heeft nagepluisd om ze in zijn veronderstellingen te passen, maar bij historisch onderzoek moet men niet alleen de feiten willen bij-

eenbrengen en rangschikken om er zijn a priori gevormde mening mee te staven. W. J. M. Boonekamp.

Verslagen der bedrijven, diensten en commissies van Amsterdam 1957, No. 1 Gemeentelijke Archiefdienst. Amsterdam, Stadsdrukkerij, (september 1958).
De Gemeente-archivaris Mr. W. F. H. Oldewelt brengt in deze uitgave aan Burgemeester en Wethouders een verslag uit over personeel, gebouwen, toestand, inventarisatie, bibliotheek enz. van zijn Archief. In 3 Bijlagen worden vermeld: aanwinsten voor de archieven, de bibliotheek, de historisch-topografische atlas. In bijlage IV wordt behandeld het familiearchief Ter Meulen en in Bijlage V het familiearchief Ooster. Vier merkwaardige illustraties versieren dit jaarverslag. C. S.

Dr. J. A. N. Knuttel, *Onze Letteren in de Middeleeuwen,* Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1958, flex. *f* 4.80.
Deze geschiedenis van onze middelnederlandse letterkunde steunt op Marxistische grondslag. Reeds in zijn dissertatie: *Het geestelijk Lied vóór de Kerkhervorming* stond de auteur op dit standpunt, en nog houdt hij hieraan vast, al heeft hij zijn mening op een onderdeel soms herzien (cfr. p. 210). De schrijver als weinigen thuis in deze stof, weet heel vaak zijn opinie, steunend op detailonderzoek, aannemelijk te maken. Jammer dat hij meermalen nieuwere gezichtspunten geheel onvermeld laat (o.a. over de Utrechtse druk van Suster Bertkens gedichten p. 223). Naarmate de literatuur die behandeld wordt spiritueler van aard is, worden schrijvers meningen onbetrouwbaarder. Voor de Mystiek mist hij ten ene male het orgaan en zo wordt het portret van Hadewych eenvoudig een karikatuur. De Minderbroeders draagt hij een goed hart toe, immers nooit worden ze zonder loflijke vermelding genoemd. De reden is, dunkt me, tweevoudig: hun streven naar bezitloosheid voerde hen tot het lagere volk, terwijl ook zij juist de grote verspreiders waren van het geestelijk volkslied, waaraan de auteur zijn hart verpand heeft.
Naar aanleiding van Maerlants *Sint-Franciscus'leven* weidt hij uit over de rol der Minderbroeders in het maatschappelijk en geestelijk leven dier dagen en prijst vooral hun ijveren voor de Mariaverering, zonder nochtans hiervan litteraire bewijzen te leveren (p. 60). Hierbij komen ook Maerlants contacten met de Utrechtse Minderbroeders ter sprake, (bij Anna Bijns worden haar btrekkingen met de Antwerpse Minderbroeders niet vermeld).
De Limburgse sermoenen, afkomstig uit het Tertiarissenklooster Sint-Andries te Maastricht worden besproken (p. 84), waarbij P. C. Boerens mening wordt aangehangen die alleen Duitse invloed aanvaardt in tien preken die sterk met de sermoenen van Berthold van Regensburg O.F.M. overeenkomen.

Op pag. 224 verwart de auteur Dirk Coelde van Munster met Dirk van Herxen (gestorven in 1457). Van de eerstgenoemde is het prachtige *Och, edel siele, wilt mercken* met het aangrijpende slot. Van Jan Brugman wordt het *Leven van Jesus* genoemd, dat veel kerstliederen zou geïnspireerd hebben, waarin het accent vooral valt op de bittere armoede in de stal. Het klinkt geenszins onaannemelijk dat hierin de invloed van de Franciscaanse spiritualiteit tot uiting komt. Ook het populaire lied *Och, eeuwelijck is zo lanck* van dezelfde Minderbroeder bleef niet onvermeld (p. 222).

In de categorie heiligenliederen bespreekt de auteur alleen enkele liederen op Sint-Franciscus, die hij merkwaardig noemt, omdat hij daarin Joachimitische tendenzen bespeurt. Typerend is 't, hoe vooral dat wat afwijkt van de Kerkelijke leer zijn aandacht trekt! (p. 221-222). De noot op p. 222 hierover brengt ons in haar vaagheid niets verder. Wordt het handschrift uit het Tertiarissenklooster St. Barbaradael bedoeld, waarover van Mierlo in de Gesch. der Letterk. der Ned. II (eerste druk) p. 202 spreekt? De rustige betoogtrant en de statige gang der volzinnen geven dit boek iets sympathieks en overtuigends. Het Marxistisch aprioristisch standpunt heeft de auteur evenwel voor de hoogste uitingen der Middeleeuwse cultuur en 't religieuze karakter ervan volkomen blind gemaakt. Van Mierlo mag wellicht aan de andere kant overdreven hebben, dit rechtvaardigt toch niet dit uiterste! A. F.

J. Dik. *Uit de geschiedenis van Appingedam, de oude hoofdplaats van Fivelingo*, met een Ter inleiding van Dr. W. J. Forsma, Assen, Van Gorcum & Comp. N.V., 1956, *f* 6.50.

Terecht noemt de schrijver zijn boek „uit" de geschiedenis van Appingedam. Want hij heeft ondervonden, wat elke auteur van zulk een historie beleeft, het grijs verleden laat zich gewoonlijk op bepaalde punten slechts gissen. Maar uit onderzoek in archieven en de raadpleging van veel literatuur heeft hij ons toch een boek geschonken, waarin wij opgang en nedergang van Appingedam duidelijk voor ogen gesteld zien. Er is wel geen terrein van het gemeenschappelijk leven, dat hij onbesproken laat: godsdienst, cultuur, economie en handel, onderwijs en ontwikkeling, gilden, strijd voor zelfbehoud en verdediging van rechten. De beschrijving van dat alles is zeer goed en boeit en de schrijver kan er zich over verheugen, dat hij ons een knap en goed gedocumenteerd werk geschonken heeft. Ook zijn objectiviteit is prijzenswaardig. Jammer daarom dat hij enige malen het voor Katholieken onaangenaam woord „ouwel" gebruikt (13,36). En de uitdrukking (37) over Paus Gregorius IX is wel zeer ongelukkig.

Het is wel zeker, dat Minderbroeders in Appingedam gewoond hebben. Maar over het bestaan en de geschiedenis van een stichting verkeren wij in het onzekere. Ook deze schrijver brengt ons weinig nieuws. Op blz. 105

deelt hij mede, dat in het Augustinusklooster ook veel Franciscanen of Minderbroeders waren. Zij gaven hun naam aan het „Minderbroeders Kerckhoff". Men kan er ook lezen, dat na de reduktie in 1595 Groningen o.a. een klok afstond uit het „Minderbroeders hoff". Johan Knijff O.F.M. wijdde grond voor een parochiekerk (153). Ook deelt de schrijver mede, dat reeds in 1328 het Franciscaner-Begijnenklooster werd gesticht (106). Het is wel hetzelfde, wat hij op 33 en 55 als Franciscaner nonnenklooster vermeldt.
Op 103 wordt gezegd, dat een van de vier jaarmarkten begon op de avond van *Ascensionis* Mariae Virginis Gloriosissimae. Heeft de auteur hier werkelijk Ascencio gelezen of heeft er in zijn bronnen gestaan Assumptio. De term Ascencio is, zover wij weten, altijd gereserveerd geweest voor 's Heren Hemelvaart.
Behoudens dan enkele opmerkingen, kunnen wij deze locale geschiedenis met de mooie illustraties prijzen als een interessant en degelijk boek, dat wij aan de belangstellenden warm kunnen aanbevelen. De uitgever zorgde, voor een al zeer schappelijke prijs, voor een keurige uitgave. C. S.

Nieuwe Drentse Volksalmanak 1958, orgaan van het Provinciaal Museum van Drenthe, het Drents Genootschap, de stichting „Vrienden van het Provinciaal Museum van Drenthe" en de Drents Praehistorische Vereniging, 76e jaar. Assen, van Gorcum & Comp. N.V. 1958, *f* 8.50.
Uitgevers en Redakteuren hebben wel hun beste beentje vooruitgezet, om dit geïllustreerd jaarboek zeer aantrekkelijk te maken. Het is in verschillende delen verdeeld met eigen paginering. In het eerste deel zijn diverse historische artikelen opgenomen, nadat J. Homan pieus Hendrik Meyeringh herdacht heeft. Van deze artikelen noemen wij - overeenkomstig de aard van ons periodiek - Groepen uit de geschiedenis van Hoogeveen door J. Tjalma, St. Maartens-vicarie te Dalen, 1374 door J. Westra van Holthe, Eeuwig brandende lamp in de kerk te Koekange door dezelfde auteur en Drentse Kroniek.
Het tweede deel bespreekt in verschillende bijdragen over nieuwe oudheidkundige ontdekkingen in Drenthe. Ten slotte - wederom met eigen paginering - vinden wij verslagen van de diverse verenigingen. Deze verslagen, zoals trouwens de interessante bijdragen, leveren een overtuigend bewijs, dat de belangstelling voor het verleden van Drenthe krachtig leeft.
C. S.

Philip Gibbs, *„Polen, waar wacht ge op . . .",* vertaald door Marja Roc, Baarn. Uitgave Hollandia N.V., 1957, *f* 9.90.
De bekende Engelse romanschrijver Philip Gibbs geeft in dit boek in romanvorm een beeld van de vrijheidsstrijd van de Polen tegen de Duitsers tijdens de laatste wereldoorlog, met als hoogtepunt de beschrijving van de fatale slag om Warschau en eindigend met het droeve lot van Polen, dat op het einde van de oorlog de verschrikkelijke Duitse heer-

schappij moest inruilen tegen de nog verschrikkelijker Russische heerschappij. Het lot van Polen wordt geschilderd in de lotgevallen van een enkele Poolse familie met haar relaties. Door de lotgevallen van de verschillende leden van die familie te volgen is Gibbs in staat om ook de strijd van de Polen buiten hun vaderland in de Poolse emigrantenlegers in Italië en Engeland te volgen.

De schrijver is er goed in geslaagd om de historische gegevens waarover hij de beschikking had en waarvan hij op het einde van zijn roman een verantwoording geeft, in zijn roman te vervlechten. Zo heeft hij een vlot leesbaar verhaal geschreven, dat slechts hier en daar wat brokkelig aandoet. Mijn enige bezwaar is dat deze Engelse schrijver de religieuse achtergronden van de Poolse vrijheidsstrijd niet voldoende heeft kunnen peilen en daarvan dan ook slechts een oppervlakkig beeld geeft. Zijn kijk op de Poolse vrijheidsstrijd is wel erg Engels liberaal-humanistisch. Hij geeft daardoor aan sommige van zijn romanfiguren gedachten en legt hen uitspraken in de mond, waarvan ik het waag te betwijfelen, dat echte Polen ze ooit zo zouden hebben gehad en gesproken.

De vertaling door Marja Roc is zeer verdienstelijk.

Al met al een zeer lezenswaardige roman. W. J. M. Boonekamp.

G. Ernest Wright, *De Bijbel ontdekt in aarde en steen.* (Ned. Vertaling van „Biblical Archeology" door C. Houwaard), 333 blz. met 220 afbeeldingen en 4 kaarten, Baarn, Het Wereldvenster, 1958, *f* 34.90.

Deze in groot formaat, 19 bij 26, en prachtig verzorgde uitgave met de goede nederlandse vertaling van het uitstekende werk, dat de befaamde amerikaanse bijbelgeleerde en archeoloog Prof. G. Ernest Wright onder de titel „Biblical Archeology" schreef, betekent een ware verrijking van onze literatuur op bijbels gebied. In 14 chronologisch geordende hoofdstukken geeft het boek een degelijk verantwoorde en zeer instructieve behandeling van de vele ontdekkingen, vooral op archeologisch terrein. welke de laatste 50 jaren het lezen en verstaan van de H. Schrift hebben vergemakkelijkt. De schrijver heeft daarbij het doel dat hem voor ogen stond ontegenzeggelijk bereikt: „in een samenhangend geheel een overzicht geven van die archeologische vondsten, die rechtstreeks licht werpen op de bijbelse geschiedenis, teneinde de plaats van de Bijbel in de wereld der oudheid en de betrekkingen tussen de bijbelse figuren en hun omgeving voor velen begrijpelijker te maken". De wereld waarin Gods woord tot stand kwam gaat hier voor de lezer werkelijk open, komt tot leven vanuit aarde en steen. Dat dit van belang is ook voor het tot leven komen, voor het begrijpelijker worden van Gods woord zelf, kan na lezing van dit boek moeilijk langer betwijfeld worden. Van katholiek standpunt uit kan er tegen de hier geboden beschouwingen van de in Christus gelovende, ofschoon niet katholieke Wright vrijwel geen bezwaar worden gemaakt. Wij kunnen dit werk dan ook zonder voorbehoud

van harte aanbevelen aan alle lezers met enig onderscheidingsvermogen.
Dr. Clemens Epping O.F.M.

Genealogie van het Geslacht Hooykaas, samengesteld door het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage, dec. 1956, gebrocheerd en gestencild, te bestellen bij Dr. J. C. Hooykaas, van Hogenhoucklaan 54 te Den Haag.
Volgens de familie-overlevering, aldus de aanhef, zou het geslacht H. afkomstig zijn van Edam. Het vestigde zich echter reeds vóór 1600 te Gorinchem, waar leden van deze familie afwisselend voorkomen onder patronymicum, onder familienaam met de toevoeging „van Edam" of zelfs alléén „van Edam". De gronden voor de veronderstelling worden nader bezien en uitgewerkt. Op pag. 1 tot 3 vindt men dan verder een korte geschiedenis van Edam (oorspr. Adam, later Yedam, afgeleid van A, Ye, Ya of E. hetgeen vroeger „water" betekende). De naam Hooykaas (Hoykaes) was oorspronkelijk een scheldnaam. Hoofd dichtte „Een botten hoycaes (Hollander) scheert de geck met ons mayoors (Brabanders) ged. 1,71. Het familiewapen heeft, evenals Edam, een stier als hoofdembleem. In tegenstelling met wat men zou vermoeden heeft deze stier niets te maken met de veeteelt. Het stadswapen van Edam, ook met stier, werd door Graaf Willem I van Holland vergeven n.a.v. de belegering van Damiate in de Kruistocht van 1217. Zowel de Edammers als de Haarlemmers onderscheidden zich bijzonder. De Haarlemmers vochten als „Ridders" (Ridderzwaard in wapen Haarlem), de Edammers als „Stieren".
Dat de stamvader der familie, Claes geheten was, bevreemdt niet; de H. Nicolaes was patroon van de Grote Kerk te Edam. Met genoemde Claes vangt de genealogie aan. Een zoon, Joost Claesz, gest. vóór 1599 nov. 11, is de stamvader van de Rotterdamse tak, terwijl uit Jan Claesz (vermoedelijk eveneens een zoon van de eerste Claes) de tak der Remonstrantse predikanten voortkwam.
Behalve eerdergenoemde takken wordt er melding gemaakt van een „Oud-Kath. tak", beginnend met Nicolaes Hooykaas, gedoopt Gorinchem 1656, waaruit één R.K. n.l. Richardus Johs H., Rotterdam 1862-april 7, overl. te Amsterdam 1944. Dan zijn er nog een Rotterdamse en een Amsterdamse tak, en verder de tak Hooykaas uit Willige-Langerak; van de laatste is de samenhang niet bewezen, doch wel zeer waarschijnlijk.
De bewerking van de genealogie Hooykaas door het Centraal Bureau voor Genealogie is een waarborg voor de deskundigheid, waarmede zulks geschiedde, het is daarom temeer bevreemdend dat geen „Register van Persoonsnamen" is toegevoegd. J. C. B. H.

Genealogie van het geslacht Wigboldus, 1545-1957, bewerkt door Dr. H. Mulder en Hermy G. Mulder, Den Haag, Uitgeverij van Keulen N.V., 1957, linnen stempelband, 25 x 17 cm, *f* 20.—.

Dr. H. Mulder, Geref. Pred. te Delft, deelt in „Woord Vooraf" mede, dat deze genealogie een opnieuw bewerkte en uitgebreidere is dan de door zijn schoonvader, R. E. Wigboldus, verzorgde uitgave „Het nageslacht van Hommeri Popkens Wigboldius en Eibelcke Harrens, Westeremden" uitgegeven in 1929. Dank zij de hulp van zijn dochter Hermy G. Mulder en van de heer A. Pathuis, Hoofdarchivist aan het RA te Groningen, en van nog een trits van medewerkers, al of niet familieleden, is deze genealogie, waarin 14 generaties zijn uitgewerkt (tot 31-8-1957) tot stand gekomen; het is een werk geworden, belangrijk voor genealoog en historicus. Vooral degene, die zich interesseert voor de geschiedenis van de Ommelanden, zal in dit boek vele en belangrijke gegevens aantreffen.
In het hoofdstuk „De familienaam Wigboldus" (een deel van de familie noemde zich in de loop der eeuwen Boelema, later Boelens, wij denken hier even aan de stichter van de Mozes- en Aaronkerk te Amsterdam, Joannes Boelens(z) O.F.M., overleden 21 mei 1655) wordt niet alleen de oorsprong en de betekenis van de naam nagegaan, doch men vindt er ook vele personen in vermeld, die sedert de XIIe eeuw die naam droegen. Zo kan men er o.a. lezen dat er een oorkonde is in het archief van de vorst zu Inn und Knyphausen uit Lütetsburg bij Norden, gedateerd 1392 februari 17, waarin wordt vermeld dat „verschillende geestelijken en leken zich verbonden tegen de uitspraken van *Wigboldus uit Groningen, van de orde der Minderbroeders*, die in opdracht van de nuntius, de bisschop van Ostia, gezant van de apostolische stoel, gelden moest opvorderen" (Opgenomen in het Oostfriesche Oorkondenboek van Friedländer, dl I, 160e oorkonde").
Met een „Register van Persoonsnamen" sluit dit waarlijk prachtige, met foto's van boerderijen en families verluchte, familieboek af.
Slechts zelden verschijnt er een zo degelijk verantwoord boek met prima typografische verzorging bovendien. J. C. B. H.

Dr. W. den Boer, *Tussen Kade en Schip. Twaalf studiën over geschiedenis en wereldbeschouwing.* Den Haag, D. A. Daamen N.V., 1957, geb. *f* 12.50.
Prof. den Boer, hoogleraar in de Oude Geschiedenis te Leiden, verzamelde twaalf studies, waarvan er elf reeds afzonderlijk in druk verschenen zijn. De inhoud van deze bundel wordt in de ondertitel gegeven, de eigenlijke titel geeft aan, dat de auteur een tussenstandpunt inneemt in de heden ten dage zo fel verdedigde geschiedfilosofische extremen n.l. van de welbewust gezochte subjectiviteit in de geschiedschrijving (het schip) - waarmee vooral afgerekend wordt in de tweede en derde studie - en het ideaal van de louter objectieve geschiedbeschouwing (de kade), dat vooral in de vijfde studie onder de loupe wordt genomen. De schrijver onderscheidt een pseudo-mythus die hij afwijst (teugelloze subjectiviteit) en de ware mythus die hij aanvaardt, n.l. in de zin van „levensbeschouwelijk patroon

van onvermijdelijke, menselijke subjectiviteit" die men onmogelijk kan uitbannen, omdat deze mythus ten grondslag ligt aan iedere culturele werkzaamheid (p. 110-111).

Het kader van dit tijdschrift laat een bespreking van elk der afzonderlijke studies niet toe. De auteur doet zich kennen als een zeer gelovig Christen van protestantse huize. Jammer is dat hij de katholieke opvatting van de kerkhistorie te scherp tegenover de protestantse stelt, terwijl toch het moderne katholieke denken juist ook „de eschatologie van de Christelijke verkondiging" benadrukt. (In de studie *Antieke cultuur en Christelijk geloof* p. 12). Met klem ontzegt de schrijver de historicus het recht de toekomst te voorspellen op grond van zijn geschiedkundige vondsten (studie 7) en ook Toynbee vindt geen genade, wanneer deze van de Grieks-Romeinse geschiedenis een soort standaardpatroon voor heel de wereldhistorie maakt (studie 4).

Zeer lezenswaard zijn de drie laatste studies betreffende Porphyrius en Celsus, bestrijders van het Christendom, en Augustinus' geschiedbeschouwing zoals die in de Civitas Dei te vinden is.

De bijzonder fraaie taal, vertolker van helder ideeën, maakt het lezen van dit werk tot een genot. Even grote lof komt ook toe aan de uitgevers, die geen moeite gespaard hebben dit boek in een waardige vorm te doen verschijnen.

A. F.

Ralph Oppenhejm, *Macht en Pracht van India,* (oorspronkelijke titel: *En Barbar i Indien*, geautoriseerde vertaling uit het Deens: C. van Eijsden), Den Haag, Forumboekerij, Ad. M. C. Stolk, z.j. (1958), ing. *f* 7.75, geb. *f* 9.90.

India staat zeker in de belangstelling van de volkeren en niet onjuist is de ondertitel van dit boek: merkwaardige ontmoetingen op de tweesprong. Men weet, dat eerst de merkwaardige man Ghandi, thans de zich naam makende Nehroe, ieder op eigen wijze, getracht hebben om voor India een plaats te veroveren in de wereld van vandaag. Men kan zich afvragen, of dit zal lukken aan dit volk van ruim 450 miljoen mensen, verspreid over een onmetelijk land. De reden van twijfel is niet alleen te zoeken in de onderlinge verdeeldheid tussen Boeddhisten, Hindoes en Mohammedanen, maar ook in de geheel eigen oeroude cultuur, te zamen met grote spanningen op sociaal en godsdienstig terrein. Ofschoon 't voor iemand uit het Westen wel heel moeilijk is zich een beeld te vormen, van alles, wat in dat land en zijn bevolking omgaat, mag men hier toch wel steunen op de bekwame schrijver. Hij heeft door zijn ontmoetingen en gesprekken zeker menige ervaring opgedaan, die hij in dit boek op boeiende en eigen wijze mededeelt. Mede door zijn foto's, worden wij daardoor wel op de hoogte gebracht van allerlei ons vreemd aandoende verhoudingen en gebruiken, tegelijkertijd ook echter van de pracht en praal van stad en land. Een boek, dat wij gaarne kunnen aanbevelen aan rijpere lezers.

C. S.

NOVEM, *Wereld in Wording*, deel I, Prehistorie, Oudheid en Middeleeuwen, Den Haag, van Goor en Zonen, 1958, 260 blz., *f* 5.75.

Wat de „auteur" betreft, een novum tussen onze leerboeken; negen schrijvers, docenten in Den Haag, vertegenwoordigers van de meest uiteenlopende wereldbeschouwingen, schreven dit boek, dat merkwaardigerwijs nergens de sporen vertoont van zijn veelhoofdig auteurschap.

Een novum ook in andere opzichten: het experiment dat schr. enige jaren geleden begonnen met een leerboek van de nieuwste geschiedenis, zetten zij hier op dezelfde manier voort, en naar mijn mening op nog meer succesvolle wijze. Overeenkomstig hun principes geven zij de geestesgeschiedenis de eerste plaats, met veel aandacht voor de sociaal-economische, terwijl aan de politieke geschiedenis slechts de strikt noodzakelijke aandacht is geschonken. Daardoor wordt overlading door feiten en namen voorkomen; het boek is zeer overzichtelijk, bovendien beknopt (250 blz. zijn in twee jaar wel door te werken). Daardoor ook is dit boek meer een lees- dan een leerboek geworden, dat juist voor ouderen die op een andere wijze geschiedenis „studeerden" dit eens geleerde op veel meer boeiende en onderhoudende wijze kan doen herleven.

Er is echter wel een bezwaar: het geestelijk cultuurproces is aan kinderen moeilijk duidelijk te maken, en dan zeker waar het betreft de culturen van India en China welke hierin ook zijn opgenomen; deze staan zo ver van ons af, en hebben in de hier gegeven periode zó weinig met Europa te maken, dat de schr. ze evengoed hadden kunnen weglaten; om verwarring te voorkomen, kan de docent ze wellicht overslaan.

Hier staat echter zoveel tegenover, m.n. de hoofdstukken over het Romeinse Rijk, de erfenis der klassieken, de beschaving der M.E. en de standen, dat men elke docent die zoekt naar een nieuw, fris en goed leerboek, met klem zou moeten wijzen op dit in tal van opzichten uiterst instruktieve leerboek.

(Franciscana: blz. 209-210, stichting en betekenis eerste en tweede Orde).

Drs. F. Adriaens.

Alan Bullock, *Hitler, Leven en ondergang van een tiran*, Utrecht, A. W. Bruna en Zn., z.j. (1957) *f* 2.95.

In een onderhoudende stijl vertelt de schrijver ons het leven van Adolf Hitler volgens de driedeling: Partijleider, Rijkskanselier, Moloch van de oorlog. De ondertitel alleen al volstaat om de politieke overtuiging van de schrijver duidelijk te maken en bijgevolg het standpunt dat hij t.o.v. deze figuur inneemt. Ook de titel van het laatste hoofdstuk met zijn zinspeling op het sprookje van Andersen - De keizer zonder kleren - laat aan duidelijkheid niets te wensen over.

Het besluit van de uitgever dit waardevolle boek toegankelijk te maken voor een grotere lezerskring door het uit te geven in zijn goedkope reeks Zwarte Beertjes, verdient alle lof en veel waardering.

Drs. Servaas Wijsen O.F.M.

J. Thorwald, *Geteisterd koningschap, Onbekende tragedies aan Europese vorstenhoven,* Den Haag, Ad. M. C. Stok, Forum Boekerij, z.j. 223 blz. *f* 8.90..

De onbekende tragedies, waarop de ondertitel van dit boek betrekking heeft, zijn een gevolg van de bloederziekte (haemofilie) die door koningin Victoria via haar afstammelingen aan kroonprins Alfonso van Spanje, prins Waldemar van Pruisen en de tsarewitsch van Rusland werd overgegeven.

Op grond van enkele schaarse historische gegevens beschrijft de auteur in sterk geromantiseerde vorm de tragische verwikkelingen, die de ziekteverschijnselen in deze vorstenhuizen met zich meebrachten. Het oorspronkelijk in het duits geschreven boek werd door K. Walschot vertaald en, verlucht met vele interessante foto's, welverzorgd uitgegeven.

C. G. M. Bak O.F.M.

Romano Guardini, *Van Heilige Symbolen. Een inleiding tot de levende werkelijkheid der Liturgie.* Tielt/Den Haag (Lannoo), z.j. (1958[4]) 111 pp., ing. *f* 3.90, geb. *f* 5.90.

Degene die zich de vraag zou stellen of wij moeten zien te komen tot een totaal nieuwe liturgische vormgeving of dat wij de zin van de bestaande vormen moeten zoeken en preken, die zal na de lezing van dit eenvoudige en weldadige boekje over de betekenis van het kruisteken, van staan, knielen, wijwater, as etc., de handhaving van de elementaire „heilige symbolen" met gloed verdedigen. In zijn inleiding laat pater Molenaar zien hoe verdieping in deze materie tevens verrijking is.

P. Dr. Sybrand Galama O.F.M.

Emiel van Hemeldonck, *Israël zonder Jahweh? Reisindrukken uit het Heilig Land,* Tielt/Den Haag (Lannoo), z.j. (1957), 119 pp., ing. *f* 4.50, geb. *f* 6.50.

Deze Kempische Literator schenkt uiteraard minder aandacht aan de data, de routes en de kosten van zijn reis door het Heilig Land dan aan de ogen van een jongetje dat kinderverlamming had, aan de uitgestoken hand van een vrouw die in een van de vreselijke vluchtelingenkampen van honger dreigde om te komen, en vooral aan de even treffende als leerzame gesprekken die hij had met een zustertje van Charles de Foucauld, met chauffeurs en Minderbroeders over de verhouding van Joden en Arabieren, en met de chef van een Israëlische kiboetz, waarin „het lied van de arbeid" weerklinkt.

P. Dr. Sybrand Galama O.F.M.

Gertrude von Schwarzenfeld. *Karel de vijfde. Vader van Europa.* Den Haag, Lannoo, z.j. (1957) geb. *f* 14.25.

Een prachtig boek, geschreven uit een diep gevoel voor wat Europa in deze tijd het meest nodig heeft om zijn rol in de wereldgeschiedenis te blijven vervullen: het bewustzijn van de ene Europese cultuur, gegrond-

vest in het Christendom en reikend boven nationale verschillen en het eigenbelang van volkeren en staten.

Schrijfster is op haar kunstreis door Spanje sterk door deze gedachte gegrepen. Ze is er sterk onder indruk gekomen van de Spaanse geest van onbuigzaamheid en rechtlijnigheid. Zelf komend uit het thans zo wreed gekwetste hart van het oude Europa, Bohemen, heeft ze een diep inzicht verworven in de voor Europa zo historische verbinding tussen Habsburg en Spanje en van dit inzicht geeft zij op voortreffelijke wijze uiting in haar boek over Karel V. In een meeslepende stijl (uitstekend vertaald door Johan van Os) maakt zij ons deelgenoot van haar gedachten. Men leest het boek als een roman, terwijl men zich toch voortdurend bewust blijft dat hier geen scheppende fantasie aan het werk geweest is, maar een scheppende geest die zich voedde aan een uitgebreide bronnen- en literatuurstudie, waarvan op het eind van het boek in een literatuurlijst verantwoording wordt afgelegd.

Karel V is voor haar de verpersoonlijking van het ideaal van het christelijk Europa, van de Respublica Christianae, de laatste keizer die het Sacrum Imperium Romanum tot werkelijkheid probeerde te maken. Scherp stelt zij Karel's ideaal in en tegenover zijn tijd, waarin dit ideaal zowel geestelijk (door de Hervorming) als politiek (door de opkomst der nationale staten) aan stukken viel. Uitstekend wordt dit uitgewerkt door schr. in de tegenstelling tussen Karel V en Frans I, waarbij aan de Franse politiek alle recht wordt gedaan door duidelijk te maken dat juist door het verdwijnen van het ideaal Karel's politiek in Frankrijk niet anders kon worden opgevat als een poging om de Spaanse hegemonie in Europa te vestigen.

In verband met deze gedachten heb ik met het grootste genoegen schr.'s uiteenzetting gelezen over Karel's verhouding tot Erasmus en Macchiavelli. Zeer terecht acht schr. de betekenis van Erasmus voor de principes van Karel's politiek groter dan die van Macchiavelli en daarom is haar uiteenzetting over de laatste „Erasmiaanse" poging van Karel om de Hervorming te overwinnen in het Interim zo belangrijk.

Voor Schr. is Habsburg gelijk aan Spanje. Zo kon ze schrijven dat met Karel's broer Ferdinand Spanje naar Bohemen kwam en dat met Ferdinand I de Duitse tak van het Huis Habsburg Europese betekenis kreeg. Op het eerste gezicht en denkend aan Frederik III en Maximiliaan I lijkt ons dat wat vreemd. Maar als we bedenken in welke richting zich de Oostenrijkse Habsburgers sinds Karel V ontwikkelden en welke betekenis de Spaanse geest ook voor de Oostenrijkse Habsburgers kreeg, kan men in de formulering van Schr. komen. Het is een typisch voorbeeld hoe zij met zuiver aanvoelen de werkelijkheid en de betekenis van het historisch gebeuren door de feiten heen laat zien.

Tot de waardevolste onderdelen van het boek behoren de op verschillende schilderijen geïnspireerde psychologische portretten van belangrijke

historische personen uit de tijd van Karel V, zoals Philips II, Johanna de Waanzinnige en Mary Tudor. Het zijn stuk voor stuk geslaagde pogingen om die personen te benaderen uit de geest van hun tijd en zo tot een begrip van hun persoonlijkheden te komen. Het is een verademing deze portretten te lezen nu zoveel geschiedschrijvers het verleden menen te moeten meten met de maten van het heden en aan de geschiedenis voortdurend verwijten het niet vervullen van mogelijkheden zonder rekening te houden met het feit dat de omstandigheden, die nu een vervulling zo voor de hand liggend maken, in het verleden òf geheel ontbraken, òf geheel anders lagen.

Natuurlijk vervangt het boek van Gertrude von Schwarzenfeld de bestaande grote biografieën van Karel V niet. Het is een interpretatie van zijn leven en handelen vanuit een zeer bepaald standpunt. Hoewel we Schr. niet steeds in al haar gevolgtrekkingen zullen volgen, zet ze ons iedere keer weer tot denken aan. Het is een inspirerend boek, dat ik iedereen die zich voor de toekomst van Europa interesseert en daarom zich op het Europese verleden wil bezinnen van harte kan aanbevelen.

W. J. M. Boonekamp.

P. Kasberg, *Nederlands Nieuw-Guinea, een land in opbouw,* Uitgegeven in samenwerking met de stichting „Het Nationaal Nieuw-Guinee Comité", Den Haag, J. N. Voorhoeve, z.j. (1956) *f* 5.90.

Nieuw-Guinea, een van de onderdelen van ons Koninkrijk, staat in grote belangstelling, nationaal en internationaal. Het is eigenlijk passend, dat wij van dit uitgestrekt gebied meer weten. Toe te juichen is het daarom, dat dit boek verscheen. Want het is algemeen oriënterend over land en volk, de tekst is wel voor ieder begrijpelijk, de voorlichting is prima en de fraaie afbeeldingen spreken daarbij nog een eigen taal. Met nadruk wordt er gewezen op de grote betekenis van missie en zending, waaraan zelfs een apart hoofdstuk is gewijd. Belangrijk is ook Hoofdstuk VIII, waarin ons enige fragmenten gegeven worden uit aanbevolen literatuur, o.a. Woudlopers Gods door Jan van Eechoud. Het is bekend, dat in diens boek vooral P. Misaël Kammerer O.F.M. op de voorgrond treedt (zie 118). Dit werk verdient grote verspreiding. C. S.

Anton Pieck/Fred Thomas, *Droom in de Delta.* Het sprookje der lage landen in woord en beeld. Den Haag, Zuid-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, z.j. *f* 22.50.

Dit boek gaat over heel Nederland „het deltagebied van Rijn en Maas". En wat wij over dit boek willen zeggen, lezen wij al op blz. 8. „Het is de grote verdienste van een onzer beste kunstenaars met het penseel en de pen, Antoon Pieck, dat hij op zijn talloze kruistochten door ons land steeds het meest harmonische en schilderachtige heeft weten te grijpen in zijn vlucht om het voor ons vast te houden, te kristalliseren.

Het is een niet minder grote verdienste van een andere kunstenaar (Fred Thomas), die de gave van het woord bezit, om in een sterk beeldend poëtisch proza de schoonheid van ons land te bezingen. En hoe charmant is zijn melodie!". En na de genotvolle uren, die de lezing van dit kunstwerk ons bracht, kunnen wij oprecht deze woorden van de uitgever tot de onzen maken. Dat doen wij ook met die ander woorden. Dit „boek uit de Cultuurserie is een geschenk voor het leven. . . ."

Uit de tekst willen wij nog wijzen over het gebruik van IHS in een aantal Noord-Hollandse dorpen, een franciscaans gebruik (30). Op blz. 32 is sprake van het Eenhoornwapen; over de Eenhoorn heeft indertijd P. Dalmatius van Heel O.F.M. z.g. een en ander gepubliceerd. Interesseren deed ons bijzonder het geschrevene over Maastricht, waar ook over Sterre der Zee en Lichtenberg (159-172).

Van de grote menigte tekeningen noemen wij: Waterlooplein Amsterdam (met Mozes en Aäronkerk) 102, Stokstraat Maastricht 162, Slavanten Maastricht 174, Kasteel Ammerzoden 307. C. S.

Waterink, Dr. J., *Theorie der Opvoeding*. 2.ed., Kampen, J. H. Kok, 1958, p. 626, *f* 21.50.

Dit is het derde deel van Waterinks inleiding tot de theoretische paedagogiek. De tweede druk betekent slechts een geringe verandering t.o.v. de eerste druk: de verantwoording van zijn verhandeling over de theoretische paedagogiek is iets omstandiger geworden en de literatuurlijsten zijn overal bijgewerkt.

Waterink is bewust vertegenwoordiger van een bijbelse visie op het opvoedkundig verschijnsel. Dit standpunt aanvaard hebbend, kan men slechts bewondering hebben voor de consequentie waarmede hij zijn reformatorische zienswijze doorvoert op heel het terrein van de opvoeding. Daardoor is zijn werk gegroeid tot een concept met geheel eigen bezieling, waardoor hij een speciale plaats inneemt in de rij van schrijvers over theoretische paedagogiek.

Hij bewaart naast zijn sterk theologische inslag voortdurend een uitgesproken wetenschappelijke allure, iets wat van vele handboeken die van andere gezindten uit in een dergelijke geest geschreven zijn, niet altijd gezegd kan worden. Het wil ons voorkomen dat iemand die zich bezint op de opvoeding en haar grondslagen, aan dit werk niet voorbij kan gaan.

Dr. Otho Thomaasse O.F.M.

P. van der Leeden, *Bestevaer Michiel, Schipper naast God*, Kampen, J. H. Kok N.V., 1957, geb. *f* 9.75.

In dit lijvige boekwerk, vrucht van het laatst gevierde herdenkingsfeest van de Ruyters geboortedag, wordt zeer uitvoerig het leven van onze grootste zeeheld verhaald. Al wordt dit werk niet als wetenschappelijk aangediend het heeft niettemin grote historische waarde. De auteur heeft

zich uitstekend op de hoogte gesteld van alle beschikbare literatuur over het leven van De Ruyter, erkende experts op maritiem gebied geraadpleegd, maar ook - en dit een bijzondere verdienste - een grondige studie gemaakt van de sociale aspecten van het zeemansleven dier dagen, dat voor onze begrippen ongelooflijk hard was. Daarnaast heeft de auteur ernaar gestreefd een soort romanvorm aan dit historisch verhaal te geven, doch hierin is hij minder geslaagd, hoe verzorgd zijn stijl overigens is. Door elk detail te willen vermelden heeft de schrijver de gang van het verhaal geremd. Het is geen boek geworden dat men in één adem uitleest, maar wie hoofdstuk voor hoofdstuk doorneemt, zal zich aan het eind verrijkt voelen. Een aanbeveling is daarom zeer op zijn plaats. De uitgave, door de gemeente Vlissingen gesubsidieerd, verdient, ook om de opgenomen foto's, onze waardering. A. F.

Zuster Maria Willibrord, S.N.D. *Haar rustige Gang, Groei en geest der Zusters van Onze Lieve Vrouw in haar eerste honderd jaren 1850-1950.* Roermond, J. J. Romen & Zonen, 1957, geb. *f* 8.—.

Als men door de titel van het boek verleid, meent, dat deze Congregatie rustig haar gangetje ging honderd jaren lang, dan vergist men zich deerlijk, want zij heeft veel moeten ondergaan door verbanning, vervolging, tegenslagen van elk soort. Maar de diepe geloofsovertuiging en het vast bewustzijn, dat lijden en kruis vruchtbaar zou zijn voor zovele mooie werken, werd bij oversten en zusters steviger. Ten slotte kon niets de inwendige rust verstoren, men arbeidde door of begon opnieuw. En in die betekenis ging de Congregatie werkelijk haar rustige gang. In dit lijvig en degelijk boek leest men de bevestiging ervan op elke bladzijde. Het boek is zo rijk van inhoud, dat moeilijk een ontleding ervan te geven is. Maar wie ooit op de „nonnen" smaalde, zal na lezing toch wel op zijn borst moeten kloppen. Een speciale belangstelling zouden wij willen vragen van opvoeders en van allen, die zich aan onderwijs en opvoeding wijden. Veel is óók voor de praktijk van deze Zusters te leren.

Op enkele punten mogen wij wijzen. Vooreerst op de verschillende banden die deze Congregatie heeft gehad en nog heeft met Nederland, waar men ook een bloeiende provincie bezit.

Ook op Java heeft zij haar werkkring. In Brazilië begon zij een zegenrijke werkkring, nadat Pater Höfer O.F.M. in 1922 om hulp had gevraagd (306). In Aldekerk betrok men het voormalig klooster van de Minderbroeders (66-67). Over Minderbroeders naar Amerika zie 163, over een uitspraak van P. Augustin Borgholte O.F.M. 411, In New-York ontvingen Franciscanessen Zusters (157-158). Over Annuntiaten is sprake op 40,214. We ontmoeten de namen van de H. Rochus (109). Sint Franciscus (119) en Sint Antonius (212). Merkwaardig is dat bij de zusters evenals bij de Nederlandse Minderbroeders het lied „Ultima in mortis hora" in gebruik is (109).

Het keurig, geïllustreerd werk is uitgegeven door J. J. Romen te Roermond. Wat ons niet verwondert (zie 236). C. S.

Getuigenis, Tijdschrift voor Bijbels-Liturgische Vroomheid. Derde Jaargang 1958-1959, Roermond, J. J. Romen & Zonen, *f* 12.50 per jrg.

Gaarne bevelen wij dit tijdschrift aan. Zijn inhoud bevat artikelen, die uitgaan van Bijbel en Liturgie en zo voorlichting willen geven aan allen, die hun christelijk leven willen verdiepen. Wie een nummer van dit tijdschrift aandachtig doorleest, wordt overtuigd, dat het niet alleen voor zich zelf nuttig is. Want bijvoorbeeld katecheet en predikant vinden er rijke gedachten voor lessen en preken. C. S.

P. van Breugel, *Schaduwen en Gestalten. Uit het leven van Peter Kalkman, een werkmanskind uit de grote stad,* ingeleid door Prof. Dr. L. J. Rogier, Rotterdam N.V. Uitgeverij De Forel, z.j. geb. *f* 4.90.

Een in 1890 geboren Rotterdamse onderwijzer, uit de werkmansstand voortgekomen, vertelt hier op gezellige manier over zijn jeugd: hoe hard het leven was in die dagen, hoeveel leed er geleden werd in die armelijke huisjes, wat een ellende er door de dronkenschap werd aangericht, wat een offers er gebracht moesten worden om de kinderen fatsoenlijk op te voeden. Prachtig is Prof. Rogiers inleiding, waarin ook in bedekte termen de feilen van de auteur aangestipt worden, die echter in het niet vallen bij de eerlijkheid waarmee de schrijver zijn jeugdherinneringen te boek heeft gesteld.
Peter Kalkman groeit op in een Franciscaanse parochie n.l. de z.g. Bosjeskerk (Sint Antonius van Padua) en wordt door Pater Smeets gedoopt (p. 9). Deze Pater Smeets moet wel geweest zijn P. Canisius (Joannes Adolphus Otto) Smeets, die na vanaf juni 1887 assistent geweest te zijn te Woerden, in februari 1894 kapelaan werd te Rotterdam H. Antonius en te Nijmegen op 8 juli 1908 overleed. Van Pater Bavo Geeve, (die in de Sint Antoniusparochie kapelaan was van 1859-1909 en 15 april 1934 als pastoor van de Sint Rosaliakerk te Rotterdam, waartoe hij in 1926 benoemd was, overleed, vertelt hij een aardige anecdote, ofschoon het „doorgaan na het Evangelie, toen niet zeldzaam was": hoe deze nl. op een keer ongeduldig geworden door het eindeloos durende Credo van een muziekmis, in stilte verder was gegaan met de H. Mis, zodat pas na het Pater Noster het laatste „Amen" verklonk (p. 84-85).
Allerlei personen uit het oude Roomse Rotterdam komen ter sprake, herinneringen aan het vooroorlogse Rotterdam worden opgehaald, oude sociale toestanden (misstanden) uitvoerig verhaald. Zulke boeken moesten meer geschreven worden: ze geven een treffender tijdsbeeld dan veel officiële gedenkboeken. Enige aardige tekeningen illustreren het boekje. A. F.

Christiane Fournier, *Doorbraak der religieuzen,* (oorspronkelijke titel: Religieuses de choc, Librairie Plon, Paris 1956[2]), Vertaling: Dr. N. G. H. Deen, Voorhout, Foreholte en Antwerpen, 't Groeit, z.j. 264 p. *f* 7.90.
In een vijftiental reportages schetst de franse journaliste Christiane Fournier de doorbraak der vrouwelijke religieuzen vanuit het traditionele kloosterleven naar de bizarre noden van het hedendaagse Parijs. Telkens interviewt zij zusters van een bepaald huis over hun werk. Verrassend blijkt dan hoeveel menselijke ellende te vinden is in de franse hoofdstad en met hoeveel geestkracht oude en nieuwe instituten zich wijden aan de armen en zieken, de epileptici, de misvormden, de vrouwen van de straat. Bijzondere aandacht besteedt de schrijfster aan de Arbeidsters-missionarissen van Maria-Onbevlekt-Ontvangen, opgericht in 1950 door Abbé Roussel. De leden van dit saeculier Instituut missioneren in fabrieken en magazijnen, artistenkringen, kroegen en verdachte straten. Ook zijn er reportages over de Franciscanessen van Père Robert Pernet en de Kleine Zusters van Charles de Foucauld.
Wie dit boek begint te lezen wordt aanvankelijk wat teleurgesteld door de onvolledige informaties die de gesprekken opbrengen. De schrijfster wilde echter getuigenissen verzamelen over de veelvormige vernieuwingen en aanpassingen der zusters, vooral aan de dag getreden na de oproep van Pius XII op 15 september 1952. Hierom is dit boek bijzonder waardevol, speciaal voor leidinggevende religieuzen. Het geeft suggesties over de mogelijkheden, die in Frankrijk al verwerkelijkt werden.
Wel zal de lezer de franse lyriek voor lief moeten nemen, die soms wat ver gaat, bijvoorbeeld op blz. 43: „Haar kap is als 'n paar engelenvleugels op haar voorhoofd". De nederlandse vertaling is zeer goed.

P. Chrysostomus Dukker O.F.M.

Dr. C. B. van der Leeden, *De Ontwikkeling van Diakoniehuis tot Gemeentelijk Tehuis voor Ouden van Dagen te Rotterdam,* Rotterdam 1956, 167 blz. en 56 blz. illustraties, *f* 10.—.
Het onderhavige werk is uitgegeven als gedenkboek bij het 50-jarig bestaan van het Tehuis als gemeentelijk bejaardencentrum. Gesticht reeds in 1683 als Diakoniehuis, met als voornaamste doel de opname van armlastige volwassenen en kinderen, heeft het zijn bestaan in die kwaliteit, ondanks groeiende slechte reputatie en geldelijke tekorten, kunnen rekken tot 1805, toen huis en goederen door de stad werden overgenomen. Aan de juridische, administratieve en financiële janboel werd echter definitief een einde gemaakt in 1854, wanneer het huis geplaatst wordt onder het Burgerlijk Armbestuur. Al kwamen verbeteringen, zelden werd de arme benaderd als mens, geheel overeenkomstig de tijdgeest. Met het groeien van een beter inzicht in de problematiek van de armoede, en speciaal met 't algemeen worden van de opvatting aangaande de arme als mens, wordt het Burgerlijk Armbestuur in onze eeuw gereorganiseerd tot een dienst

van Maatschappelijk Hulpbetoon, in 1942 Sociale Zaken genoemd (duidt deze naam niet op een hernieuwde bureaukratisering van de armenzorg?), en daarmee maakt het oude bedelingssysteem plaats voor een verzorgingssysteem, dat bovendien in het in 1906 betrokken, geheel nieuwe en zeer moderne gebouw, veel beter tot zijn recht kan komen. Het is zo geworden een bejaardentehuis, waarin gewerkt wordt volgens de nieuwste inzichten in de geriatrie.
Met dit geschrift is de rij der sociaal-historische geschriften der laatste jaren weer verlengd. Verrijkt ook? Zeker t.a.v. de periode vóór 1900 betwijfel ik dit.
Nieuwe inzichten zal de lezer missen, waartoe mogelijk het tehuis zelf weinig aanleiding gaf: het onderscheidde zich op nagenoeg geen enkel punt van de andere tehuizen in den lande, wier geschiedenis bekend is. De uiterlijke verzorging van het Gedenkboek doet me denken aan het gebruikelijke behangselpapier van rond 1900. Drs. F. Adriaens.

Dr. H. H. Knippenberg en Fr. S. Rombouts, *Heemkundige bloemlezing ten dienste van het onderwijs*, twee delen, Tilburg, Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis 1957-58, (Opvoedkundige Brochurenreeks 181 & 188), resp. *f* 2.80 en *f* 3.—.
Enthousiasme wekken bij de jeugd voor het eigene van de streek en de beste in het volksleven wortelende tradities is een waardevol wapen in de strijd tegen de nivellerende tendenzen van de moderne industrialisatie. Dr. Knippenberg geeft een zeer instructieve uiteenzetting van „Betekenis en Stof van de Heemkunde" en opent hiermede de bloemlezing, die iets tweeslachtigs heeft. Afgaande op de titel verwacht men een bundeling van vertelsels uit het volksleven, waarin allerlei sagestoffen en folkloristische gebruiken verwerkt zijn. De auteurs hebben dit ook gedaan - en in dit opzicht zijn de gedichtjes van Fr. Esser (een doorzichtig pseudoniem!) werkelijk voortreffelijk, - maar tevens min of meer wetenschappelijke artikeltjes van eigen of andermans hand ingelast. Ik vraag me af: zullen deze laatste de jeugd, voor wie dit boekje toch bestemd is, aanspreken? Zou het niet verstandiger zijn deze heterogene bloemlezing te splitsen in een deeltje voor de docent met die beschouwende artikeltjes en een voor de leerling met de vertelsels en de gedichtjes. Bij een tweede druk zou dit m.i. aanbeveling verdienen. A. F.

Bruno Groen O.F.M., *25 jaar A.M.F.* (1933-1958). Druk: Het Witte Boekhuis, Bolsward, (1958).
Wie de letters A.M.F. niets zegt, wete, dat daarmede bedoeld is het Apostolaat der Minderbroeders in Friesland. In 1933 zijn nl. de Minderbroeders in Drachten begonnen met het herkerstenings- en herenigingswerk in het mooie Friesland. Boeiend en fris weet de schrijver ons te vertellen van het moeilijke werk aldaar, dat met zulke heerlijke resul-

taten gezegend werd in Drachten zelf en in de Uthoven. Allen, die nader kennis nemen van dit prachtig werk, - en daar leent het boekje zich uitstekend voor - zullen althans door een eenvoudig gebed dit bijzonder apostolaat gaarne steunen. C. S.

Groningse Volksalmanak voor het jaar 1958, Jaarboekje voor geschiedenis, taal- en oudheidkunde der provincie Groningen onder redactie van Dr. W. J. Forsma en Dr. A. T. Schuitema Meijer, Groningen, N.V. Erven B. van der Kamp, (oktober 1958).
Dit - altijd interessante - jaarboekje herdenkt met piëteit bekende overledenen uit land en stad van Groningen. Zo o.a. de schilder Franciscus Herman Bach, die o.a. ook zijn ideeën over de moderne bouw van katholieke kerken sterk propageerde (7-8). Daarnaast vindt men in dit boek een menigte artikelen met foto's en kaarten, die vooral uit geschiedkundig oogpunt van belang zijn. Wij wijzen daarbij vooral op de serie over Groninger Oudheden (111-151). Bijzondere aandacht vragen wij verder voor het artikel „Vosholen" te Kleinemeer door G. N. Schutter (90-108). Hierin een en ander over de katholieke kerk te Kleinemeer en te Pekela. Welkom zijn ook de korte Groninger Kroniek en de bibliografische notities. En de uitgever heeft eer van zijn werk. C. S.

Meditatieboek voor Kloosterlingen, Overwegingen bij missaal en brevier, samengesteld door enkele priesters en religieuzen uit België en Nederland o.l.v. Dr. Mathias Goossens O.F.M., Haarlem-Antwerpen, Uitg. J. H. Gottmer tweede druk (1957), geb. in linnen *f* 14.50, in leer *f* 29.—.
De liturgie vormt het uitgangspunt dezer overwegingen en dit is 'n zeer groot winstpunt in vergelijking met de vroegere meditatieboeken. Andere, modernere werken op dit gebied zijn vaak te geleerd of te eenzijdig. Het is een goed idee geweest een meditatieboek in samenwerking met religieuzen van verschillende richtingen uit te geven, zo is de kans het grootst dat ieder er in vindt hetgeen hij behoeft. Een tweede voordeel is dat de overwegingen vrij uitvoerig zijn en meestal vanzelf in een gesprek met God overgaan. De moderne tijd met haar gejaagdheid en verstrooiingen is ook in de meest „besloten" conventen doorgedrongen en heeft het mediteren waarlijk niet lichter gemaakt. Een ouderwets meditatieboek dat slechts enkele punten geeft, biedt voor de licht afdwalende geest te weinig houvast. Een bezwaar daarentegen is dat een tiental religieuzen met hun eigen geaardheid en stijl hier hun bijdragen geleverd hebben, zodat de homogeniteit verloren is gegaan. Beschouwingen die een echt vrouwelijke zienswijze verraden - met weinig theologische diepgang soms en sterk affectieve inslag - staan naast zwaar dogmatische beschouwingen. Voor iemand die dit boek voor zijn dagelijkse overweging gebruikt geldt dit bezwaar echter minder dan voor een recensent. We wensen de samensteller en de medewerkenden geluk met deze mooie uitgave!
A. F.

Rein Brouwer, *Bewogen Levens.* Deel I *De Talleyrand, Diderot, Marie Antoinette, Anna Josèphe, Bernadotte, Napoleon, De Morny.* Deel II *Anna Boleyn, Thomas More, Erasmus, Maarten Luther, Spinoza, Elisabeth, Cromwell, Paul Krüger, Disraëli.* Leiden, L. Stafleu z.j. (1957) Geb. per deel *f* 5.90.

Wie voor het onderricht of zo maar uit zucht iets méér van een geruchtmakende historische figuur te weten dan hij in de gewone, algemene encyclopedieën vinden kan, naar ietwat uitvoeriger levensbeschrijvingen van zulke personen zoekt, kan bij Rein Brouwer terecht. Hij vindt er interessante bijzonderheden en typerende anecdoten, waardoor een aardige kijk op zulke persoonlijkheden gegeven wordt. Hij vergete echter niet dat een journalist aan het woord is en dat niet elke bewering wetenschappelijk te verdedigen valt. Deze biografieën zijn boeiend verteld en vol pikante voorvalletjes, die met een zekere voorkeur doch ook met de nodige reserve worden opgediend. De wereldbeschouwing van waaruit deze opstellen geschreven zijn, is geenszins de onze, zodat men deze delen geen jeugdige personen in handen moet geven.

Het eerste deel behandelt figuren uit het Frankrijk van het Anciem Régime tot aan de tijd van de Burgerkoning, het tweede is veel heterogener van samenstelling. Volgens de opzet zullen nog meer delen in deze serie verschijnen. De uitgave is van goede illustraties voorzien. A. F.

Publications de la Société historique et archéologique de Limbourg. Deel XCII-XCIII, 1956-1957, Maastricht, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, (oktober 1958).

De imposante rij van de Publications is wederom met een uitstekende bundel vermeerderd, zoals de voorgangers, keurig uitgegeven en van rijke inhoud. Wat de uitvoering aangaat vragen wij vooral attentie voor de 26 fraaie afbeeldingen. Wat de inhoud betreft wijzen wij vooreerst op het artikel van Dom C. Damen O.S.B.: Studie over Sint Gerlach van Houthem. Het was misschien een welkome aanvulling geweest, als de bekwame schrijver op blz. 51 vermeld had het boekje over Sint Gerlach, dat P. Cornelius Thielmans O.F.M. deed verschijnen. Wij spraken daarover in deze Bijdragen I 132, 133, 134, 151. Ofschoon elk artikel uit dit deel van de Publications volop aandacht verdient, beperken wij ons met nog te wijzen op de studie van L. Heere O.S.C. over het Kruisherenklooster te Venlo. Hierin komen als vanzelf de Minderbroeders te Venlo ter sprake, zo op 303, 313, 329, 330, waarbij wij noteren, dat de Broederschap van het Koordje van Sint Franciscus niet vereenzelvigd mag worden met de Derde Orde van dezelfde Heilige. Uit de welkome Index van eigennamen noteren wij Anacletus Reiffenstuel O.F.M., Jan Brugman O.F.M., Elisabeth Strouven, Venlo Annuntiaten en Trans-Cedronklooster.

De verschillende verslagen bewijzen ons, dat de liefde voor de historie van eigen streek en daarbuiten in Limburg sterk is. C. S.

Jacob Burckhardt, *Wereldhistorische beschouwingen*. Bussum, Moussault's Uitgeverij N.V., 1956, 175 bl. *f* 3.90.
In de Bartenonreeks verscheen als derde deeltje een Nederlandse bewerking van de bekende Weltgeschichtliche Betrachtungen. Leest men ze aandachtig door, dan bemerkt men al spoedig dat zij een geheel eigen waarde hebben weten te behouden. Natuurlijk denken wij over de historische verschijnselen van staat, godsdienst en beschaving, die in hun wezenheid en onderlinge afhankelijkheid het hoofdthema van Burckhardts beschouwingen vormen, wel enigermate anders tegenwoordig. Maar juist daardoor krijgen deze typische visies van de tweede helft der vorige eeuw een bijzonder aantrekkelijk reliëf. Zulke gedegen studies als deze, opgebloeid uit een voortdurend omgaan met verleden tijden, verouderen niet, al wordt hun actualiteit dan ook een andere dan die, welke zij bezaten toen zij voor het eerst werden neergeschreven. C. G. M. Bak O.F.M.

Jaarboek X 1958 Bisschoppelijk College Weert. Druk N.V. Grafische Kunstinrichting J. van Poll Suykerbuyk te Roosendaal.
Dit prachtig uitgevoerd en rijk geïllustreerd jaarboek brengt roem aan de drukker, de inhoud ervan bewijst dat in het Weerts College het leven bruist. Voor de beste wensen op blz. 24 zijn wij de Redactie oprecht dankbaar. C. S.

P. Anicetus Cool O.F.M., *Ons Bieke of Zuster Margaretha-Maria van het H. Hart van Jeus, Arme Claar,* Mechelen, St.-Franciscusdrukkerij 1953[3].
De titel toont reeds aan, dat wij te doen hebben met een Vlaamse biografie, toch zal ook een Noordnederlander dit leven met groot interesse lezen. Zonder opsmuk of zoetelijkheid wordt hier de opgang naar God beschreven van een Vlaams meisje, dat consequent de strijd aanbond tegen haar karakterfouten en heldhaftig het Kruis durfde aanvaarden. Zij offerde, als Claris, haar leven om Gods zegen af te roepen over de apostolische werkzaamheid van haar broer, een Minderbroeder. Met ontroerende piëteit en evenveel talent heeft deze haar leven te boek gesteld.
A. F.

Juliana Regina 1953-1958, De tweede vijf regeringsjaren van H. M. de Koningin. Baarn, Uitgeverij en Drukkerij Hollandia N.V. *f* 16.90.
In dit boek wordt de Koningin voorgesteld, vooral als meelevend met haar volk in zijn wel en wee. Het boek is allereerst een platenboek, maar korte, instructieve onderschriften lichten in over de gebeurtenissen die afgebeeld zijn. Soms is de toelichting iets omvangrijker b.v. bij de Kerstviering.
In dit boek is een beeld opgenomen (15e eeuw) van de H. Rochus. Dit stond op een tentoonstelling die geopend werd door prinses Beatrix. Bij deze gelegenheid geven we de wens te kennen dat nog eens een beschrijving volge van de vele beelden die ons van deze heilige uit deze tijd nog resten. Velen zullen gaarne kennis maken met de grote artistieke en ikonografische waarde die vele van deze beelden bezitten. E. Sl.

Juliana Regina 1958 verscheen als tiende deel van de serie fotoboeken over het koninklijk gezin. (*f* 3.25 per deel bij Uitgeverij Hollandia Baarn). In dit tiende deel zien wij heel dikwijls onze prinsessen op de voorgrond treden. Een fraaie uitgave, die veel aardige herinneringen brengt. C. S.

Koninklijke woorden 1957 van H.M. Koningin Juliana en van Z.K.H. Prins Bernhard. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1958, *f* 1.50.
De uitgever van deze mooie boekjes doet ieder genoegen de woorden, die door onze Koningin en Prins Bernhard bij diverse gelegenheden werden uitgesproken, in druk te bezorgen. Alleen gesproken woorden gaan zo gauw voorbij. Nu leren we niet alleen hun persoonlijkheid en hun warme belangstelling kennen, maar hebben ook gemakkelijker de gelegenheid die nog eens te overdenken. Zou het misschien mogelijk zijn ook op te nemen de woorden, die onze Prinsessen bij diverse gelegenheden uitspreken? C. S.

Frühmittelalterliche Buchmalerei, herausgegeben von Pater Dr Frowin Oslender O.S.B., Hamburg, Fr. Wittig Verlag, 1956, 12 Kl.pl.; 6.80 DM.
— Dirks, W., *Christi Passion.*
— Goes, A., *Genesis.*
— Oslender, F. und Schreyer, L., *Das Antlitz Christi.*
Het Heil is op hevige wijze vlees geworden. De middeleeuwse miniatuurschilders hebben dit op hun beurt steeds maar weer met kleur en lijn en letterteken bevestigd, beschreven en zichtbaar gemaakt. Hevige Heilsbetekenis en hevig teken. De auteurs van deze reeks boekjes proberen de samenhang tussen beiden te laten. Soms doen ze dat uitdrukkelijk. Soms blijft de Erlaüterung wel wat los van de concrete tekens die in de vaak kostelijke reproducties worden gepresenteerd. Vooral de inleidingen hadden misschien wel wat meer over de structuur van de miniaturen mogen handelen, al zijn ze wel aantrekkelijk als overdenkingen aangaande Bildtheologie. Twaalf reproducties uit de Wiener Genesis en twee maal twaalf uit allerhande verluchte werken vanaf de vierde tot de twaalfde eeuw.
„Spirant resurrectionem". Fiat multorum conspiratio.

P. Fernandez Gorissen O.F.M.

Dr. E. J. Beker, Libertas. *Een onderzoek naar de leer van de vrijheid bij Reinhold Niebuhr en Karl Barth.* Nijkerk, G. F. Callenbach, 1958, 442 blz., *f* 17.50.
Niebuhr is een duitse americaan. Men heeft hem willen roemen als de americaanse K. Barth. Wat aanzien en invloed betreft die hij in America geniet kan dit juist zijn maar niet wat zijn leer aangaat. Want de ideeën van beide kopstukken onder de protestantse theologen lopen ver uiteen en het gesprek dat zij samen hadden op de vergadering van de Wereldraad der Kerken in 1948 in Amsterdam bracht daarin geen wijziging

en leidde dan ook tot een conflict. Dr. Beker betreurt dit en zou daar verandering in willen brengen. Daarom wijdt hij een uitvoerige studie aan hun beider leer over de vrijheid: de vrijheid van God, de vrijheid van de mens, het vrij zijn van zonde, de mogelijkheid om te zondigen, de Menswording, de rechtvaardiging en al wat daar verder mee samenhangt, in het bijzonder ook over de waardering van de kultuur. Hij hoopt er aldus toe bij te dragen, dat zij elkander beter zullen leren begrijpen en waarderen en hij stelt hun verschillende vragen met het doel hen te bewegen om in bepaalde opzichten hun ideeën min of meer te wijzigen en hen zodoende meer tot elkander te brengen. Hij is echter een groot bewonderaar van Barth en daarom richt hij in hoofdzaak zijn vragen tot Niebuhr. Of deze er echter ooit aan zal denken zijn ideeën om te buigen in de richting van K. Barth, lijkt ons zeer twijfelachtig, daarvoor staan beiden te ver van elkaar. Ons katholieken staat in sommige opzichten Niebuhr nader, in andere Barth, in menig opzicht echter moeten wij beider ideeën afwijzen. Hierop nader ingaan in dit tijdschrift heeft geen zin en zou een bespreking ook doen uitdijen tot een artikel. In ieder geval biedt de gedegen studie van Dr. Beker een welkome gelegenheid om met de leer van twee vooraanstaande protestantse theologen vertrouwd te raken en inzicht te krijgen in wat er in hun kamp omgaat.
Nog zij even hier vermeld dat Niebuhr de wortel van de renaissance ziet in de franciscaanse vroomheid, in het bijzonder in het heiligheidsstreven van St. Franciscus (170). Dr. Nicomedes Sanders O.F.M.

Albert Delahaye. *Het mysterie van de Keizer Karel-stad,* Heerlen. Uitgeverij Winants, z.j. 212 blz., *f* 12.50.

In dit voor de locale geschiedenis van Nijmegen en de Betuwe nogal geruchtmakend boek stelt de schrijver dat de residentie Noviomagus waar Karel de Grote omstreeks het jaar 777 een palatium liet bouwen, niet de nederlandse stad Nijmegen maar het Noord-Franse Noyon moet zijn geweest. Waar beide steden met de benaming Noviomagus werden aangeduid, is hieruit een grote verwarring voortgekomen, die een schijn van zekerheid voor Nijmegen met zich meebracht, toen Frederik Barbarossa aldaar omstreeks het jaar 1155 een burcht liet bouwen die algemeen als de opvolger van de karolingische Palts werd aangezien. In deze verwarring wordt ook de Betuwe, het eiland der Bataven betrokken, dat naar de mening van de schr. zonder veel moeite eveneens rondom Noyon kan worden gesitueerd en dan wordt begrensd door Somme, Oise, Seine en de Noordzee. Vanuit deze stellingname worden zeer vele bronnen opnieuw geïnterpreteerd en de teksten van Nijmegen naar Noyon overgebracht. Er ontstaat dan voor Nijmegen een vacuum in het bronnenmateriaal tot aan de 12e eeuw: het heeft tussen Romeinse tijd en Middeleeuwen niet als stad van enige betekenis bestaan. Bevoegde critici hebben van dit boek slechts het motto intakt gelaten: „De boecken spreecken aen een ieder

gelyckelyck, doch zy en worden niet gelyckelyck van eenider verstaen".
C. G. M. Bak.

Bibliographie de la Réforme 1450-1648. Ouvrages parus de 1940 à 1955. Premier Fassicule Allemagne, Pays-Bas. Leiden E. J. Brill, 1958. ƒ 9.—. Het grote doel van dit met energie ondernomen werk is de geschiedschrijvers van de kerkelijke historie steun te bieden en wel in een geest van internationale samenwerking. Het werk wordt uitgevoerd door de Commission internationale d'histoire ecclésiastique comparée au sein du Comitée internationale des sciences historiques. Steun wordt daarbij verleend door de U.N.E.S.C.O. De uitgave bevat publicaties van wetenschappelijk karakter van 1940 tot en met 1955, die betrekking hebben op gebeurtenissen van 1450-1648 en die in de meest uitgebreide zin handelen over de Hervorming. In dit eerste fascikel werd voor Nederland steun verleend door de organisatie "Zuiver wetenschappelijk onderzoek". Deze eerste aflevering behandelt Duitsland door Prof. Dr. Günther Franz. Vanaf 87-136 worden de gegevens geschonken over Nederland.
Als wij aan dit werk de lofspraak geven van „onmisbaar" geloven wij, dat wij aan deze bibliographie alle lof te geven, die zij volop verdient. C. S.

ALGEMEEN REGISTER

AFKORTINGEN: bsch. — bisschop; Brab. = Brabantina; gard. = gardiaan; kl. = klooster; kluiz. = kluizenaar of kluizenares; mbr. = minderbroeder; P.R. = Penitent-Rekollektine; prov. = provincie of provinciaal; vic. = vicarius.

BIBLIOGRAFISCH REGISTER

N.B. In dit register werden *uitsluitend* werken, vertalingen of bewerkingen van *Nederlandse Minderbroeders* opgenomen.

HANDSCHRIFTEN

GEDRUKTE WERKEN

INHOUD

BUNDEL XXVIII, XXIX EN XXX

ILLUSTRATIES

BOEKBESPREKINGEN

N.B. De titel wordt meestal verkort aangegeven.